

Maja Petrinec

Dva starohrvatska groblja u Biskupiji kod Knina

Maja Petrinec
HR, 21 000 Split
Muzej hrvatskih arheoloških
spomenika
S. Gunjače bb
maja.petrinec@st.t-com.hr

UDK: 904: 726.8 (497.5 Biskupija) "07/11"
Izvorni znanstveni rad
Primljeno: 29. 3. 2005.
Prihvaćeno: 9. 5. 2005.

U radu se u potpunosti objavljuju rezultati revizijskih arheoloških istraživanja groblja na položaju Bukorovića podvornice u Biskupiji, te nekoliko predmeta za koje je, zahvaljujući podacima iz arhiva Muzeja hrvatskih arheoloških spomenika, bilo moguće utvrditi da pripadaju groblju na položaju negdašnje oranice Aćima Popovića.

Ključne riječi: Biskupija, nakit, groblja

Selo Biskupija kod Knina (negdašnje Kosovo) svakako je najbogatije arheološko nalazište na onom području koje su u 7. stoljeću naselili Hrvati i na kojem će se poslije formirati srednjovjekovna hrvatska država, pa je već odavno jasno da se ovdje nalazilo jedno od njezinih najznačajnijih središta.

Amaterskim iskopavanjima koja je na biskupijskim lokalitetima krajem 19. stoljeća proveo fra Lujo Marun postavljeni su temelji nacionalnoj arheologiji, a ponajprije zahvaljujući bogatim nalazima s tih istraživanja došlo je do osnivanja Prvog muzeja hrvatskih spomenika u Kninu, tj. današnjeg Muzeja hrvatskih arheoloških spomenika (dalje MHAS). Stoga je uz Biskupiju vezana povijest ove ustanove kao i nacionalne arheologije u nas općenito.

Poznato je da o prvim Marunovim iskopavanjima u Biskupiji ne postoji nikakva dokumentacija, te da o većini predmeta, osim pripadnosti pojedinim biskupijskim lokalitetima, nisu poznati drugi podatci, kao i to da je upravo stoga na većini tih lokaliteta pedesetih godina prošloga stoljeća S. Gunjača proveo revizijska istraživanja.¹

Premda su biskupijski nalazi oduvijek bili i do danas ostali predmetom zanimanja brojnih domaćih i stranih stručnjaka, začuđuje činjenica da najvećim dijelom nisu publicirani ni kataloški obrađeni, što se posebno odnosi na materijal koji potječe iz grobova. Ni grobovi otkriveni revizijskim iskopavanjima nikada nisu bili publicirani u cijelosti.

Stoga u ovoj prilici u potpunosti objavljujem rezultate revizijskih arheoloških iskopavanja provedenih na groblju na položaju Bukorovića podvornica, te nekoliko predmeta za koje je, zahvaljujući zabilješkama fra Maruna kao i podatcima iz arhiva MHAS-a, bilo moguće utvrditi da pripadaju groblju na položaju negdašnje oranice Aćima Popovića.

Položaj nalazišta

Bukorovića podvornicom naziva se položaj smješten ispod Bukorovića kuća u Biskupiji, sjeverozapadno od seoske crkve sv. Trojice. Tu su bili otkriveni ostatci predromaničke crkve iz 9. stoljeća (tzv. četvrta crkva), koji danas više nisu sačuvani, a u okolišu crkve razvilo se groblje.

Položaj oranice Aćima Popovića bio je negdje na zemljištu Popovića smještenom pedesetak metara jugoistočno od crkve na Bukorovića podvornici i otprilike isto toliko sjeveroistočno od Sv. Trojice.²

Povijest istraživanja

Oranica Aćima Popovića

Položaj se prvi put spominje u zabilješkama fra Luje Maruna najprije kao zemljište Marka Popovića "što je izmedj starohrvatske crkve na Bukorovića oranicom",³ a poslije kao bašča Ivana Popovića. Budući da se Marun poziva na raniju zabilješku, jasno je da se radi o istom položaju. Ondje je godine 1903. otkrivena zidana presvođena grobnica s kosturnim ostatcima pokojnice položene u pravcu zapad-istok. Grob je sadržavao torkves, ogrlicu od srebrnih i staklenih jagodica i tri zlatne naušnice.

Sljedeće tri zabilješke govore o arheološkim iskopavanjima provedenim na zemljištu Aćima Popovića gdje je otkriven još jedan grob.⁴ S prethodnim nalazom povezuje ga Marunov zapis u kojem se navodi da je novopronađeni grob "bio u blizini groba što je našast 17. 05. 1903.", tj. gore spomenute presvođene grobnice. Grob je bio ograđen suhozidom, a sadržavao je kostur jednog pokojnika orijentiran u pravcu zapad-istok, uz noge kojeg su pronađene ostruge s pripadajućim garniturama za zakapčanje i jedna zemljana posuda, a na pojasu predmet identificiran kao mjedeno ovčje zvono. U nadi da će pronaći još sličnih grobova Marun je dva dana istraživao na obližnjem zemljištu, ali ništa više nije otkrio. Tom prigodom prodao mu je Aćim Popović željeznu sjekiru otkrivenu na istom položaju, za koju se također može pretpostaviti da potječe iz nekog razorenog groba.

Dio predmeta iz obaju otkrivenih grobova pohranjen je i danas u MHAS-u, gdje su u inventaru donedavno bili pripisani pogrešnim ili nepoznatim nalazištima.

Crtež predmeta otkrivenih u zidanoj presvođenoj grobnici, danas na žalost zagubljen, bio je pohranjen u Arhivu MHAS-a. Kolega M. Zekan, kojem dugujem ovaj podatak, sjeća se da su na tom crtežu bile prikazane tri od ukupno osam zlatnih naušnica, koje su u inventaru pripisane nepoznatim nalazištima u Dalmaciji, a davno ih je publicirao Lj. Karaman.⁵ Budući da se ne može točno utvrditi o kojim je trima naušnicama riječ, u katalogu ih donosim svih osam. Torkves i ogrlica, također prikazani na spomenutom crtežu, danas su izgubljeni.

Od predmeta iz muškoga groba sačuvane su ostruge s pripadajućim garniturama. U literaturi koja se ovim nalazima bavila, krivo su pripisani Crkvini u Biskupiji ili pak nepoznatim nalazištima.⁶

Također je sačuvana i sjekira otkupljena od Aćima Popovića.⁷

¹ Gunjača 1953.

² Nalazište treba razlikovati od onoga na Popovića dolovima, dvjestotinjak metara sjeverno od bazilike na Crkvini.

³ Marun 1998, str. 126, 128.

⁴ Marun 1998, str. 161, 162.

⁵ Karaman 1930-1934, str. 84, 85.

⁶ Jelovina 1986a, T. IX. 111, T. X. 129-133.

⁷ Belošević 1980, T. XXXVIII. 3.

Karta 1.

Bukorovića podvornica

Iako se u više navrata spominje u Marunovu dnevniku, lokalitet na Bukorovića podvornici nije opsežnije arheološki istraživan u doba njegova djelovanja. Većinu Marunovih bilješki prenosi S. Gunjača prigodom objave rezultata arheoloških iskopavanja provedenih godine 1939. na navedenom položaju.⁸ Za našu temu od posebnog su značenja podatci koji se odnose na nalaze grobova, pa ih stoga ovdje ukratko ponavljam.

U dvjema zabilješkama govori se o nalazu sarkofaga ispred crkve koji je nekoliko puta bio otvaran. Posjetivši nalazište, Marun bilježi da se oko crkve nalaze priprosto ozidani grobovi.

U dnevniku M. Klarića zabilježeno je da su godine 1929. obavljena jednodnevna arheološka iskopavanja na Bukorovića podvornici.⁹ Ništa nije pronađeno, ali su tada za muzej otkupljene dvije jednojagodne sljepoočnicarke, koje su otkrivene u jednom grobu zajedno s brončanim prstenom.

Godine 1938. na podvornici je prigodom obavljanja poljodjelskih radova otkriven grob ozidan sedrom i pokriven pločama na dvije vode. Nalaz iz groba prodan je Marunu.¹⁰

Sljedeće godine u muzej je donesen brončani prsten iz jednog groba, što je potaknulo S. Gunjaču da obiđe lokalitet. Ondje je otkupio i druge nalaze iz istog groba, koji je poslije označen kao grob 1.

Iste je godine na Bukorovića podvornici Gunjača proveo prva revizijska arheološka istraživanja i otkrio ukupno 52 groba. Rezultati istraživanja publicirani su godine 1952. u *Starohrvatskoj prosvjeti*.¹¹ S tih iskopavanja donosim samo katalog grobnih nalaza budući da tada podatci nisu bili unošeni u posebne grobne zapisnike.

Godine 1951. završena su revizijska istraživanja započeta godine 1939. i sustavno istraženi oni dijelovi Bukorovića podvornice na kojima prije nisu bili vršeni arheološki zahvati, te su otkrivena

⁸ Gunjača 1952, str. 57-59, bilj. 1-13.

⁹ Klarić 1929, 26. 03. 1929.

¹⁰ Gunjača navodi da je nepoznato kamo je dospio taj prsten, kao i drugi sitni predmeti u Marunovu vlasništvu, te da im se pred njegovu smrt zameo trag. Vidi: Gunjača 1952, str. 62, bilj. 18.

¹¹ Gunjača 1952, str. 63-71, bilj. 1.

Tlocrt 1.

ukupno 72 groba.¹² Nalaze iz pojedinih grobova djelomično je publicirao D. Jelovina u svojoj monografiji o starohrvatskim grobljima.¹³ U katalogu koji slijedi donosim podatke o svim tada istraženim grobovima.

Katalog¹⁴

Oranica Aćima Popovića

- a. 1-2 Par zlatnih naušnica sa središnjim ukrasom od srcoliko i ovalno povijene filigranske žice optočene sitnim granulama; karika završava S-petljom; vis. 3 cm, pr. karike 1,2 cm. (T. I. 1-2)
- b. Zlatna naušnica sa središnjim srcolikim ukrasom i apliciranim trokutićima formiranima od sitnih granula; karika završava S-petljom; vis. 2,2 cm, pr. 1,2 cm (T. I.3).
- c. Zlatna naušnica s ukrasom u obliku lire i apliciranim trokutićima formiranima od sitnih granula; karika završava kvačicom i petljom izvijenom prema van ; vis. 2,6 cm, pr. 1,4 cm (T. I. 4).
- d. Zlatna naušnica s ukrasom u obliku lire i apliciranim trokutićima formiranima od sitnih granula; karika završava S-petljom i kvačicom; vis. 2,5 cm, pr. karike 1,3 cm (T. I.5).
- e. Nepotpuna zlatna naušnica s ukrasom u obliku lire i apliciranim trokutićima formiranima od sitnih granula; vis. 2,1 cm, pr. karike oko 1,2 cm (T. I. 6).
- f. Obična karičica od zlatne tordirane žice; krajevi završavaju velikom ušicom i kvačicom za pričvršćivanje; pr. 1,5 cm (T. I. 7).
- g. Zlatna naušnica sa središnjim zvonolikim privjeskom ukrašenim filigranskom žicom; vis. 3,2 cm, pr. karike 1,4 cm (T. I. 8).
- h. Željezna ostruga sa završetcima krakova u obliku narebrene pređice; baza izduženog trna obavijena je oplatom od brončanog lima ukrašenom šrafiranim trokutima i optočenom pseudogranulama; duž. 14 cm (T. II. 1).

¹² Gunjača 1954a, str. 188, 189.

¹³ Jelovina 1976, str. 25, 26, T. XXXVI, XXXVII.

¹⁴ Tlocrt groblja izradio je M. Palčok, a crteže predmeta S. Juraga i M. Rogošić, kojima zahvaljujem na uloženom trudu. Posebnu zahvalnost na pomoći pri objedinjavanju dokumentacije dugujem gđi Arijadi Albreht.

- i. Dva brončana pticolika jezičica sa zakovicama na vrhu optočenima pseudogranulama; vis. 5 cm, šir. 3 cm (T. II. 2).
- j. Dvije brončane petlje pticolika oblika; duž. 2,5 cm, šir. 3,5 cm (T. II. 4).
- k. Dvije brončane pređice nabrana oboda sa željeznim iglama za pričvršćivanje; duž. 2,7 cm, šir. 3,5 cm (T. II. 3).
- l. Željezna sjekira; duž. 22 cm, šir. sječiva 5 cm (T. I. 9).

Bukorovića podvornica - godine 1939.

GROB 1

- a. 1-3 Tri međusobno povezane brončane karičice. Dvije su ovalna oblika i ravno odsječenih krajeva. Treća je načinjena od spiralno uvijene žice; 2,3 x 1,4 cm, 2,2 x 1,6 cm, 2,5 x 1,8 cm (T. III. 2-4).
- b. 1-2 Par oštećenih srebrnih karičica sa završetkom u obliku slova S; 2 x 1,3 cm, 1,8 x 1,4 cm (T. III. 5-6).
- c. Brončani lijevani prsten D-presjeka, neukrašen; pr. 1,9 cm (T. III. 1).

GROB 2

- a. 1-2 Par srebrnih karičica sa završetkom u obliku slova S; pr. 1,9 cm (T. III. 7-8).

GROB 16

- a. Par oštećenih srebrnih naušnica vjerojatno trojagodnog tipa. Jagode nisu sačuvane. Karika je na prostoru između jagoda ovijena filigranskom žicom. Imaju završetke u obliku petlje i kvačice; 2 x 2,2 cm, 2 x 2,5 cm (T. III. 10-11).
- b. Par običnih brončanih karičica ovalna oblika i ravno odsječenih krajeva; 3 x 2,2 cm, 3 x 2,5 cm (T. III. 13-14).
- c. Prsten od brončanog lima. Vanjska površina obruča ukrašena je dvama usporednim žljebovima; pr. 2,2 cm (T. III. 12).

GROB 17

- a. Obična brončana karičica ovalna oblika i ravno odsječenih krajeva; 2 x 1,5 cm (T. III.9).

GROB 20

- a. Par običnih srebrnih karičica ovalna oblika i ravno odsječenih krajeva; 3,4 x 26 cm, 3 x 2,7 cm (T. IV. 1-2).

GROB 29

- a. Par običnih brončanih karičica ovalna oblika i ravno odsječenih krajeva; 3 x 2 cm, 3,2 x 2,1 cm (T. IV. 4-5).
- b. Brončani prsten D-presjeka preklopljenih i zalemljenih krajeva; pr. 2 cm (T. IV. 3).

GROB 37

- a. Par običnih brončanih karičica ovalna oblika i ravno odsječenih krajeva; 2,4 x 2,2 cm, 2,7 x 2 cm (T. IV. 7-8).
- b. Brončani limeni prsten preklopljenih i zakovicom spojenih krajeva, neukrašen; pr. 2 cm (T. IV. 6).

GROB 41

- a. Srebrna sljepoočničarka s jednom ovalnom jagodom. Jagoda je na spoju i vrhovima polutki naglašena plastičnim rebri; 3,5 x 3,7 cm (T. V. 1).
- b. Srebrna sljepoočničarka s jednom jagodom. Jagoda je gotovo u potpunosti oštećena; 3,4 x 2,2 cm (T. V. 3).
- c. Prsten od brončanog lima zatvorena koluta i na jednome mjestu neznatno proširen; pr. 2,4 cm (T. V. 2).

GROB 43

- a. Lijevani brončani prsten D-presjeka, neukrašen; pr. 1,9 cm (T. V. 5).
- b. Prsten od brončanog lima preklopljenih i zakovicom spojenih krajeva, neukrašen; pr. 2 cm (T. V. 4).

GROB 45

- a. Par brončanih sljepoočničarki s jednom ovalnom limenom jagodom. Obje jagode su znatno oštećene; 3 x 2,8 cm, vis. 3,5 cm (T. V. 6-7).
- b. Par običnih brončanih karičica ovalna oblika i ravno odsječenih krajeva; 3 x 2 cm, 3 x 2,2 cm (T. V. 8-9).

GROB 51

- a. Ulomak srebrne sljepoočničarke s jednom jagodom. Jagoda je na spoju polutki naglašena plastičnim rebrom, a površina je ukrašena višelatničnim rozetama od filigranske žice; duž. 3 cm (T. V. 10).
- b. Prsten od brončanog lima zatvorena koluta, neukrašen; pr. 2 cm (T. V. 11).

Bukorovića podvornica - godine 1951.

GROB 2A

Grob je bio orijentiran u pravcu zapad-istok. Grobna raka ukopana je u običnu zemlju i zasuta glinom. Ukopan je jedan pokojnik s rukama ispruženim niz tijelo. S objiju strana lubanje otkrivena je po jedna karičica (a. 1-2), a na desnoj ruci jedan prsten (b).

- a. 1-2 Par brončanih karičica s jednim koljencem. Karičice su ovalna oblika i rastvorenih krajeva, a svaka ima po jedno koljence načinjeno od ovijene filigranske žice; 4,0 x 3,4 cm, 4,0 x 3,5 cm (a.2); 4,4 g, 4, 15 g; inv. 863-864 (T. VI. 4-5).
- b. Brončani prsten načinjen od spiralno uvijene žice; pr. 2 cm; 2,25 g, inv. 865 (T. VI. 6)

GROB 3A

Grob je bio orijentiran u pravcu zapad-istok, načinjen od obrađene sedre i manjeg nepravilnog kamena. Ukopan je jedan pokojnik s rukama ispruženim niz tijelo. S objiju strana lubanje otkrivena je po jedna karičica (a. 1-2), a na lijevoj ruci jedan prsten (b).

- a. 1-2 Par brončanih karičica ovalna oblika sa završetcima u obliku petlje i ušice; 2,3 x 2 cm, 2,4 x 1,9 cm; 0,5 g, 0,5 g; inv. 860-861 (T. VI. 1-2).
- b. Brončani lijevani prsten trokutasta presjeka, neukrašen; pr. 2,1 cm; 1,5 g; inv. 862 (T. VI. 3).

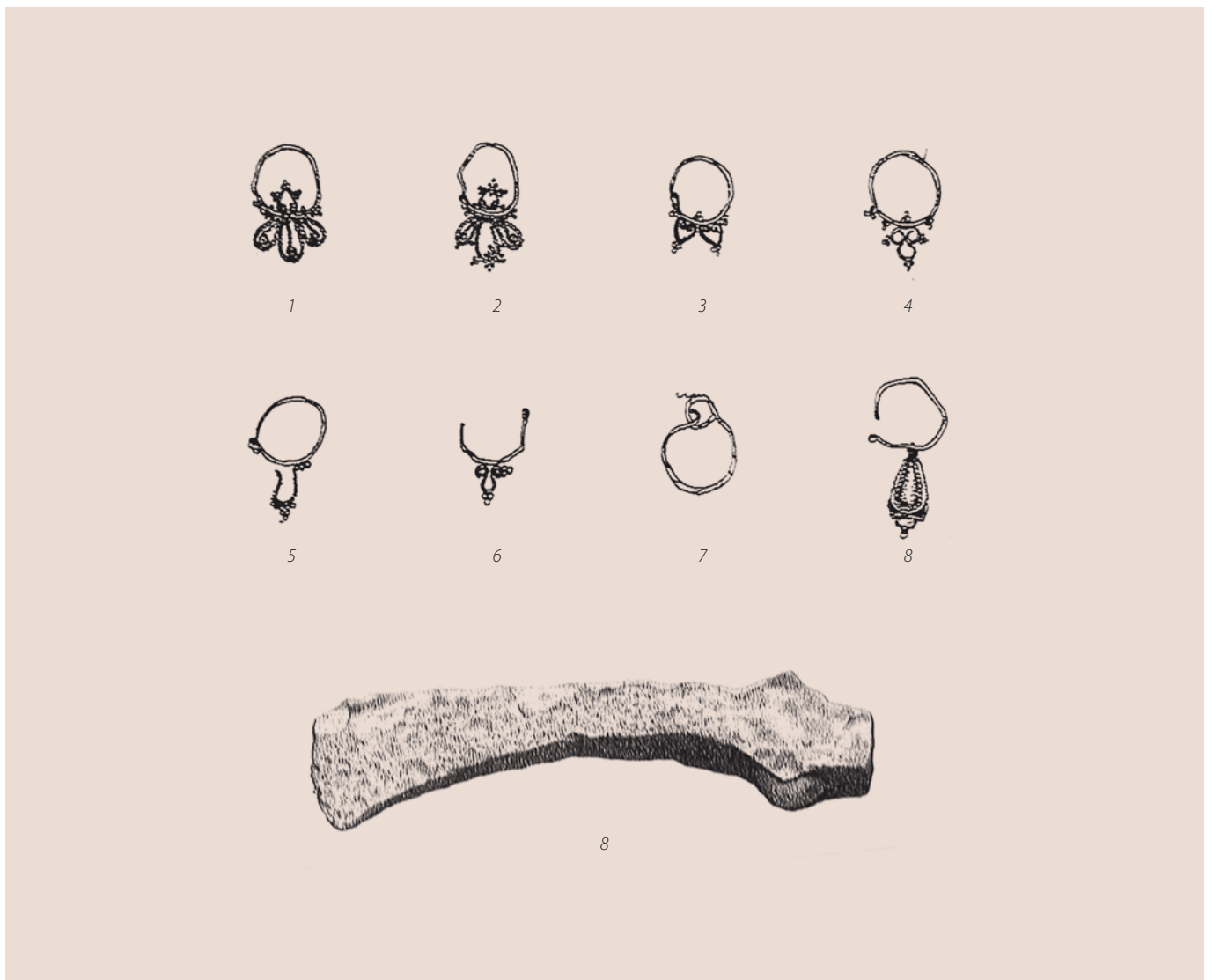

Tabla 1.

GROB 4A

Grob je otkriven u potpunosti oštećen. Bila su sačuvana tek dva komada sedre, kojima je bila obložena grobna raka. Unutar rake pronađene su dislocirane kosti. Bez nalaza.

GROB 5A

Grob je bio orijentiran u pravcu zapad-istok. Ukop u običnoj zemljanoj raci. Ukopan je jedan pokojnik s rukama položenim na bedrenim kostima. Pored lubanje otkriven je ulomak zemljane posude, koji je danas izgubljen.

GROB 6A

Grob je bio orijentiran u pravcu sjeveroistok-jugozapad. Ukop u običnoj zemljanoj raci. Ukopan je jedan pokojnik s rukama ispruženim niz tijelo. Ispod lubanje otkrivena je jedna sljepoočničarka(a).

- a. Brončana sljepoočničarka s jednom ovalnom limenom jagodom ukrašenom iskucanim ispupčenjima; 3,5 x 3,2 cm; 2,9 g; inv. 866 (T. VI. 7).

GROB 7A

Grob je bio orijentiran u pravcu zapad-istok. Grobna raka obložena je obrađenim sedrenim pločama. Grob nije imao pokrova, a dno mu je bilo popločano tankim kamenim pločicama. Ukopan je jedan pokojnik s lijevom rukom ispruženom niz tijelo, a desnom položenom na karlici. Bez nalaza.

GROB 8A

Grob je bio orijentiran u pravcu zapad-istok. Ukop u običnoj zemljanoj raci. Ukopan je jedan pokojnik s rukama ispruženim niz tijelo i dlanovima položenim na zemlju. Pokraj lubanje otkrivena je jedna zemljana posuda (a), a druga do nogu. Uz desnu ruku pronađeni su kresivo (b) i kremen. Posuda otkrivena do nogu pokojnika i kremen danas su izgubljeni.

- a. Posuda načinjena od pročišćene gline i pijeska, tamnosive boje, rađena na ručnom lončarskom kolu i dobro pečena. Trbušasta je oblika, s najvećim promjerom na sredini, izdužena vrata, koji završava obodom izvijenim prema van; v. 12,3 cm, pr. trbuha 11,5 cm, pr. vrata 9,4 cm, pr. dna 7 cm; 447 g; inv. 867 (T. VI. 8).

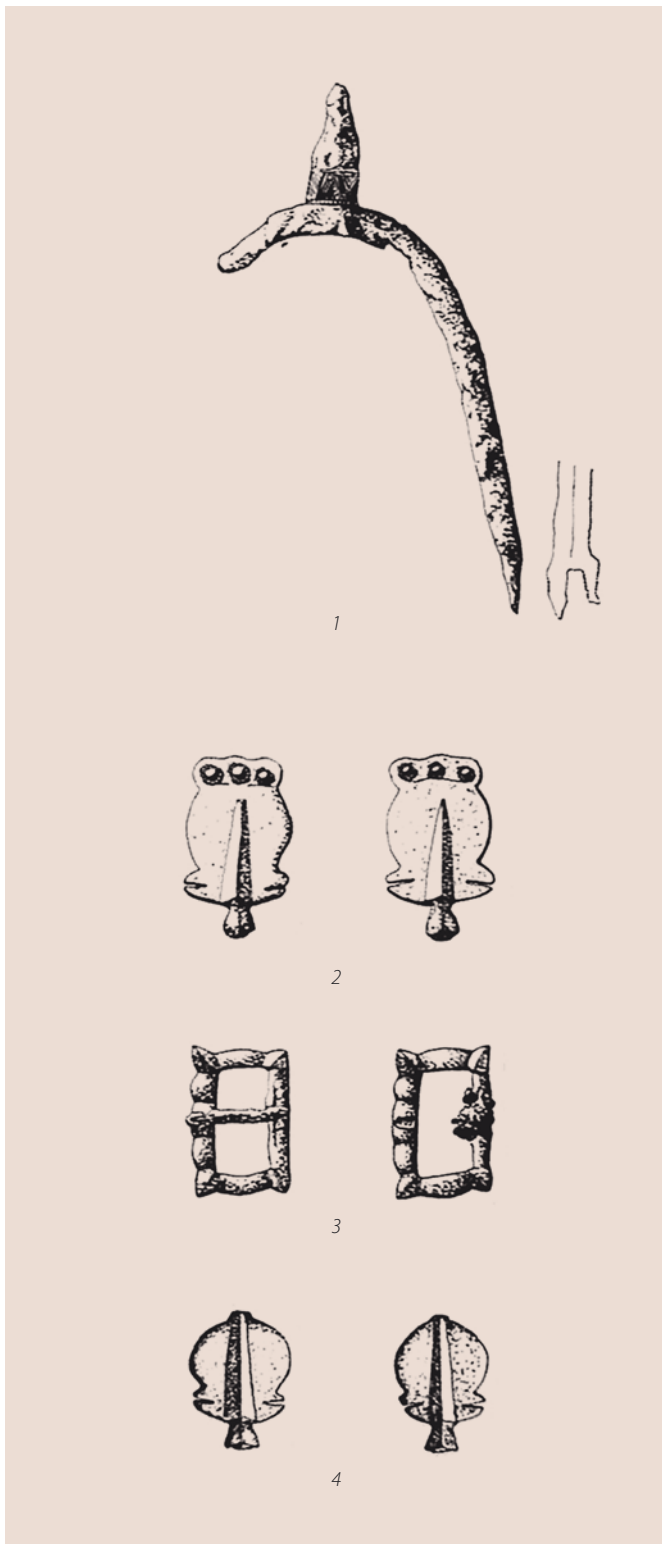

Tabla 2.

- b. Željezno kresivo stanjenih i uvijenih krajeva; 5,5 x 2,5 cm; 18,2 g; inv. 868 (T. VI. 9).

GROB 9A

Grob je bio orijentiran u pravcu zapad-istok. Grobna raka obložena je obrađenim sedrenim pločama. Grob je bio bez pokrova. Ukopan je jedan pokojnik s rukama ispruženim niz tijelo. Ispod lubanje su otkrivene dvije karičice (a, b), a na

desnoj ruci dva prstena (c, d).

- a. Obična brončana karičica od koje je sačuvan samo ulomak; 3,2 cm; 0,2 g; inv. 871 (T. VI. 10).
- b. Obična brončana karičica od koje je sačuvan samo ulomak; 2,4 cm; 0,25 g; inv. 872 (T. VI. 11).
- c. Brončani lijevani prsten, neukrašen; pr. 2 cm; 1,65 g; inv. 869 (T. VI. 12).
- d. Brončani limeni prsten preklopljenih i zakovicom spojenih krajeva. Vanjska površina obruča ukrašena je jednim žlijebom; pr. 1,8 cm; 0,8 g; inv. 870 (T. VI. 13).

GROB 10A

Grob je bio orijentiran u pravcu zapad-istok. Grobna raka obložena je okomito postavljenim kamenim pločama. Unutar groba zatečene su dislocirane kosti jednog pokojnika. Bez nalaza.

GROB 11A

Grob je bio orijentiran u pravcu zapad-istok. Ukop u običnoj zemljanoj raci. Ukopan je jedan pokojnik s rukama ispruženim niz tijelo. Bez nalaza.

GROB 12A

Grob je bio orijentiran u pravcu zapad-istok. Ukop u običnoj zemljanoj raci. Ukopana su dva pokojnika jedan iznad drugoga, oba s rukama ispruženim niz tijelo. Uz desnu nogu donjeg pokojnika pronađen je jedan nož (a).

- a. Željezni nož ravnog hrpta i blago povijenog sječiva. Trn za nasad drška djelomično sačuvan; 13,0 x 1,7 cm; 21 g; inv. 873 (T. VII. 1).

GROB 13A

Grob je bio orijentiran u pravcu zapad-istok. U donjem dijelu bio je otvoren i istražen godine 1939. Grobna raka bila je obložena obrađenim sedrenim pločama, a pokrov načinjen od nepravilnih kamenih ploča oblijepljenih glinom. Ukopan je jedan pokojnik s rukama ispruženim niz tijelo. Uz lubanju su otkrivene dvije karičice (a. 1-2).

- a. 1-2 Par brončanih karičica ovalna oblika i ravno odrezanih krajeva; 3 x 2,7 cm, 2,8 x 2,6 cm; 1,95 g, 1,8 g; inv. 874-875 (T. VII. 2-3).

GROB 14A

Grob je bio orijentiran u pravcu zapad-istok. Grobna raka obložena je nepravilnim kamenim pločama i pločama od obrađene sedre, a pokrov načinjen od nepravilnih kamenih ploča. Ukopan je jedan pokojnik s rukama ispruženim niz tijelo. Bez nalaza.

GROB 15A

Grob je bio orijentiran u pravcu zapad-istok. Grobna raka bila je obložena pločama od obrađene sedre. Grob je bio bez pokrova. Ukopan je jedan pokojnik s rukama ispruženim niz tijelo s dlanovima položenim na zemlju. Unutar groba otkriven je ulomak kremena, koji je danas izgubljen.

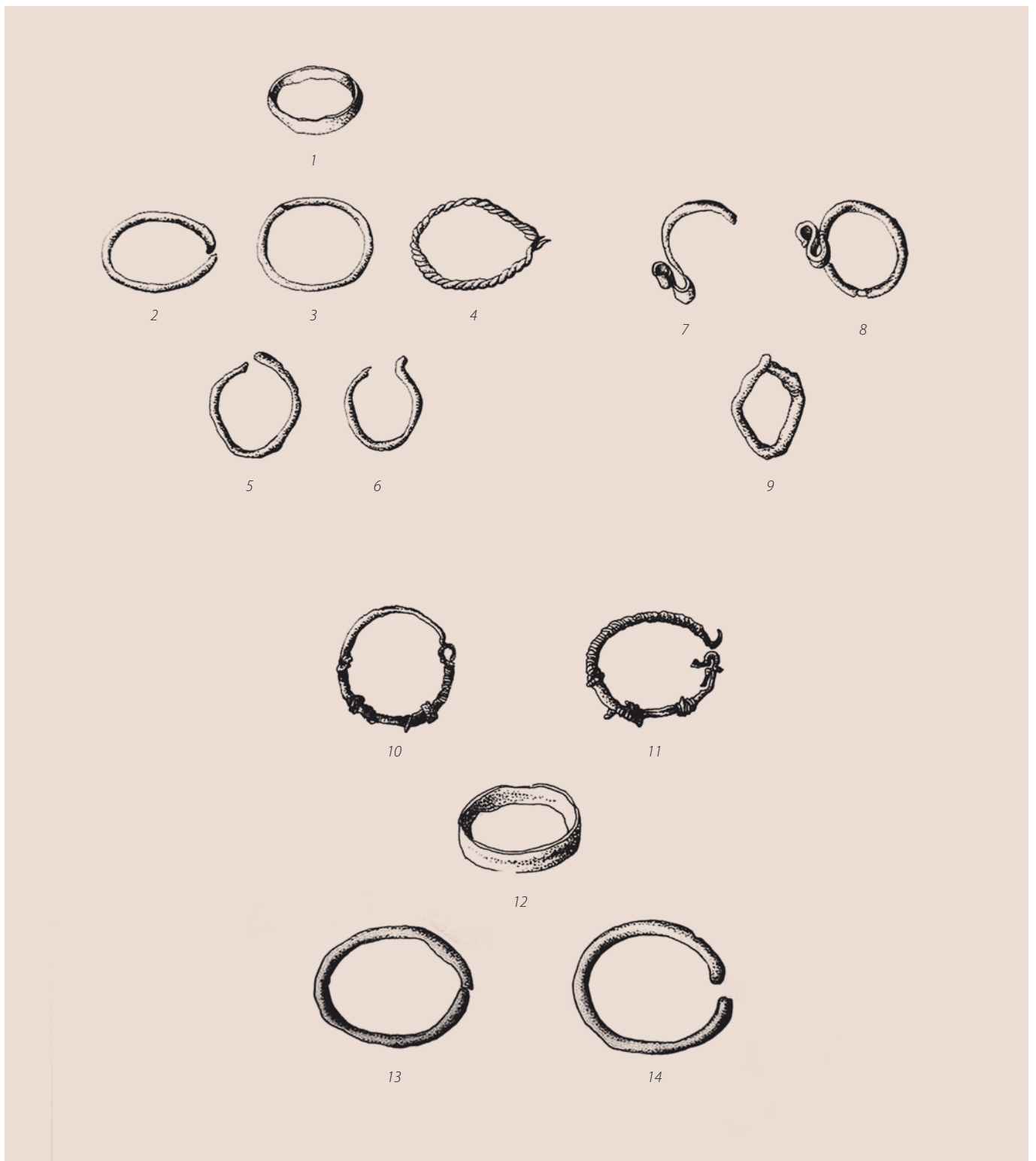

Tabla 3.

GROB 16A

Grob je bio orijentiran u pravcu zapad-istok. Grobna raka bila je obložena okomito postavljenim kamenim pločama. Grob je bio bez pokrova. Ukopan je jedan pokojnik, a od kostura je bila sačuvana samo lubanja. Bez nalaza.

GROB 17A

Grob je bio orijentiran u pravcu zapad-istok. Grobna raka bila je obložena pločama od obrađene sedre. Grob je bio bez pokrova. Ukopan je jedan pokojnik s rukama ispruženim niz tijelo. Bez nalaza.

GROB 18A

Grob je bio orijentiran u pravcu zapad-istok. Ukop u običnoj zemljanoj raci, a samo je uzglavnica načinjena od sedre. Grob je bio bez pokrova. Ukopan je jedan pokojnik (dijete), a kostur je bio loše sačuvan pa se nije moglo utvrditi položaj ruku. Unutar groba otkrivena je jedna sljepoočničarka (a).

- a. Srebrna sljepoočničarka s jednom ovalnom limenom jagodom, neukrašena; v. 2,8 cm; 0,85 g; inv. 876 (T. VII. 4).

GROB 19A

Grob je bio orijentiran u pravcu zapad-istok. Ukop u običnoj zemljanoj raci s okomitom kamenom pločom kao uzglavnicom. Ukopan je jedan pokojnik s rukama ispruženim niz tijelo. Bez nalaza.

GROB 20A

Grob je bio orijentiran u pravcu zapad-istok. Ukop u običnoj zemljanoj raci s pokrovom od nepravilnih kamenih ploča u donjoj polovini. Ukopan je jedan pokojnik s rukama položenim na karlici. Bez nalaza.

GROB 21A

Grob je bio orijentiran u pravcu zapad-istok. Grobna raka bila je obložena obrađenom sedrom i laporom u dva reda, a pokrov načinjen od nepravilnih kamenih ploča. Ukopana su dva pokojnika, jedan iznad drugoga. Donji kostur je in situ, a gornji djelomično dislociran. Donji pokojnik imao je ruke ispružene niz tijelo, a kod gornjega položaj ruku nije bilo moguće utvrditi. Uz lubanju donjega kostura pronađene su dvije karičice od kojih je danas sačuvana samo jedna (a), a na desnoj ruci jedan prsten (b).

- a. Obična srebrna karičica ovalna oblika sa završecima krajeva u obliku ušice i petlje; 2,5 x 2,3 cm; 0,85 g; inv. 878 (T. VII. 5).
- b. Brončani limeni prsten preklopljenih i zakovicom spojenih krajeva, neukrašen; pr. 2 cm; 1,05 g; inv. 877 (T. VII. 6).

GROB 22A

Grob je bio orijentiran u pravcu zapad-istok. Ukop u običnoj zemljanoj raci. Ukopan je jedan pokojnik s rukama ispruženim niz tijelo. Na desnoj ruci otkrivena su dva prstena 8a, b.

- a. Brončani lijevani prsten *D*-presjeka, neukrašen; pr. 2 cm; 7,1 g; inv. 879 (T. VII. 7).
- b. Brončani limeni prsten preklopljenih i zakovicom spojenih krajeva, neukrašen; pr. 1,9 cm; 1,7 g; inv. 880 (T. VII. 8).

GROB 23A

Grob je bio orijentiran u pravcu jugozapad-sjeveroistok. Ukop u običnoj zemljanoj raci. Ukopan je jedan pokojnik s rukama ispruženim niz tijelo. Bez nalaza.

GROB 24A

Grob je bio orijentiran u pravcu zapad-istok. Grobna raka bila je obložena okomito postavljenim kamenim pločama, a grob je bio bez pokrova. Dno mu čine pokrovne ploče drugoga groba. Unutar groba zatečene su dislocirane kosti jednog pokojnika. Bez nalaza.

GROB 25A

Grob je bio orijentiran u pravcu zapad-istok. Grobna raka bila je obložena obrađenim sedrenim pločama, a pokrov načinjen od nepravilnih kamenih ploča. Dno je također bilo popločano. Ukopan je jedan pokojnik (dijete) s rukama ispruženim niz tijelo. Bez nalaza.

GROB 26A

Grob je bio orijentiran u pravcu zapad-istok. Nalazio se iznad gornje polovine groba 24A. Grobna raka bila je obložena obrađenim sedrenim pločama, a pokrov također načinjen od sedre. Dno je bilo popločano tankim kamenim pločicama. Ukopan je jedan pokojnik (dijete). Bez nalaza.

GROB 27A

Grob je bio orijentiran u pravcu zapad-istok. Grobna raka bila je obložena obrađenim sedrenim pločama, a pokrov načinjen od tankih kamenih ploča. Ukopan je jedan pokojnik (dijete). Bez nalaza.

GROB 28A

Grob je bio orijentiran u pravcu jugozapad-sjeveroistok. Ukop u običnoj zemljanoj raci. Ukopan je jedan pokojnik s rukama ispruženim niz tijelo. Na desnoj ruci pokojnika otkriven je jedan prsten (a).

- a. Brončani limeni prsten preklopljenih i zakovicom spojenih krajeva, neukrašen; pr. 2 cm, 0,9 g; inv. 881. (T. VII. 9)

GROB 29A

Grob je bio orijentiran u pravcu zapad-istok. Grobna raka bila je obložena manjim nepravilnim kamenjem. Grob je bio pokriven širokom kamenom pločom. Unutar rake zatečene su dislocirane kosti većeg broja pokojnika. Bez nalaza.

GROB 30A

Grob je bio orijentiran u pravcu zapad-istok. Grobna raka bila je obložena manjim nepravilnim kamenjem. Grob nije imao pokrov, ali je iznad kostura utvrđen deblji sloj gline. Ukopan je jedan pokojnik kojem je lijeva ruka ispružena niz tijelo, a desna položena na bedrenoj kosti. Bez nalaza.

GROB 31A

Grob je bio orijentiran u pravcu zapad-istok. Grob je djelomično bio istražen godine 1939. Grobna raka bila je obložena okomito postavljenim kamenim pločama, a pokrov načinjen od nepravilnih kamenih ploča. Ukopan je jedan pokojnik s rukama ispruženim niz tijelo. Bez nalaza.

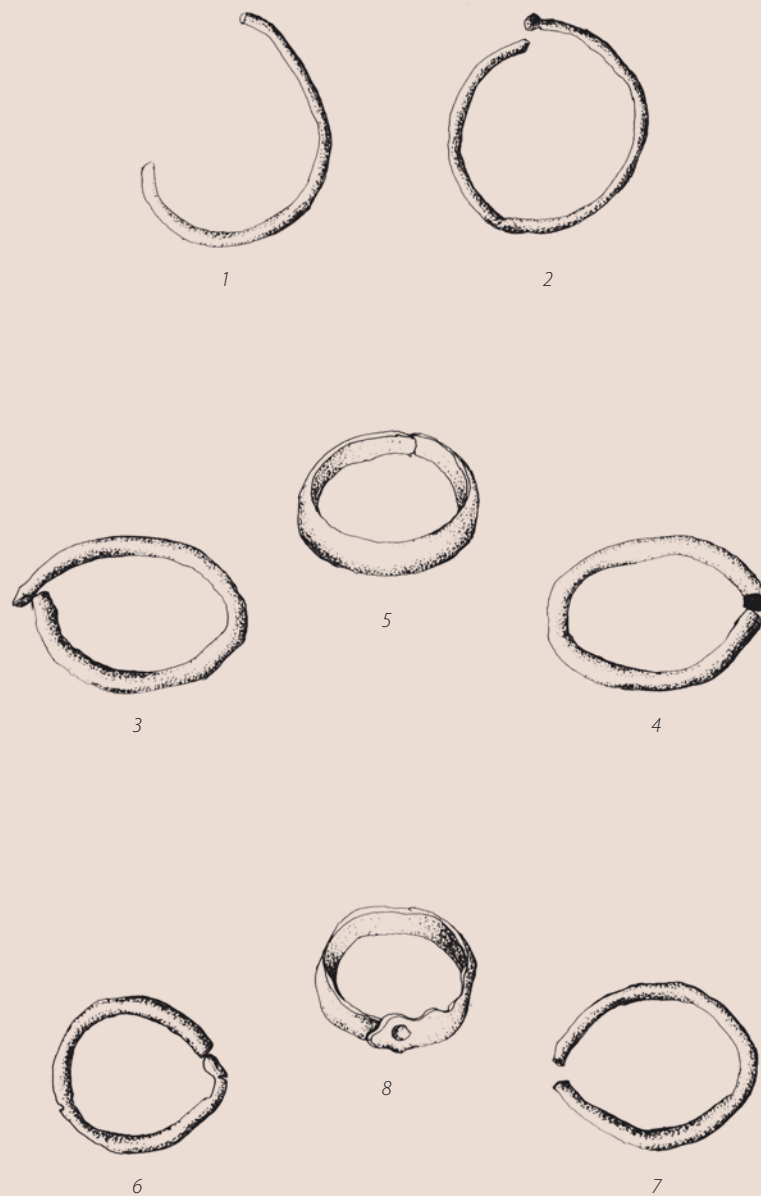

Tabla 4.

GROB 32A

Grob je bio orijentiran u pravcu sjever-jug. Grobna raka bila je obložena okomito postavljenim kamenim pločama i blokovima od obrađene sedre, a pokrov načinjen od nepravilnih kamenih ploča. Pokrovne ploče bile su glinom spojene s obložnicama. Ukopan je jedan pokojnik s rukama ispruženim niz tijelo. S obje strana lubanje pronađena je po jedna sljepoočničarka (a. 1-2), a na desnoj ruci jedan prsten (b).

- a. 1-2 Par srebrnih sljepoočničarki s jednom jagodom. Površina jagoda ukrašena je spiralno uvijenom filigranskom žicom; 6,3 x 6,5 cm, 6,3 x 6,8 cm; 9,4 g, 10,5 g; inv. 882-883 (T. VII. 10-11).
- b. Brončani prsten sa staklenom krunom. Obruč prstena je neukrašen, sprijeda je proširen, a na to proširenje pričvršćena je kazeta s ležištem za stakleni umetak; pr. 2 cm; 3,15 g; inv. 884 (T. VII. 12).

GROB 33A

Grob je bio orijentiran u pravcu zapad-istok. Grobna raka bila je obložena pločama od obrađene sedre. Grob je bio pokriven jednom nepravilnom kamenom pločom. Ukopan je jedan pokojnik (dijete) s rukama ispruženim niz tijelo. S desne strane lubanje otkrivena je jedna sljepoočničarka (a).

- a. Brončana sljepoočničarka s jednom ovalnom limenom jagodom, neukrašena; 2,9 x 2,5 cm; 1,55 g; inv. 885 (T. VIII. 1).

GROB 34A

Grob je bio orijentiran u pravci jugozapad-sjeveroistok. Ukop u običnoj zemljanoj raci. Ukopan je jedan pokojnik neutvrđenog položaja ruku. Bez nalaza.

GROB 35A

Grob je bio orijentiran u pravcu zapad-istok. Grobna raka bila je obložena pločama od obrađene sedre, a pokrov načinjen od nepravilnih kamenih ploča. Iznad groba nalazio se recentni zid, koji ga je djelomično oštetio. Unutar groba zatečen je jedan pokojnik in situ i nešto dislociranih kostiju drugog pokojnika. Bez nalaza.

GROB 36A

Grob je bio orijentiran u pravcu sjeverozapad-jugoistok. Grobna raka bila je obložena manjim nepravilnim kamenjem, a pokrov načinjen od nepravilnih kamenih ploča i oblijepljen glinom. Ukopan je jedan pokojnik s rukama ispruženim niz tijelo. S obje strane lubanje otkrivena je po jedna karičica (a, b), a na desnoj ruci jedan prsten (c).

- a. Obična brončana karičica ovalna oblika i rastvorenih krajeva; 3 x 2,5 cm; 2,8 g; inv. 886 (T. VIII. 2).
- b. Obična brončana karičica ovalna oblika i rastvorenih krajeva; 1,2 x 1 cm; 0,2 g; inv. 888 (T. VIII. 3).
- c. Brončani limeni prsten proširenih krajeva. Na tom proširenju nalazila se kasetna s ležištem za stakleni umetak, koja nedostaje; pr. 2,4 cm; 2,65 g; inv. 887 (T. VIII. 4).

GROB 37A

Grob je bio orijentiran u pravcu jugozapad-sjeveroistok. Grobna raka bila je obložena pločama od obrađene sedre. Grob je bio pokriven jednom nepravilnom kamenom pločom. Ukopan je jedan pokojnik (dijete). Bez nalaza.

GROB 38A

Grob je bio orijentiran u pravcu jugozapad-sjeveroistok. Ukop u običnoj zemljanoj raci. Ukopan je jedan pokojnik s desnom rukom ispruženom niz tijelo, a lijevom položenom na karlici. Unutar groba bio je otkriven jedan bakreni novac, koji nije bilo moguće identificirati, a danas je izgubljen.

GROB 39A

Grob je bio orijentiran u pravcu zapad-istok. Grobna raka bila je obložena manjim nepravilnim kamenjem, a pokrov načinjen od nepravilnih kamenih ploča. Grob je bio djelomično oštećen

za obavljanja poljodjelskih radova. Ukopan je jedan pokojnik čije su kosti zatečene poremećene. Bez nalaza.

GROB 40A

Grob je bio orijentiran u pravcu zapad-istok. Grobna raka bila je obložena okomito postavljenim kamenim pločama. Grob je bio bez pokrova. Unutar rake zatečene su dislocirane kosti nekoliko različitih pokojnika. Između ispremiješanih kostiju otkrivena je 1 strjelica (a).

- Željezna strjelica u obliku običnog šiljka s ovalnim tuljcem za nasad; 6,5 x 1 cm; 5,8 g; inv. 889 (T. VIII. 5).

GROB 41A

Grob je bio orijentiran u pravcu zapad-istok. Grobna raka bila je obložena pločama od obrađene sedre. Grob je bio pokriven jednom nepravilnom kamenom pločom. U gornjem dijelu bio je presječen. Unutar groba nisu zatečeni kosturni ostatci. Bez nalaza.

GROB 42A

Grob je bio orijentiran u pravcu sjeverozapad-jugoistok. Grobna raka bila je obložena okomito postavljenim kamenim pločama. Grob je bio bez pokrova. Ukopan je jedan pokojnik s rukama ispruženim niz tijelo. Bez nalaza.

GROB 43A

Grob je bio orijentiran u pravcu sjever-jug. Grobna raka bila je obložena pločama od obrađene sedre. Bio je pokriven jednom nepravilnom kamenom pločom. Ukopan je jedan pokojnik s rukama ispruženim niz tijelo. Bez nalaza.

GROB 44A

Grob je bio orijentiran u pravcu istok-zapad. Grobna raka bila je obložena pločama od obrađene sedre i manjim nepravilnim kamenom, a pokrov načinjen od nepravilnih kamenih ploča. Ukopan je jedan pokojnik s rukama ispruženim niz tijelo. Bez nalaza.

GROB 45A

Grob je bio orijentiran u pravcu sjever-jug. Grobna raka bila je obložena okomito postavljenim kamenim pločama. Ukopan je jedan pokojnik (dijete) s rukama ispruženim niz tijelo. Bez nalaza.

GROB 46A

Grob je bio orijentiran u pravcu zapad-istok. Grobna raka bila je obložena pločama od obrađene sedre, a pokrov načinjen od nepravilnih kamenih ploča. Ukopan je jedan pokojnik s rukama ispruženim niz tijelo. Bez nalaza.

GROB 47A

Grob je bio orijentiran u pravcu sjever-jug. Grobna raka bila je obložena okomito postavljenim kamenim pločama. Ukopan je jedan pokojnik s rukama ispruženim niz tijelo. Bez nalaza.

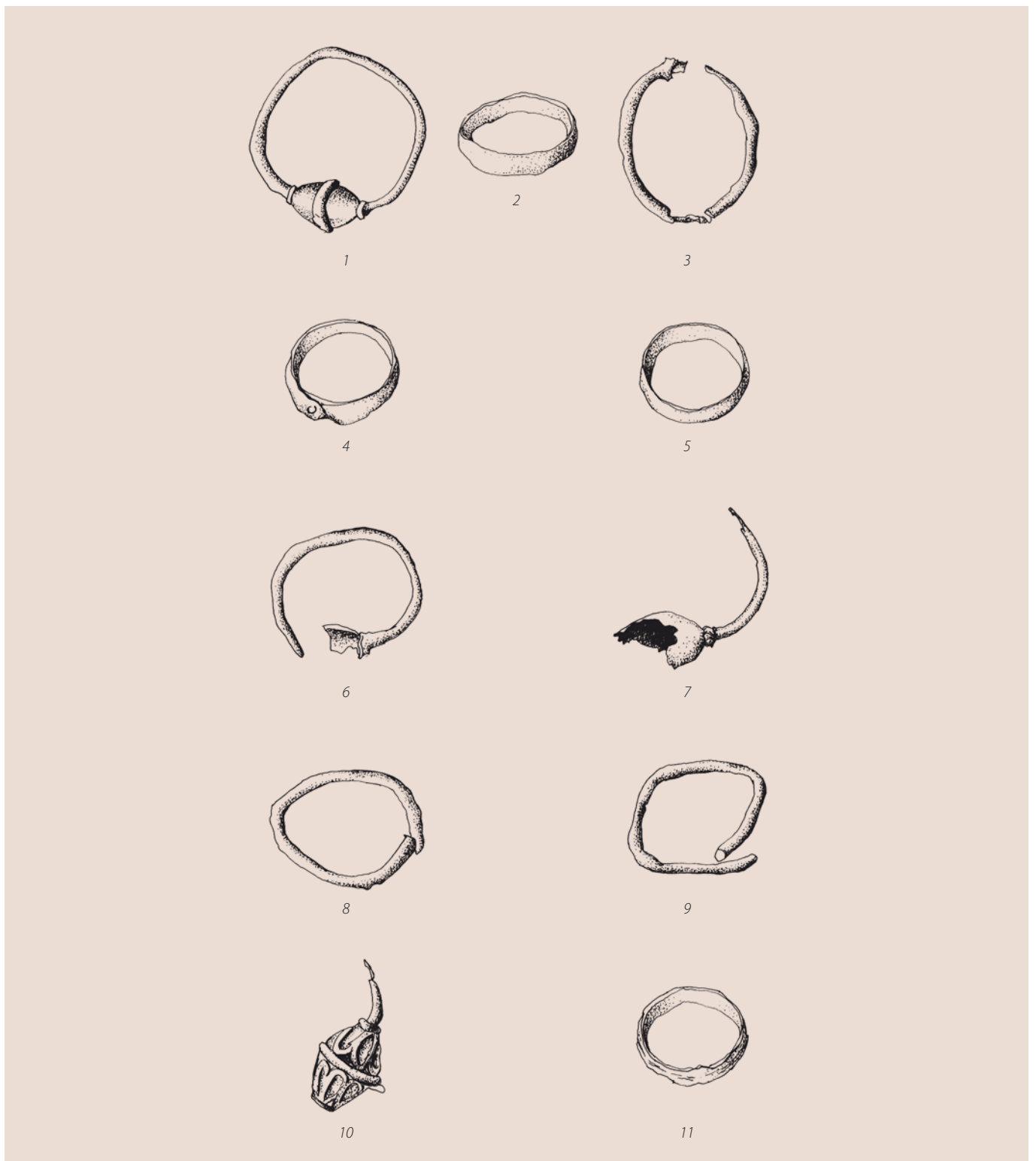

Tabla 5.

GROB 48A

Grob je bio orijentiran u pravcu sjeveroistok-jugozapad. Kao obložnica groba služila je jedna udubljena ploča, a bio je bez pokrova. Unutar groba nisu zatečeni kosturni ostatci. Bez nalaza.

GROB 49A

Grob je bio orijentiran u pravcu zapad-istok. Grobna raka bila je obložena okomito postavljenim kamenim pločama, a pokrov načinjen od nepravilnih kamenih ploča. Ukopan je jedan pokojnik (dijete). Bez nalaza.

GROB 50A

Grob je bio orijentiran u pravcu zapad-istok. Grobna raka bila je obložena nepravilnim kamenim pločama, a pokrov također načinjen od nepravilnih kamenih ploča. Unutar groba zatečen je jedan pokojnik in situ s rukama ispruženim niz tijelo i ispremiješane kosti nekoliko različitih pokojnika. Između ispremiješanih kostiju otkriven je jedan prsten (a).

- a. Brončani limeni prsten preklapljenih i zakovicom spojenih krajeva, neukrašen; pr. 2 cm; 1,9 g; inv. 890 (T. VIII. 6).

GROB 51A

Grob je bio orijentiran u pravcu sjever-jug. Ukop u običnoj zemljanoj raci. Ukopan je jedan pokojnik s rukama ispruženim niz tijelo. Bez nalaza.

GROB 52A

Grob je bio orijentiran u pravcu zapad-istok. Ukop u običnoj zemljanoj raci. Ukopan je jedan pokojnik s rukama ispruženim niz tijelo. S objiju strana lubanje otkrivene su po tri sljepoočničarke (a, b, c. 1-2, d. 1-2).

- a. Srebrna sljepoočničarka s jednom limenom ovalnom jagodom, neukrašena; 3 x 2,5 cm; 1 g; inv. 891 (T. VIII. 7).
- b. Srebrna sljepoočničarka s jednom limenom ovalnom jagodom, neukrašena; 3,5 x 3 cm; 1,75 g; inv. 892 (T. VIII. 8).
- c. 1-2 Par brončanih lijevanih sljepoočničarki s jednom okomito postavljenom jagodom. Površina jagoda ukrašena je s po šest valovnica, kojima se imitira filigranska nit. Na bočnim stranama karika nalaze se koljenca od ovijene žice; 3 x 1,5 cm, 2,5 x 1 cm; 2,27 g, 2,05 g; inv. 893-894. (T. VIII. 9-10)
- d. 1-2 Par brončanih sljepoočničarki s tri jednako velike limene kuglaste jagode, neukrašene; 4,8 x 3,7 cm, 4 x 3,9 cm; 3 g, 4,2 g; inv. 895-896 (T. VIII. 11-12).

GROB 53A

Grob je bio orijentiran u pravcu zapad-istok. Grobna raka bila je obložena pločama od obrađene sedre i bez pokrova. Ukopan je jedan pokojnik s rukama ispruženim niz tijelo. Bez nalaza.

GROB 54A

Grob je bio orijentiran u pravcu zapad-istok. Grobna raka bila je obložena pločama od obrađene sedre, a pokrov načinjen od tankih nepravilnih kamenih ploča. Dno je također bilo popločano. Ukopan je jedan pokojnik s rukama ispruženim niz tijelo. Bez nalaza.

GROB 55A

Grob je bio orijentiran u pravcu sjever-jug. Ukop je u običnoj zemljanoj raci, koja je tek djelomično obložena manjim nepravilnim kamenjem. Unutar groba zatečen je jedan pokojnik (dijete) in situ i dislocirane kosti drugog pokojnika. Bez nalaza.

GROB 56A

Grob je bio orijentiran u pravcu zapad-istok. Ukop u običnoj zemljanoj raci. Ukopan je jedan pokojnik s rukama ispruženim niz tijelo. Bez nalaza.

GROB 57A

Grob je bio orijentiran u pravcu zapad-istok. Ukop u običnoj zemljanoj raci. Ukopan je jedan pokojnik kojemu je lijeva ruka bila ispružena niz tijelo, a desna položena na bedrenu kost. Uz lubanju je otkrivena jedna karičica (a), a na lijevoj ruci jedan prsten (b).

- a. Obična brončana karičica ovalna oblika i rastvorenih krajeva; 1,5 x 1 cm; 0,17 g; inv. 898 (T. IX. 1).
- b. Brončani limeni prsten preklapljenih i zakovicom spojenih krajeva, neukrašen; pr. 2,2 cm; 1,5 g; inv. 897 (T. IX. 2).

GROB 58A

Grob je bio orijentiran u pravcu zapad-istok. Grobna raka bila je obložena pločama od obrađene sedre i kamenim pločama, a pokrov načinjen od nepravilnih kamenih ploča. Dno je bilo djelomično popločeno. Ukopan je jedan pokojnik s rukama ispruženim niz tijelo. Bez nalaza.

GROB 59A

Grob je bio orijentiran u pravcu istok-zapad. Grobna raka bila je obložena pločama od obrađene sedre i manjim nepravilnim kamenjem. Grob je bio bez pokrova. Ukopan je jedan pokojnik s rukama ispruženim niz tijelo. Bez nalaza.

GROB 60A

Grob je bio orijentiran u pravcu zapad-istok. Ukop u običnoj zemljanoj raci. Ukopana su dva pokojnika jedan iznad drugoga i oba su imali ruke ispružene niz tijelo. Bez nalaza.

GROB 61A

Grob je bio orijentiran u pravcu zapad-istok. Grobna raka bila je obložena pločama od obrađene sedre, a pokrov načinjen od nepravilnih kamenih ploča. Ukopan je jedan pokojnik s rukama ispruženim niz tijelo. Bez nalaza.

GROB 62A

Grob je bio orijentiran u pravcu zapad-istok. Grobna raka bila je djelomično obložena pločama od obrađene sedre, a pokrov načinjen od nepravilnih kamenih ploča. Ukopan je jedan pokojnik (dijete) s rukama ispruženim niz tijelo. Bez nalaza.

GROB 63A

Grob je bio orijentiran u pravcu zapad-istok. Grobna raka bila je obložena pločama od obrađene sedre. Ukopan je jedan pokojnik (dijete) s rukama ispruženim niz tijelo. Bez nalaza.

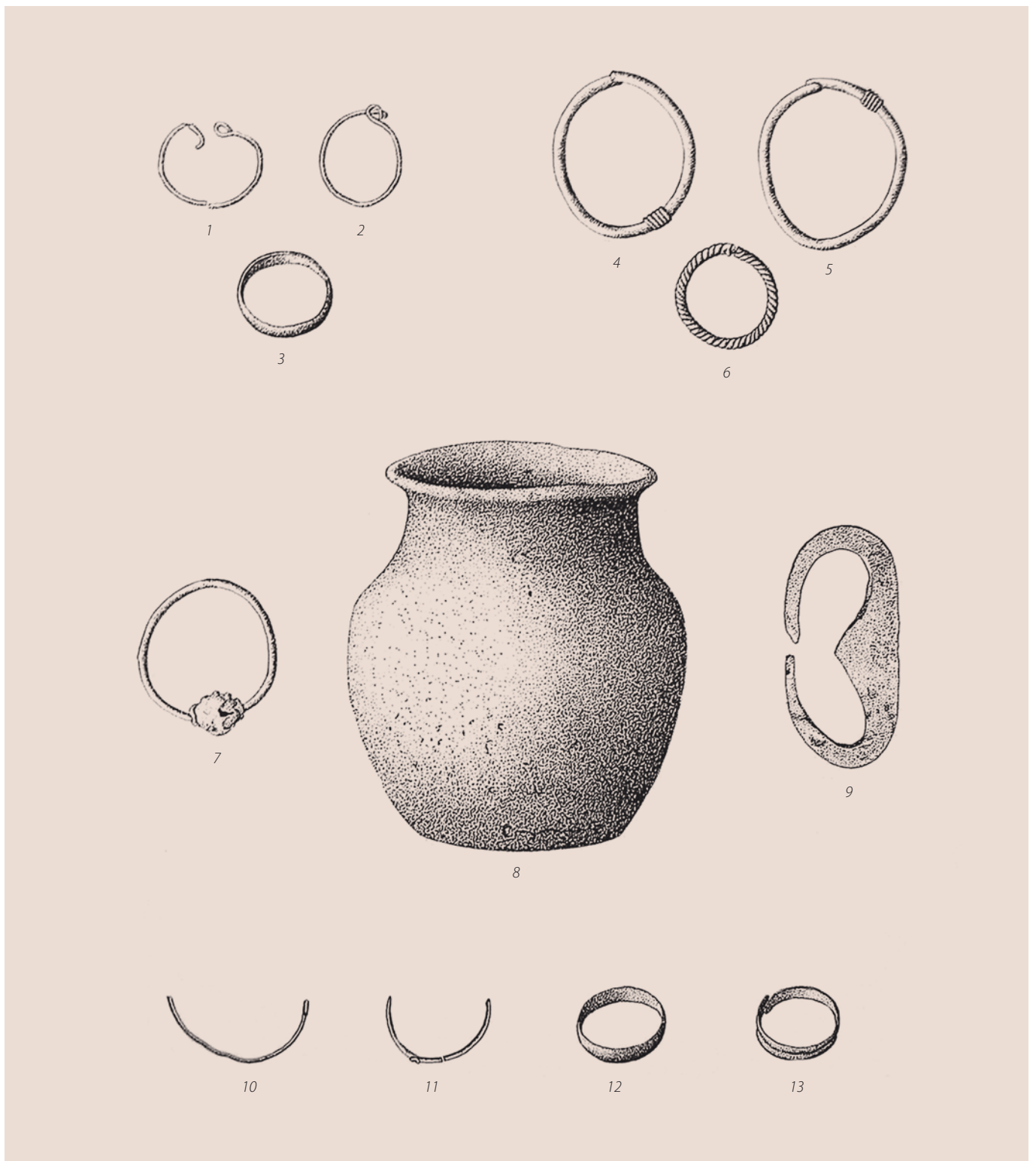

Tabla 6.

GROB 64A

Grob je bio orijentiran u pravcu zapad-istok. Grobna raka bila je obložena pločama od obrađene sedre, a pokrov načinjen od većih nepravilnih kamenih ploča. Ukopan je jedan pokojnik s rukama ispruženim niz tijelo. Bez nalaza.

GROB 65A

Grob je bio orijentiran u pravcu zapad-istok. Grobna raka bila je obložena pločama od obrađene sedre i ožbukana, a pokrov načinjen od nepravilnih kamenih ploča. Dno groba također je bilo ožbukano. Unutar groba nisu zatečeni kosturni ostatci. Bez nalaza.

GROB 66A

Grob je bio orijentiran u pravcu zapad-istok. Grobna raka bila je obložena pločama od obrađene sedre, a pokrov načinjen od nepravilnih kamenih ploča. Ukopan je jedan pokojnik (dijete) s rukama ispruženim niz tijelo. Bez nalaza.

GROB 67A

Grob je bio orijentiran u pravcu zapad-istok. Ukop je u običnoj zemljanoj raci, ali je dno popločano. Ukopan je jedan pokojnik s rukama ispruženim niz tijelo. Bez nalaza.

GROB 68A

Grob je bio orijentiran u pravcu zapad-istok. Grobna raka bila je obložena pločama od obrađene sedre, a pokrov načinjen od nepravilnih kamenih ploča. Ukopan je jedan pokojnik neutvrđenog položaja ruku. Uz vratne kralješke otkrivene su dvije karičice (a, b).

- a. Obična brončana karičica ovalna oblika i rastvorenih krajeva; 2 x 1,2 cm; 0,5 g; inv. 899 (T. IX. 3).
- b. Obična brončana karičica ovalna oblika i rastvorenih krajeva; 1 x 1,1 cm; 0,2 g; inv. 900. (T. IX. 4).

GROB 69A

Grob je bio orijentiran u pravcu zapad-istok. Grobna raka bila je obložena pločama od obrađene sedre. Grob je bio bez pokrova. Ukopan je jedan pokojnik neutvrđena položaja ruku. Bez nalaza.

GROB 70A

Grob je bio orijentiran u pravcu zapad-istok. Grobna raka bila je obložena pločama od obrađene sedre i muljike, a pokrov načinjen od nepravilnih kamenih ploča. Ukopan je jedan pokojnik s rukama ispruženim niz tijelo. S objiju strana lubanje pronađena je po jedna sljepoočnica (a. 1-2), a na desnoj ruci jedan prsten (b).

- a. 1-2 Par srebrnih sljepoočnica s jednom jagodom ovalna oblika. Površina jagoda ukrašena je ovalima od aplicirane filigranske niti i znatim trokutićima; 6 x 6,3 cm, 6 x 6,3 cm; 10,1 g, 10 g; inv. 901-902 (T. IX. 5-6).
- b. Brončani limeni prsten preklapljenih i zakovicom spojenih krajeva, neukrašen; pr. 2 cm; 1,75 g; inv. 903 (T. IX. 7).

GROB 71A

Grob je bio orijentiran u pravcu zapad-istok. Grobna raka bila je obložena pločama od obrađene sedre, a kao uzglavnica je uporabljena kamena ploča. Bio je pokriven nepravilnim kamenim pločama. Ukopan je jedan pokojnik neutvrđena položaja ruku. Bez nalaza.

GROB 72A

Grob je bio orijentiran u pravcu zapad-istok. Grobna raka bila je obložena pločama od obrađene sedre, a pokrov načinjen od nepravilnih kamenih ploča. Ukopan je jedan pokojnik neutvrđena položaja ruku. S objiju strana lubanje otkrivena je

po jedna karičica (a, b).

- a. Obična brončana karičica ovalna oblika i rastvorenih krajeva; 2,2 x 1,8 cm; 1 g; inv. 904 (T. IX. 8).
- b. Obična brončana karičica ovalna oblika i rastvorenih krajeva; 2,5 x 2,2 cm; 2,45 g; inv. 905 (T. IX. 9)

Predmeti otkriveni izvan grobova

- a. Srebrna sljepoočnica s okomito postavljenom duguljastom jagodom. Površina jagode podijeljena je u polja dvostrukom nabranom filigranskom žicom, a na vrhu i dnu završava krupnim kapljičastim zrnom; vis. 3 cm (T. X. 1).
- b. Brončani limeni prsten preklapljenih i zakovicom spojenih krajeva; pr. 1,7 cm; 0,6 g; inv. 907 (T. X. 2).
- c. Brončani lijevani praporac s ušicom na vrhu i križnim razrezom na dnu; 2,2 x 3 cm; 19,6 g; inv. 908 (T. X. 3).
- d. Željezna strjelica u obliku šiljka; 5,5 cm; 12,85 g; inv. 914 (T. X. 4).
- e. Željezna strjelica u obliku šiljka; 5,2 cm; 5,2 g; inv. 906 (T. X. 5).
- f. Zemljani kolutić oktogonalna oblika i s kružnim otvorom po sredini; pr. 1 cm; 9,7 g; inv. 915 (T. X. 6).
- g. Željezno kresivo stanjenih i povijenih krakova, kojima su završetci povijeni prema unutra; 5 x 2,3 cm; 79 g; inv. 913 (T. X. 7).

Značajke grobalja

Oranica Aćima Popovića

Budući da su istražena samo dva groba, o karakteru groblja na oranici Aćima Popovića ne mogu se u ovom trenutku donijeti konačni zaključci. No s obzirom na orijentaciju obaju grobova s velikom se vjerojatnošću može pretpostaviti da se radi o dijelu manjega groblja na redove. Kod takvih grobalja uobičajeno je nizanje grobova u donekle pravilnim redovima u pravcu zapad-istok s većim ili manjim otklonima k jugu ili sjeveru. Nepravilnosti koje se zamjećuju u redovima uvjetovane su određivanjem orijentacije svakoga pojedinog groba prema točki izlaza sunca na dan ukopa. Otkloni od smjera zapad-istok, međutim, uvijek su u okviru krajnjih točaka obzora u kojima sunce izlazi i zalazi u doba ljetnoga i zimskog solsticija.

Groblja s manjim brojem grobova (10 do 100 grobova) pojavljuju se na zapadu, ali pretežito u srednjoj Europi u kasnomerovinskom razdoblju i zamjenjuju velika groblja na redove s tisuću i više grobova. U slučaju oranice Aćima Popovića vjerojatno je riječ o manjem naseobinskom rodovsko-porodičnom groblju na redove na kakvima se obično pokapaju zajednice koje se sastoje od jedne ili više velikih obitelji povezanih čvršćim ili slabijim obiteljskim vezama.

Raka muškoga groba na oranici Aćima Popovića bila je obložena suhozidnom ogradom od lomljenog kamena. Taj način oblaganja grobnih raka na području na kojem će se formirati hrvatska kneževina zapažen je već u horizontu s poganskim značajkama pokapanja, ali i kasnije, u okviru grobalja s kršćanskim načinom pokapanja sve do u zreli srednji vijek. U pojedinim

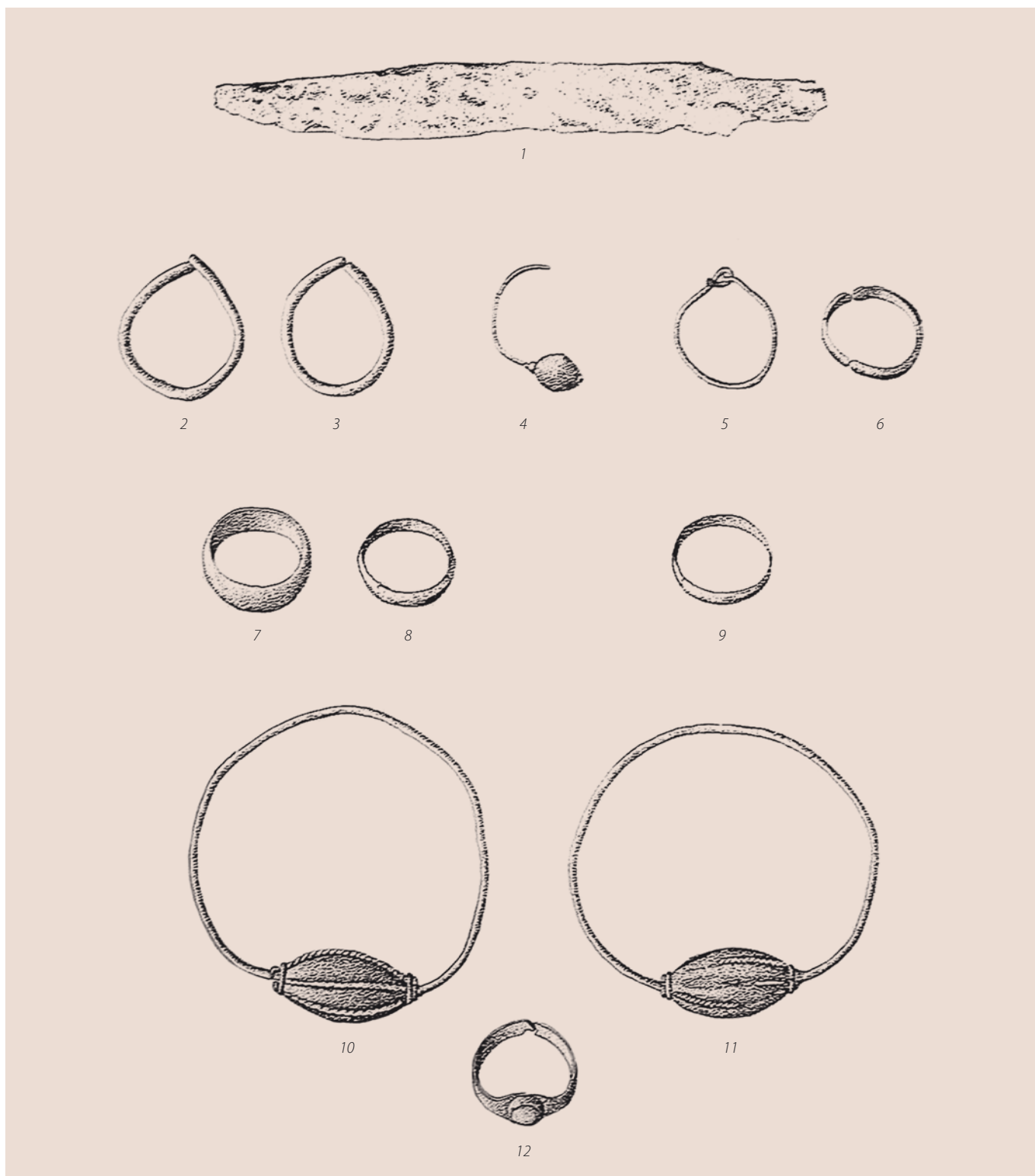

Tabla 7.

slučajevima rake su obložene samo jednim redom kamena, ali je znatniji broj onih poput groba na oranici Aćima Popovića, s ogradom od nekoliko redova uslojenog kamena bez uporabe vezivnog materijala. Analogne grobove pronalazimo na grobljima poganski obilježenog sloja na položajima Stankovci-Klarića kuće,¹⁵

Rodaljice-Ogradice,¹⁶ Biljane Donje-Trljuge/Pržine¹⁷ i Ostrovica-Greblje,¹⁸ a prema zabilježkama L. Maruna takvu su oblogu imali grobovi na položaju Ardalića bašča u Đevrskama i pojedini

¹⁵ Belošević 1975; Belošević 1985a.

¹⁶ Jurić 1995; Jurić 2002.

¹⁷ Belošević 1985b; Belošević 1986.

¹⁸ Burić, Delonga 1998.

grobovi na Debeljaku u Smrdeljima.¹⁹ Navedeni grobovi uglavnom su bez pokrovnih ploča osim u jednom slučaju u Rodaljicama, ali je ondje riječ o kombinaciji suhozidne ograde i okomito postavljenih kamenih ploča.

Drugi grob na oranici Aćima Popovića pripada rijetko zastupljenome tipu. Riječ je o zidanoj i presvođenoj grobnici kakve su dosad registrirane samo u nekoliko slučajeva. Najbrojnije su upravo na području Biskupije. Četiri presvođene zidane grobnice otkrivene su na položaju Crkvina, a nedavno provedenim revizijskim arheološkim iskopavanjima nedvojbeno je, s obzirom na njihovu orijentaciju i stratigrafiju nalazišta, utvrđeno da su te grobnice dio groblja na redove koje prethodi izgradnji bazilike, a pripadaju mu i grobovi s ukopom u drvenom ljesu.²⁰ Dvije takve grobnice uočio je fra L. Marun i na položaju Popovića Dolova, dvjestotinjak metara sjeveroistočno od kompleksa na Crkvini. I potonje pripadaju manjem groblju na redove na kojem su zabilježeni i ukopi u običnim zemljanim rakama.²¹ Bitno je naglasiti da u navedenim slučajevima nije riječ o sekundarnoj uporabi starokršćanskih grobnica premda su na području ranosrednjovjekovne Hrvatske registrirani i takvi primjeri (groblja sv. Ivo u Livnu i Crkvine u Cisti Velikoj).²² Na Crkvini u Gornjim Koljanima kraj Vrlike također su registrirani ukopi u presvođenim zidanim grobnicama, ali budući da su one otkrivene u okviru nesustavnih istraživanja i nisu dokumentirane, ostalo je nepoznato pripadaju li srednjovjekovnome ili starokršćanskom razdoblju, što je u ovom slučaju moguće s obzirom na raniju starokršćansku sakralnu građevinu. U skupinu zidanih grobnica mogu se uvrstiti i grob 34 u Dubravicama kod Skradina i dva groba na Greblju u Ostrovici kraj Bribira, koji su pravilno zidani, a kao vezivni materijal uporabljena je žbuka.²³ Potonja tri groba nisu bila presvođena, nego prekrivena kamenim pločama. Na oba ova groblja također se pojavljuju raznoliko građeni grobovi (obične zemljane rake s uporabom drvene građe i rake obložene suhozidnom ogradom) i, što je još značajnije, svi ti grobovi pripadaju istome sloju ukopavanja. Zanimljiv je i podatak da su unutar grobnice ispod južnog broda bazilike na Crkvini u Biskupiji, jedne od grobnica na Ostrovici i jedne grobnice na Crkvini u Koljanima otkriveni i ostatci drvenih ljesova.

Sve navedene grobnice, bilo da je riječ o onima sa svodom ili onima prekrivenim pločama, odlikuju se iznimno bogatim inventarom pa se mora zaključiti da su bile namijenjene osobama višega društvenog statusa. One se svakako grade po uzoru na grobnice starokršćanskoga i kasnoantičkog razdoblja, a njihova uporaba svjedoči o kulturnom kontinuitetu, te ukazuje na utjecaj zatečenoga, više ili manje romaniziranoga i kristijaniziranoga, domaćeg stanovništva na slavenske došljake.

U oba groba na oranici Aćima Popovića bio je ukopan jedan pokojnik s glavom položenom na zapadu i rukama ispruženim niz tijelo, što je uobičajeno u okviru grobalja na redove ranoga srednjeg vijeka.

Bukorovića podvornica

U slučaju Bukorovića podvornice riječ je o groblju koje se razvilo oko predromaničke crkve, premda je i ovdje registrirano nekoliko ukopa i pojedinačnih nalaza, koji se moraju pripisati horizontu s poganskim značajkama pokapanja. Groblje na Bukorovića podvornici pripada onoj skupini grobalja uz crkve na kojima se ukapa već od 9. stoljeća i koja se, za razliku od grobalja zreloga i kasnog srednjeg vijeka i unatoč činjenici da se nalaze u okolišu crkve, i dalje formiraju po principu grobalja na redove. Premda veći broj grobova zadržava uobičajenu orijentaciju zapad-istok, ima ih položenih u drugačijim pravcima, a osobito se izdvaja jedna skupina grobova orijentiranih u pravcu sjever-jug istočno od apside crkve. Velik broj grobova bio je oštećen ili u potpunosti uništen poljodjelskim radovima prije početka arheoloških iskopavanja. Objavljujući rezultate iskopavanja provedenih godine 1939., S. Gunjača je ustvrdio da se grobovi mogu podijeliti u tri skupine, a istu sliku pokazuju i grobovi otkriveni godine 1951.²⁴ To su grobovi u običnim zemljanim rakama, zatim grobovi kojima su rake obložene obrađenim sedrenim pločama, te grobovi čije su rake obložene okomito postavljenim kamenim pločama. Dio grobova posljednjih dviju skupina imao je pokrovne ploče. Rijetki su grobovi imali popločano dno, a u najvećem broju slučajeva pokojnik je bio položen neposredno na zemlju.

Oblaganje grobnih raka obrađenim sedrenim pločama registrirano je i na drugim starohrvatskim grobljima na širem kninskom području (Biskupija-Bračića podvornice, Knin-Spas), gdje ovog materijala ima u izobilju.²⁵

Grobovi s rakama obloženim okomito postavljenim kamenim pločama veoma su brojno zastupljeni na svim starohrvatskim grobljima. Katkad su obložne i pokrovne ploče pravilno obrađene tako da je zapravo riječ o tipu groba u obliku kamene škrinje. To osobito dolazi do izražaja na pojedinim grobljima s područja Cetinske krajine gdje je ovaj tip najčešći, ali i na ravnokotarskim nalazištima u Kašiću i Smilčiću.²⁶ Tip groba u obliku kamene škrinje na području Dalmacije poznat je još od ilirskih vremena, te kroz antičko razdoblje, pa ga preuzimaju i novonaseljeni Slaveni. U horizontu s kršćanskim značajkama pokapanja ovaj će oblik groba biti prevladavajući.

Na Bukorovića podvornici u znatnom su broju zastupljeni ukopi u običnim zemljanim rakama, što inače nije uobičajeno u horizontu s kršćanskim načinom pokapanja, osobito ne u okviru grobalja uz crkve.

¹⁹ Marun 1897; Marun 1998, str. 70.

²⁰ HiK (Rasprave) 2000, str. 124, sl. 25.

²¹ Marun 1998, str. 106, 107.

²² Petrinc, Šeparović, Vrdoljak 1999, str. 34; Maršić, Gudelj, Lozo 2000, str. 125, 126.

²³ Gunjača 1995; Burić, Delonga 1998.

²⁴ Gunjača 1952, str. 63-65.

²⁵ Za Bukorovića podvornicu vidi u katalogu. Neistraženi srednjovjekovni grobovi od obrađenih sedrenih ploča mogu se vidjeti u blizini crkve sv. Stevana u Golubiću. Od sedrenih ploča bili su izgrađeni i grobovi na lokalitetu Spas u Kninu. Vidi: Jelovina 1991.

²⁶ Jelovina 1968; Belošević 1986.

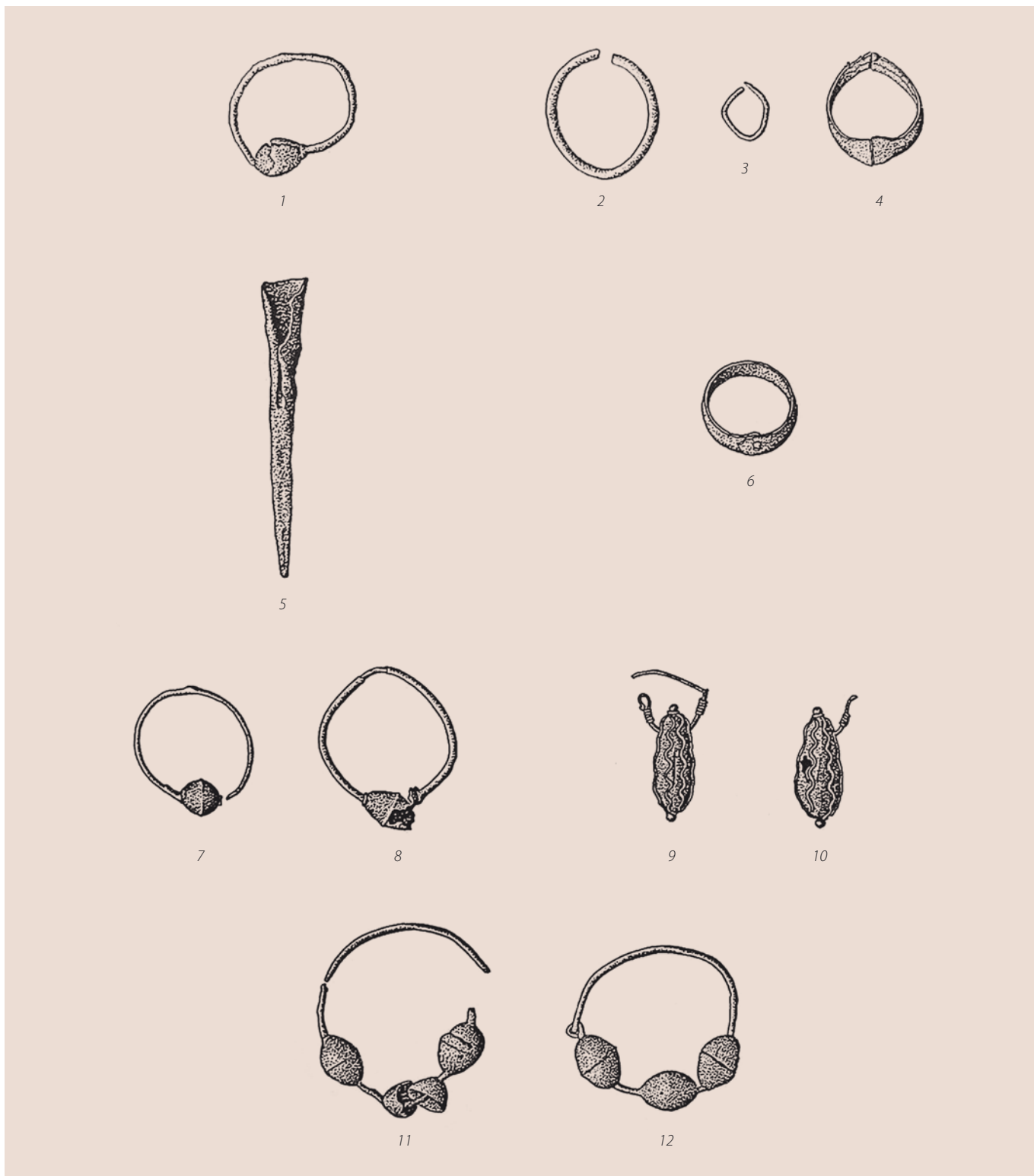

Tabla 8.

S. Gunjača smatrao je da između grobova s različito oblikovanim grobnim rakama na Bukorovića podvornici postoji kronološka razlika, tj. da su grobovi u prostim zemljanim rakama najstariji i da su bili ukopani u najvećoj dubini, zatim slijede grobovi s arhitekturom od sedrenih ploča i, naposljetku, kao najmlađi, grobovi s rakama obloženim okomito postavljenim kamenim pločama.²⁷ Dokumentacija iz godine 1951. kojom raspolazem ne dopušta donošenje nekih daljnjih zaključaka u tom smislu, ali s

obzirom na srodnost nalaza u sve tri vrste grobova smatram da ih se ne može kronološki vrednovati na osnovi grobne arhitekture. Treba zapaziti tek da su pojedini grobovi sigurno ukopani nakon što je crkva prestala biti u funkciji, jer su im obložnice činile vapnenaste ploče izvađene iz crkvenog pločnika.²⁸ Također je

²⁷ Gunjača 1952, str. 63-65.

u jednom grobu kao spolija pronađen ulomak grede oltarne ograde.²⁹

Kod grobova s obložnicama načinjenima od sedrenih ploča zamijećeno je korištenje gline, kojom su pojedine ploče bile spajane na sastavcima, a isto je zamijećeno i na sastavcima između obložnica i pokrovnih ploča. U pojedinim slučajevima glinom su premazivane i pokrovne ploče. Unutar običnih zemljanih raka iznad kostura se u više slučajeva nalazio nekoliko centimetara debeo sloj gline ili vapnenaste smjese. Taj običaj zapažen je i na drugim starohrvatskim grobljima, a premazivanje glinom primjenjivalo se kako kod grobova s kamenom tako i kod onih s drvenom građom. Ovu je pojavu nastojao protumačiti Z. Gunjača, zaključivši da se na taj način nastojalo hermetički zatvoriti grob, vjerojatno da bi se spriječio smrad tijela u raspadanju.³⁰

U najvećem broju grobova bio je ukopan po jedan pokojnik ruku ispruženih niz tijelo ili položenih na bedrene kosti. To je slučaj kod 59 od ukupno 72 groba istražena godine 1951., dok za one otkrivene 1939. ne raspolažemo takvim podatcima. U 5 grobova bila su ukopana po dva pokojnika. U grobovima 12A i 60A pokojnici su položeni jedan iznad drugog dok je u grobovima 21A, 35A i 55A jedan pokojnik zatečen *in situ*, a iznad njega su bile dislocirane kosti drugoga pokojnika. Grobovi 14 i 15 otkriveni godine 1939. imali su zajedničku obložnicu.

Slični su primjeri registrirani u okviru grobalja na redove s kršćanskim načinom pokapanja kao i na pojedinim grobljima koja se, upravo kao i groblje na Bukorovića podvornici, već od 9. stoljeća razvijaju oko crkava. Riječ je o naknadnom korištenju istih grobova. Za Glavičine u Mravincima kraj Solina Karaman donosi podatak o grobovima s dva pravilno orijentirana pokojnika, koji su položeni jedan iznad drugoga.³¹ Ista je situacija i u mlađem sloju grobova na dva položaja uz Gluvine kuće u Glavicama kod Sinja, te na groblju Gornji vrtal u Tugarima, gdje su jedan iznad drugoga sahranjena po dva, tri, a katkad i četiri pokojnika.³² U grobu 66 na Vratnicama na Bribiru također su jedan preko drugoga položena dva pokojnika.³³ No znatno je češći običaj da se kosti ranije ukopanog pokojnika sklanjaju i, nakon ukopa drugog pokojnika, u hrpi skupljaju uz rub grobne rake, ispod njegovih nogu. Taj običaj zapažen je u 11 slučajeva na Lepinu u Bijaćima,³⁴ u 8 slučajeva na Vratnicama na Bribiru.³⁵ te u većem broju slučajeva na Gredama u Kašiću³⁶ i Gorici u Strančama,³⁷ kao i u slučaju groba koji je na Vrbici u skradinskom Gračacu istražio L. Marun.³⁸ Premda, na žalost, ne raspolažemo takvim

podatcima, vjerojatno se radi o osobama koje su u srodstvu pa bi se ove grobnice mogle označiti kao obiteljske. Na međusobnu bliskost, odnosno srodstvo ukopanih upućuju i pojedini primjeri grobova s kamenom arhitekturom gdje dva groba imaju jednu zajedničku obložnicu poput navedenog slučaja grobova 14 i 15 na Bukorovića podvornici. Takvi su dosad zabilježeni na Glavičinama u Mravincima,³⁹ Majdanu u Solinu,⁴⁰ Kosi u Vrpolju⁴¹ i Vrbici u Piramatovcima.⁴² Izvan prostora ranosrednjovjekovne Hrvatske osobito je zanimljiv slučaj triju obložnicama međusobno povezanih grobova na Brešcu kod Buzeta u Istri.⁴³

Samo u grobu 40A na Bukorovića podvornici otkrivene su ispremiješane kosti većeg broja različitih pokojnika dok su u grobu 50A uz jednog pokojnika *in situ* utvrđene dislocirane kosti nekoliko različitih pokojnika. U pet grobova nisu bili zatečeni kosturni ostatci. Grobovi s ispremiješanim kostima većeg broja različitih pokojnika karakteristični su za kasniji srednji vijek. Tada dolazi i do drugih bitnih strukturnih promjena u načinu pokapanja, na što se opsežno osvrnuo T. Burić, pa upućujem na njegov tekst.⁴⁴ Uz navedene podatke u vezi s grobljem na Bukorovića podvornici bitno je konstatirati i to da ni jedan pokojnik nema ruke prekrížene na prsima, a ta okolnost pokazuje se značajnom pri pokušaju utvrđivanja gornje granice ukapanja na spomenutom groblju.

Naposljetku, veoma je zanimljiv i Marunov podatak o sarkofagu ispred crkve, koji je, na žalost, bio zatečen prazan. Budući da na nalazištu na Bukorovića podvornici nisu utvrđeni arheološki slojevi antičkoga ili starokršćanskog razdoblja, vjerojatno se ne radi o sekundarnoj uporabi starijeg sarkofaga, već se može pretpostaviti da je načinjen u srednjem vijeku. Taj zaključak podupiru rijetki slični primjeri poput sarkofaga otkrivenih na obližnjoj Crkvini i onih iz Galovca pored Zadra.⁴⁵ Jedan biskupijski i jedan galovački sarkofag bili su načinjeni od preklesanih dijelova antičkih arhitrava, što jasno svjedoči o njihovu nastanku u srednjem vijeku. Oni potvrđuju postojanje tradicije kulta pokapanja u sarkofazima na izmaku antike, koju su u ranom srednjem vijeku prihvatili i Hrvati.

Analiza grobnih nalaza

Oranica Aćima Popovića

Naušnice

Među zlatnim naušnicama s nepoznatih nalazišta u Dalmaciji (T. I, 1-8), koje se čuvaju u MHAS-u, nalaze se i tri primjerka otkrivena unutar presvođene zidane grobnice na oranici Aćima Popovića. Svi se ti primjerci u širem smislu mogu uvrstiti u skupinu koja je u literaturi obično određena kao skupina "zvjezdolikih" naušnica ili

²⁸ Gunjača 1952, str. 66.

²⁹ Gunjača 1952, str. 65.

³⁰ Gunjača 1995, str. 159, 160.

³¹ Karaman 1940, str. 8, 9.

³² Milošević 1997, str. 111-115; Petrínek 2000, str. 234; Petrínek 2002, str. 216.

³³ Jelovina 1992, str. 33.

³⁴ Jelovina 1986b, str. 219.

³⁵ Jelovina 1992, str. 33.

³⁶ Vrsalović 1968, str. 73, 74.

³⁷ Cetinić 1998, str. 52.

³⁸ Marun 1998, str. 141.

³⁹ Karaman 1940, str. 8, 9.

⁴⁰ Karaman 1940, str. 8, 9.

⁴¹ Gunjača 1978, str. 26.

⁴² Na podatku zahvaljujem kolegi mr. Ž. Krnčeviću.

⁴³ Marušić 1962, str. 453-468.

⁴⁴ Burić 2001, str. 244, 245.

⁴⁵ Belošević 1996, str. 327-338.

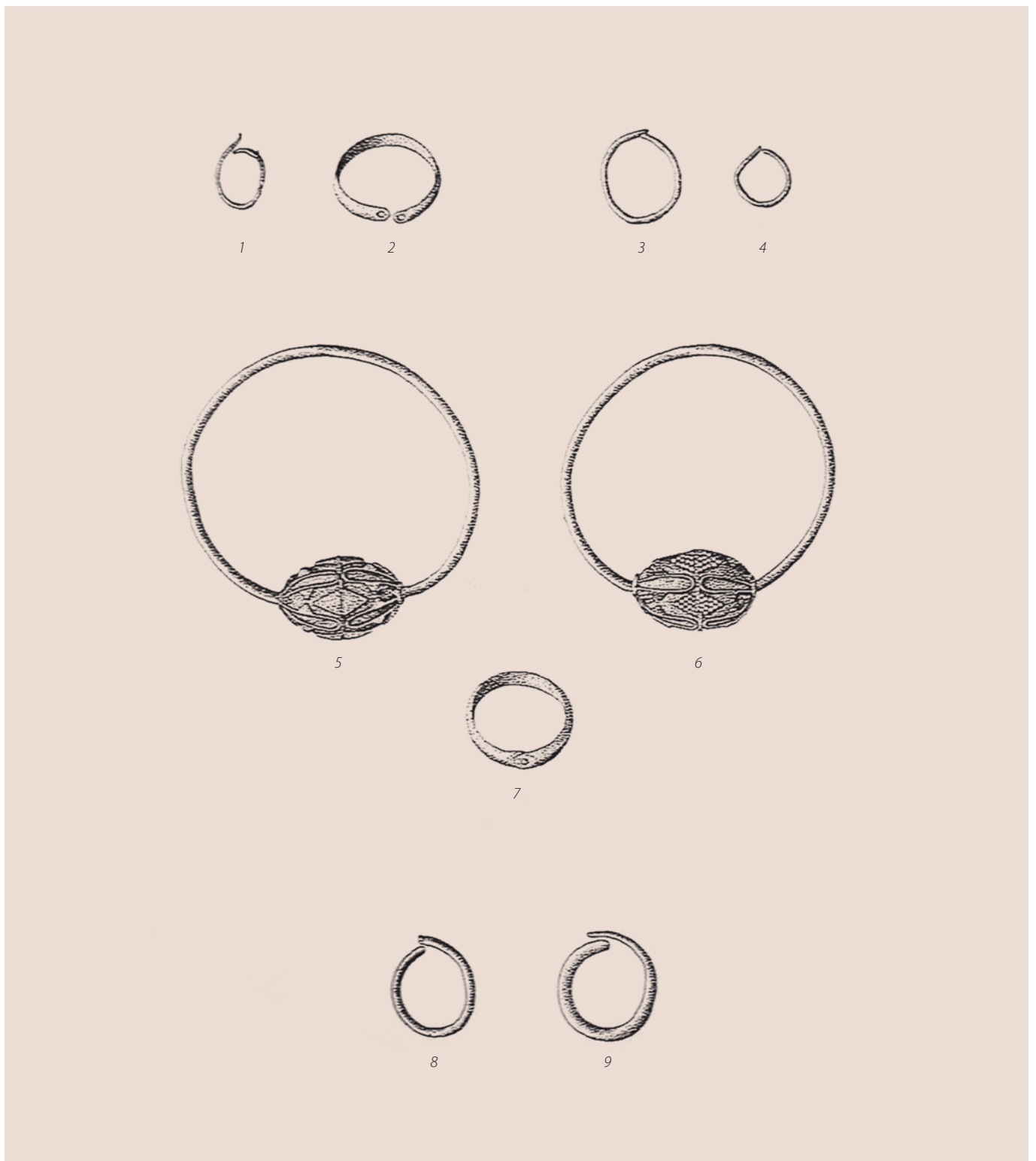

Tabla 9.

ih se označava kao naušnice "mediteransko-bizantskog" obilježja.⁴⁶ Stilski se vezuju uz kasnoantički, odnosno bizantski nakit, a podrijetlo i nastanak svakako im treba tražiti u okviru bizantskog zlatarstva istočnomediteranskog prostora, na što je u literaturi već nekoliko puta ukazano i na što jasno upućuju brojni srodni nalazi

s područja Calabrije, Sicilije, Male Azije i Korinta, opredijeljeni u širokom vremenskom rasponu od 6. do 12. stoljeća.⁴⁷

Srodne primjerke naušnica pronalazimo u grobu otkrivenom na Stolića njivi u Golubiću kraj Knina,⁴⁸ zatim u grobu 41 uz crkvu

⁴⁶ Vinski 1952, str. 32,33, 40.

⁴⁷ Corrado 2002, str. 363; Maneva 1992, str. 40; Vinski 1952, str. 32, 40.

⁴⁸ HiK (Rasprave) 2000, str. 61, sl. 31.

sv. Asela u Ninu,⁴⁹ jednom grobu na sv. Martinu u Lepurima kraj Benkovca,⁵⁰ te u grobu 112 u Grborezima kraj Livna.⁵¹ Pojedinačni primjerci potječu iz Solina,⁵² Smrdelja,⁵³ Visočana kod Zadra⁵⁴ i Kablčića Malog kraj Livna.⁵⁵ Kao analogije mogu se navesti još srebrne naušnice iz grobova 48 i 227 na Ždrijcu u Ninu,⁵⁶ par naušnica iz groba 1 na položaju Gluvinih kuća u Glavicama kraj Sinja⁵⁷ i jedna naušnica, također grobni nalaz, iz Dubravica kod Skradina.⁵⁸

Većina navedenih naušnica u domaćoj se arheološkoj literaturi dosad pripisivala kasnoantičkom stanovništvu Dalmacije i nije se dovodila u vezu s novonaseljenim Slavenima, pa su sukladno tome vremenski opredjeljivane u kraj 6. i u 7. stoljeće.⁵⁹ Tome je znatno pridonijela i činjenica da su najvećem dijelu tih nalaza (Golubić, Solin, Smrdelji, Kablčići Mali) okolnosti otkrića nejasne ili nepoznate, ili se, pak, radi o slučajnim površinskim nalazima (Visočani), a za primjerke iz MHAS-a, koje ovdje donosimo u katalogu, nije bilo poznato ni nalazište. Novija otkrića luksuznih (Lepuri, Nin), kao i jednostavnijih primjeraka (Glavice, Dubravice) bacaju drugačije svjetlo na problematiku vezanu uz ovaj tip naušnica i općenito ženskog nakita u horizontu s poganskim značajkama pokapanja.

Važno je naglasiti i to da sličan nakit nije registriran na grobljima na redove 6. i ranog 7. stoljeća, koja se sa sigurnošću mogu pripisati kasnoantičkom življu. Tu, doduše, pronalazimo nekoliko srebrnih naušnica s ukrasom u obliku visećeg trokutića (Knin-Greblje, Korita kraj Duvna, Kašić-Glavčurak),⁶⁰ a može im se pribrojiti i jedna istovjetna naušnica s nepoznatog nalazišta, koju čuva Arheološki muzej u Splitu.⁶¹ Nezgrapnim oblikom, debljinom karike, načinom pričvršćivanja, pa i središnjim lijevanim ukrasom formiranim od krupnih pseudogranula (koji predstavlja imitaciju luksuznih naušnica s ukrasom u obliku obrnute piramide), ovi se primjerci bitno razlikuju od naušnica iz tzv. zvjezdolike skupine za kojima daleko zaostaju i kvalitetom izrade.

Analogije naušnicama iz naše "zvjezdolike" skupine ne pronalazimo ni na susjednim područjima, na kojima se, na osnovi materijalne kulture, može kontinuirano pratiti domaće romanizirano stanovništvo tijekom 7., pa čak i 8. stoljeća. Na barbariziranim romanskim i ponekad romano-slavenskim grobljima 7. i 8. stoljeća u unutrašnjosti Istre nije uopće prisutan

luksuzni nakit.⁶² Kad su u pitanju zvjezdolike naušnice, s tog se područja može navesti tek par loše lijevanih brončanih naušnica, rađenih na proboj i s ukrasom u obliku zvijezde s pet krakova. Pronađene su u grobu 65 na Zajčjem Brijegu u Velom Mlunu, zajedno s ogrlicom, na koju je bila nanizana probušena srebrna silikva Konstantina V. Kopronima, pa se na temelju toga grob može opredijeliti u kraj 8. stoljeća.⁶³

Slična je situacija i na području rasprostiranja Komani (Kalaja Dalmaces) kulture, gdje kao ostavštinu romaniziranih Ilira pronalazimo različite inačice loše lijevanih zvjezdolikih naušnica grube izrade, koje se vremenski opredjeljuju u 8. stoljeće.⁶⁴

Imajući u vidu izneseno, čini se još manje vjerojatnim smatrati nositeljima naušnica iz naše "zvjezdolike" skupine romanizirane žitelje Dalmacije 7. i 8. stoljeća, poglavito u okolnostima nakon avaro-slavenskog prodora kad je uslijedilo intenzivno naseljavanje Slavena na ovo područje.

Torkves

Torkves pronađen u presvođenoj grobnici danas, na žalost, nije sačuvan, a zagubljen je i crtež na kojem je prikazan, pa o tom nalazu nema nikakvih drugih podataka osim da je bio načinjen od srebra. Riječ je o veoma rijetkom nalazu, a torkvesi su dosad otkriveni u grobu 41 uz sv. Asela u Ninu (2 primjerka),⁶⁵ grobu 53 na Maklinovu brdu u Kašiću,⁶⁶ grobu 322 na Ždrijcu⁶⁷ i grobu 112 u Grborezima.⁶⁸ U zabilježkama L. Maruna navodi se nalaz još jednog torkvesa na položaju Škorića-Tubića kuća u Mopoljači.⁶⁹

Osim brončanog torkvesa iz groba 322 na Ždrijcu svi su bili načinjeni od srebra. Dva lijevana srebrna torkvesa rombična presjeka iz groba 41 u Ninu ukrašena su motivom ukucanih kružnica s točkom u sredini, a međusobno slični srebrni torkvesi iz Kašića i Grboreza imaju valovito oblikovan obruč načinjen lijevanjem i ukrašen rombovima, odnosno valovnicom. Torkves iz groba 322, izrađen od debele brončane žice, ukrašen je motivom koncentričnih kružnica i međusobno spojenih voluta s ukucanim točkama. Svi, koji su u potpunosti sačuvani, imaju stanjene krajeve kružna presjeka i svi su se pričvršćivali pomoću kvačice i lijevane ušice.

Torkves je kao vrst ogrlice poznat još od prapovijesnih vremena; na ilirskom se području, pa tako i u Dalmaciji, pojavljuje već u kasnom brončanom dobu, a osobito je omiljen u latensko-keltskoj kulturi. Zastupljen je u rimskom nakitnom repertoaru, najučestalije u kasnocarsko doba i napose u kasnoantičkom razdoblju, osobito u ranobizantskoj kulturi, posredstvom kojih, tijekom Velike seobe dolazi u uporabu kod raznih naroda na europskom tlu.

⁶² Marušić 1967.

⁶³ Istra 1995, str. 48, sl. 30, 31.

⁶⁴ Rajterič-Sivec 1976, str. 557; Maneva 1992, str. 40.

⁶⁵ HiK (Rasprave) 2000, str. 62, 63.

⁶⁶ Belošević 1980, T. XXXV. 6.

⁶⁷ Belošević 1980, T. XXVI. 27.

⁶⁸ HiK (Katalog), str. 261 (kat. br. IV, 136).

⁶⁹ Marun 1998, str. 192.

⁴⁹ HiK (Rasprave) 2000, str. 62, 63.

⁵⁰ Nalaz nije publiciran, a čuva se u MHAS-u.

⁵¹ HiK (Katalog) 2000, str. 261 (kat. br. IV, 136).

⁵² Buškariol-Mardešić 1986, kat. 2,3.

⁵³ Buškariol-Mardešić 1986, kat. 2,4.

⁵⁴ Belošević 1965, str. 149, sl. 3.

⁵⁵ Miletić 1980, str. 297, sl. 10. 2.

⁵⁶ Belošević 1980, T. XXXVI. 67, T. XLIII. 25, 26.

⁵⁷ Milošević 1997, str. 112; Petrincec 2002, str. 240, T. IV. 3.

⁵⁸ Krnčević 1998, str. 17.

⁵⁹ Karaman 1940; Karaman 1952, str. 66-67; Vinski 1952, str. 29-52.; Belošević 1965, str. 149.

⁶⁰ Vinski 1989, str. 30, T. XXX. 10; Belošević 1968, str. 228; Miletić 1979, T. III. 59.

⁶¹ Buškariol-Mardešić 1986, kat. br. 1, 6.

Tabla 10.

Tip torkvesa s načinom pričvršćivanja pomoću kvačice i ušice pojavljuje se oko sredine 5. stoljeća u germanskim kneževskim grobovima hnskoga i alamanskog vremena.

Tijekom 6. i 7. stoljeća torkvesi su najčešće načinjeni od upletene zlatne ili debele srebrne žice, a pojavljuju se i masivni lijevani srebrni primjerci. Karakteristični su za bogate grobove južnoruskoga i ukrajinskog područja, te u Karpatskoj kotlini i Podunavlju, gdje dolaze s nalazima martinovskog stila i općenito

u inventaru kneževskih grobova iz razdoblja Prvoga avarskog kaganata.⁷⁰ U literaturi su poznati primjerci s nalazišta Tschumi, Kamamunta, Kelegej, Üc-Tepe (s probušenim novcem Justinijana I.) i Malaja Pereščepina (s probušenim novcem Konstansa II.), zatim Cosovenii de Jos, Čađavica, Terehgy, Igar, Bóly, Nagyharsány

⁷⁰ Garam 1993, str. 44, 45.

i osobito zlatni primjerak s bulom (amuletnom kapsulom) iz ženskog groba Ozora-Tótipuszta datiran novcem Konstantina IV. Pogonata.⁷¹

U kasnoavarsko vrijeme, u drugoj polovici i kraju 8. stoljeća zastupljeni su jednostavni torkvesi načinjeni od upletene ili obične brončane žice (Devínska Nova Vés, Štúrovo, Žitavska Toň i Holiare),⁷² rjeđe i zlatni raskošniji primjerci poput onog iz Donjih Petrovaca u Vojvodini.⁷³ Među staromađarskim nalazima registriran je samo jedan primjerak načinjen od glatke zlatne žice otkriven u kneževskom grobu u Zemplínu u današnjoj Slovačkoj.⁷⁴ Na tom se području torkvesi ponovno pojavljuju u doba bjelobrdске kulture, u drugoj polovici 10. stoljeća, a najstariji primjerak potječe iz groba 76 groblja Prša-Bercz, gdje je datiran dirhemom Nasr ibn Ahmeda II. (913.-943.).⁷⁵

Torkvese pronalazimo i na franačkom području (srednja Njemačka, Tiringija), te u Danskoj, Skandinaviji i južnobaltičkom priobalju gdje su veoma brojno zastupljeni tijekom 10. stoljeća i dijelom još u 11. stoljeću.⁷⁶ Nekoliko torkvesa registrirano je i u okviru kristijaniziranih grobalja Bugarske 10. i 11. stoljeća (npr. Dolni Lukovit, Obročiste).⁷⁷

Najbliže prostorne i vremenske paralele primjercima s naših grobalja pronalazimo u grobu C 8 zahumskog nalazišta Višiči, gdje su otkrivena dva brončana torkvesa rombična presjeka i stanjenih krajeva, koji su se pričvršćivali pomoću petlje i kvačice.⁷⁸ Groblje datira s kraja 8., odnosno iz prve polovice 9. stoljeća. Slični torkvesi zastupljeni su i na sjevernoalbanskom i makedonskom području u okviru kulture Kalaja Dalmaces (Komani-Kruje).⁷⁹ Svi su načinjeni od povijene brončane žice, imaju zadebljan središnji dio i stanjene krajeve, a zatvaraju se pomoću ušice i kvačice. Kružna su presjeka, a ponekad su djelomično ili u potpunosti omotani brončanom ili bakrenom žicom (Kalaja Dalmaces, Derjan na Mati, Sv. Erazmo u Ohridu, Cigansko Grobište-Radolišta kraj Struga i dr.).⁸⁰ No mora se zamijetiti da su, za razliku od potonjih, torkvesi iz naših grobova kvalitetno izrađeni, da su većinom načinjeni od srebra i gotovo u pravilu ukrašeni.

U literaturi u kojoj su ti nalazi razmatrani, prevladalo je mišljenje da se pojavljuju u sekundarnoj uporabi, ali bez pojašnjenja koje bi ukazivalo na njihovo podrijetlo, vrijeme nastanka, prvotnu namjenu ili način na koji su preuzeti.⁸¹ Premda su, u pojedinim grobovima u horizontu s poganskim značajkama pokapanja, registrirani predmeti različite vremenske i kulturne pripadnosti, koji su onamo dospjeli iz različitih razloga i uglavnom

u drugačijoj funkciji, takvo objašnjenje nije prihvatljivo kad su u pitanju torkvesi. Svi su oni dio inventara istaknutih ženskih grobova, uvijek dolaze u kombinaciji s istim tipom naušnica i prstenja i može se ustvrditi da su sastavni dio nošnje uglednijih pokojnica. Iako su kao vrst ukrasa vrata preuzeti iz kasnoantičkog, odnosno ranobizantskog nakitnog repertoara (kao uostalom i naušnice i prstenje), oni ne potječu iz nekog od prethodnih razdoblja, već su bili namijenjeni osobama koje su s njima pokopane, a nastanak i vrijeme nošenja treba im tražiti u okviru trajanja grobalja s poganskim načinom pokapanja.

Ogrlica

Na ogrlicu otkrivenu u presvođenoj grobnici na oranici Aćima Popovića bile su, prema svjedočenju fra Maruna, nanizane srebrne limene jagodice i staklena zrna. I u ovom je slučaju riječ o veoma rijetkom nalazu. Srodne ogrlice pronalazimo u grobu 127 na Gorici u vinodolskim Strančama,⁸² grobu 112 u Grborezima kraj Livna,⁸³ grobu 11 na položaju Jojinih kuća u Glavicama kraj Sinja,⁸⁴ grobu 53 na Maklinovu brdu u Kašiću⁸⁵ i jednom od grobova na položaju Bračića podvornica u Biskupiji.⁸⁶ Mogu se navesti još luksuznije ogrlice sastavljene isključivo od zlatnih jagodica, iz Golubića i Trilja,⁸⁷ te dvije zlatne jagodice, vjerojatno također dio ogrlice iz groba na sv. Martinu u Lepurima.

Ogrlice s nanizanim metalnim jagodicama predstavljaju davnu tradiciju kasne antike, odnosno Bizanta, a najznačajnije analogije našim luksuznim primjercima svakako su na području langobardske Italije 7. stoljeća, na što je još davno ukazao Lj. Karaman.⁸⁸ Najbližu paralelu u slavenskom svijetu ponovno pronalazimo u Višičima kraj Čapljine, u ogrlici iz groba C sastavljenoj od dva zrna izrađena u tehnički mille fiori i devet zlatnih jagodica ukrašenih uzorkom zrnatih trokutića i apliciranim polukružnicama od filigranske žice.⁸⁹ Mogu se još navesti pojedini nalazi s velikomoravskog područja, no ondje su jagode uglavnom brončane, rjeđe od pozlaćene bronce, ukrašene su granuliranim uzorkom, a zastupljene jednim primjerkom ili samo nekolicinom, tek iznimno većim brojem primjeraka, i pojavljuju se isključivo u ogrlicama sastavljenima pretežito od staklenih perli.⁹⁰ Metalne jagode kao privjesci ogrlica zastupljene su i na području Češke (Stara Kourim),⁹¹ a u većem broju registrirane su u tzv. srebrnim ostavama Poljske i kod Slavena u baltičkom priobalju.⁹²

⁷¹ Garam 1993, str. 45; Awaren 1985, str. 57.

⁷² Budinský-Krička 1956; Čilinská 1963; Točik 1968.

⁷³ Simoni 1996, str. 130 (195).

⁷⁴ Budinský-Krička, Fettich 1973, str. 76, 68, sl. 12. 1.

⁷⁵ Giesler J. 1981, str. 116-120.

⁷⁶ Rempel 1966, str. 43, 44; Hermann 1985, T. 63, 64.

⁷⁷ Važarova 1976, str. 199, sl. 123. 5, sl. 125. 2, 3, sl. 131. 5, sl. 213. 2.

⁷⁸ Čremošnik 1965, str. 202-203.

⁷⁹ Rajterič-Sivec 1974, str. 558, T. III. 5.

⁸⁰ Maneva 1992, str. 63-64, T. 8.

⁸¹ Belošević 1980, str. 91, 92.

⁸² Cetinić 1998, str. 208, T. 7.

⁸³ HiK (Katalog) 2000, str. 261 (kat. br. IV, 136).

⁸⁴ Petrincec 2002, str. 241, T. V. 7.

⁸⁵ Belošević 1980, T. XXXV. 3.

⁸⁶ HiK (katalog) 2000, str. 197 (kat. br. IV, 24).

⁸⁷ HiK (Rasprave), str. 61 sl. 31; HiK (Katalog) 2000, str. 349 (kat. br. IV, 250).

⁸⁸ Karaman 1940, str. 22.

⁸⁹ Čremošnik 1965, str. 202, 203.

⁹⁰ Dostál 1966, str. 208.

⁹¹ Šolle 1959, str. 425, sl. 63.

⁹² Kosztrewski 1962, str. 180-193.

Ogrlice s metalnim i staklenim privjescima također predstavljaju nastavak kasnoantičke tradicije, a pojavljuju se već od 4. st., poput npr. ogrlice sastavljene od staklenih zrna i vretenasto oblikovanih zlatnih jagoda iz ranokršćanske grobnice s nalazišta Budrovci-Štrbinci kraj Đakova.⁹³ Uz staklene i zlatne privjeske na pojedinim ogrlicama pronalazimo i one od poludragog kamena poput almadina, karneola, ametista i dr., a potomje su često u barbarskoj uporabi u tzv. kneževskim grobovima u doba velike seobe naroda.⁹⁴

Ogrlice sa staklenim i metalnim privjescima registrirane su i u okviru barbariziranih istarskih grobalja 7.-8. st., poput npr. ogrlice iz groba 21 na Vrhu kod Brkača na koju su uz staklena zrna bile nanizane i tri jagode od srebrnog lima.⁹⁵

Svi nalazi ogrlica s metalnim jagodama s područja ranosrednjovjekovne Hrvatske pripadaju horizontu s poganskim značajkama pokapanja.

Ostruge

Ostruge, od kojih je danas sačuvana samo jedna, otkrivene u muškom grobu, pripadaju najbrojnije zastupljenom tipu na području ranosrednjovjekovne Hrvatske i samo s rijetkim paralelama izvan toga prostora (T. II. 1-4). Riječ je o željeznim ostrugama s trnom obavijenim manšetom od brončanog lima optočenom pseudogranuluma i ukrašenom naizmjenično postavljenim šrafiranim trokutićima. S obzirom na oblikovanje završetaka krakova i ostružne garniture među primjercima ovog tipa može se raspoznati nekoliko inačica, a u slučaju ostruga s oranice Aćima Popovića riječ je o veoma rijetkoj inačici. Poznata su još samo tri para takvih ostruga; potječu iz groba 52 na Maklinovu brdu u Kašiću,⁹⁶ groba 161 na Ždrijcu u Ninu,⁹⁷ te iz Ostrovice kraj Bribira.⁹⁸

Sve navedene ostruge imaju završetke krakova u obliku pređica narebrenog okvira. Dva para (Ostrovia, oranica Aćima Popovića) imaju brončane ostružne garniture, dok su kod preostala dva para garniture željezne. U tri slučaja u garniturama se pojavljuju tzv. pticoliki jezičci, osim u Ostrovici gdje nedostaju, ali se mogu pretpostaviti, budući da ta garnitura, poput biskupijske, sadržava petlje pticolika oblika. U ždrijačkoj i kašićkoj garnituri zastupljene su profilirane petlje ovalno-štitastog oblika. Tri garniture sadržavaju kopče s pređicama narebrena okvira, dok u kašićkoj kopče nisu sačuvane. S Crkvine u Biskupiji potječu još dva brončana pticolika jezičca i jedan par brončanih pticolikih petlji, te nekoliko kopči s pređicama narebrena okvira nepoznatih okolnosti otkrića, koje se sve može pribrojiti danas izgubljenim ostrugama ove inačice, jednako kao i dva brončana pticolika jezičca s nepoznata nalazišta na području Nina. Pticolike jezičce pronalazimo i u garniturama luksuznih ostruga iz groba 1 južno

od bazilike na Crkvini u Biskupiji i dječjega groba u zidanoj presvođenoj grobnici ispod pregradnog zida južne prostorije nartekisa spomenute bazilike.⁹⁹ Potonje, međutim, imaju završetke krakova u obliku pločica sa zakovicama. S obzirom na završetak krakova u obliku nabrane pređice s ostrugama s oranice Aćima Popovića mogu se još povezati primjerci iz groba 1 na Vukovića mostu u Gornjim Koljanima kraj Vrlike¹⁰⁰ i groba 4 na Podgradini u Rešetarici,¹⁰¹ ali te imaju drugačije oblikovane ostružne garniture. Ostrugama iz groba 3 južno od bazilike na Crkvini¹⁰² i jednoj ostruzi iz groba 74 na Ždrijcu u Ninu, također sa završecima krakova u obliku nabrane pređice, ostružne garniture nisu sačuvane.¹⁰³ Osim na prostoru ranosrednjovjekovne Hrvatske, gdje je koncentracija ovih nalaza najveća, pticoliki jezičci pojavljuju još samo u ostružnim garniturama iz groba 326 u Dunumu u Istočnoj Friziji¹⁰⁴ i groba 269 u Zalaváru.¹⁰⁵ U Arheološkome muzeju u Zagrebu navodno se čuva još jedan nepublicirani jezičac ovog tipa, koji potječe s nepoznata nalazišta.¹⁰⁶

Zbog specifično oblikovanih ostružnih garnitura ovaj je skupini znatnu pažnju posvetila U. Giesler, koja je pretpostavila da pticoliki jezičci nastaju na predlošku veoma srodnih ranokarolinških jezičaca s dugmetastim ili pupoljkastim završetkom s kojima su djelomično vremenski paralelni.¹⁰⁷ Srodnost obaju tipova zbog trbušastog oblika i izraženih profiliranih rebara u donjem dijelu osobito je uočljiva na nekoliko primjeraka, poput onog iz Barlebena, te na jezičcima iz Arezza i okolice Volterre u Italiji.¹⁰⁸ Osim činjenice da su veoma često ukrašeni anglokarolinškom životinjskom ornamentikom, njihovo vremensko opredjeljivanje u drugu polovicu 8. st. potvrđuje i nalaz iz groba 217 u Schortensu, gdje su otkriveni s većim brojem franačkih denara u rasponu od 760. do 790. god.¹⁰⁹

S obzirom na pojavu pticolikih jezičaca u grobu 1 na Crkvini u Biskupiji zajedno s bizantskim zlatnim solidom Konstantina V. Kopronima i Lava IV., koji je kovan u Sirakuzi, a prema klasifikaciji C. Morrison sukladan tipu 2B konstantinopolskog kova emitiranog u razdoblju između 760. i 775. god., Gieslerova je ustvrdila da i pticoliki jezičci pripadaju istom vremenu, preciznije, zadnjoj trećini 8. stoljeća.¹¹⁰ Prema njezinu mišljenju, međusobna sličnost inventara grobova koji sadrže ostružne garniture s pticolikim jezičcima ukazuje na njihovu pripadnost vremenski i oblikovno definiranom horizontu, te se datacija biskupijskog nalaza može primijeniti i na sve druge nalaze pticolikih jezičaca. Za razliku

⁹³ Od nepobjedivog sunca do sunca pravde 1994, str. 117, kat. br. 158, 159.

⁹⁴ Germanen, Hunen, Awaren 1987, passim.

⁹⁵ Marušić 1979, str. 124, T. III.

⁹⁶ Belošević 1980, T. XXIX. 1, 2, 6-8, 12.

⁹⁷ Belošević 1980, T. XXX. 1-9.

⁹⁸ HiK (Katalog) 2000, str. 317 (kat. br. IV. 208a, b).

⁹⁹ HiK (Katalog) 2000, str. 210 (kat. br. IV. 39), str. 222-223 (kat. br. IV. 51).

¹⁰⁰ HiK (Katalog) 2000, str. 274-275 (kat. br. IV. 159).

¹⁰¹ Petrinec, Šeparović, Vrdoljak 1999, str. 86 (kat. br. 222, 223).

¹⁰² Jelovina 1986a, T. II. 25-26.

¹⁰³ Belošević 1980, T. XXIX. 5.

¹⁰⁴ Giesler 1974, str. 529, sl. 4, 2.

¹⁰⁵ Sós 1963, str. 262, T. L.

¹⁰⁶ Giesler 1974, str. 537, br. 17.

¹⁰⁷ Giesler 1974, str. 525.

¹⁰⁸ Giesler 1974, str. 526, sl. 3, 18, 37.

¹⁰⁹ Schulze-Dörrlam 1995, str. 564.

¹¹⁰ Giesler 1974, str. 528.

od Gieslerove, J. Werner je smatrao da skupina ostruga o kojoj je riječ pripada 9. st. i da se radi o tipu koji oponaša ukras ušica s ranokarolinških ostruga poput Sundremde.¹¹¹ Na istome su tragu i razmišljanja Z. Vinskog, koji zaključuje da ostruge sa završetcima krakova u obliku pređica narebrenih okvira nastaju na ranokarolinškom prototipu, te da je riječ o lokalnim izrađevinama.¹¹² Oba ova autora, uz to, za razliku od U. Giesler, smatraju da solidi Konstantina V. nemaju datacijsku vrijednost kako ni za biskupijske tako ni za ostale grobove u kojima su pronađeni.

Premda je interpretacija Gieslerove prihvatljivija od onih Wenera i Vinskog, mišljenja sam da se svi pticoliki jeziči ipak ne mogu vremenski opredijeliti u zadnju trećinu 8. stoljeća, iako ih dio nedvojbeno pripada tom vremenu. Ranije od sredine 9. stoljeća ne mogu se datirati ostruge iz groba 269 u Zalaváru, i to ne samo zbog povijesnih okolnosti nego i zbog činjenice da je riječ o groblju na kojem nisu osobito izraženi poganski običaji prilaganja. I ostruge iz Ostrovice, koje potječu iz zidane grobnice, ukopane pokraj iste takve grobnice u kojoj je bila sahranjena žena, opremljena srebrnim naušnicama s nasuprotno postavljenim srcolikim privjescima (tzv. žminjski tip), upućuju na mlađe vrijeme, odnosno sredinu ili početak druge trećine 9. stoljeća.¹¹³ Ranije od toga vremena vjerojatno nisu ni luksuzne dječje ostruge iz zidane grobnice ispod pregradnog zida južne prostorije narteksa na Crkvini u Biskupiji. Stoga se može ustvrditi da se ostruge s pticolikim jezičcima u garniturama pojavljuju u rasponu od zadnje trećine 8. do otprilike sredine 9. stoljeća.

Sjekira

Na području ranosrednjovjekovne Hrvatske sjekire se iznimno rijetko pojavljuju kao dio grobnog inventara. Osim primjerka s oranice Aćima Popovića (T. I. 9) za koji pretpostavljam da potječe iz groba, jedna sjekira otkrivena je u grobu 20 na Maklinovu brdu u Kašiću.¹¹⁴ Grobnim nalazima s velikom se vjerojatnošću mogu smatrati i tri primjerka s Crkvine u Biskupiji, te sjekira iz Morpolače.¹¹⁵

Sjekira s oranice Aćima Popovića u Biskupiji pripada tipu kojem otvor za nasad drške ima trokutasto raskovane bočne strane u obliku krilaca. Najbliže analogije pronalazimo na prostoru današnje sjeverozapadne Hrvatske, i to u jednoj sjekiri nepoznatih okolnosti otkrića, koja potječe iz Siska, te dvjema sjekirama iz ostave u Nartskim Novakima.¹¹⁶ Takve sjekire uobičajeni su nalazi avarskih i avarslavenskih grobalja 7. i 8. stoljeća, gdje im se mogu pronaći brojne odgovarajuće analogije.

Ipak treba ustvrditi da je, kada su nalazi sjekira u pitanju, u najvećem broju slučajeva riječ o atipičnim oblicima, kakvi se u

gotovo nepromijenjenu obliku pojavljuju u dužem vremenskom rasponu, od prapovijesnoga i antičkog razdoblja sve do u srednji vijek. Stoga je ove predmete teško kronološki vrednovati izvan zatvorenih grobnih cjelina.

Budući da je u većini slučajeva riječ o nalazima izvan grobova ili nepoznatih okolnosti otkrića, ostalo je nejasno jesu li sjekire služile samo kao oruđe ili možda i kao oružje. D. Jelovina iznio je mišljenje da im je funkcija bila dvojaka, tj. da su bile u uporabi i kao oruđe i kao oružje.¹¹⁷ J. Belošević smatra, pak, da se u horizontu s poganskim značajkama pokapanja pojavljuju kao oružje, a kao oruđe zadržavaju u uporabi i nakon toga vremena.¹¹⁸ No premda uz sjekiru sadržava i veći željezni nož, inventar groba 20 na Maklinovu brdu ne bi se mogao okarakterizirati kao ratnički. Također treba zamijetiti da ni u jednom od grobova s inventarom izrazito ratničkoga ili konjaničkoga karaktera, poput grobova južno od bazilike na Crkvini u Biskupiji ili onih na Ždrijcu u Ninu, nije pronađena sjekira, pa je vjerojatnije pretpostaviti da ih, za razliku od ostalih slavenskih i drugih suvremenih naroda, Hrvati u Dalmaciji nisu rabili kao oružje.

Bukorovića podvornica

Keramička posuda

U grobu 8A bile su otkrivene dvije keramičke posude, od kojih je danas sačuvana samo jedna (T. VI. 8). Riječ je o neukrašenom loncu kružno-jajolika oblika s obodom izvijenim prema van. Takvi lonci uobičajeni su nalaz u horizontu s poganskim značajkama pokapanja, a u grobu se pojavljuje najčešće jedan, ponekad, poput slučaja na Bukorovića podvornici, dva ili tri primjerka. Sličnih je nalaza velik broj, pa smatram izlišnim navoditi analogije.

Nalaze grobne keramike s područja Hrvatske u više je navrata razmatrao J. Belošević, te došao do zaključka da se otkriveno posuđe s obzirom na oblik može podijeliti na ono tipično slavenskih oblika (jajoliki i kružno-jajoliki lonci poput primjerka s Bukorovića podvornice) i ono koje odražava kasnoantičke tradicije (lonci s ručkama i vrčevi s izljevom).¹¹⁹ U tehnološkom smislu, kao i zbog načina ukrašavanja, može se zaključiti da sve to posuđe nastaje pod utjecajem kasnoantičke keramičke produkcije. Ono, međutim, ne predstavlja dokaz o znatnijem sudjelovanju starosjedilačkoga stanovništva u oblikovanju nove etničke slike u Dalmaciji, kako je to, na osnovi pojedinih keramičkih nalaza, pokušao protumačiti A. Milošević.¹²⁰ Upravo obrnuto, pojava posuđa u grobovima prvi je materijalni dokaz kojim je obilježena prisutnost novog naroda na ovim prostorima, a nikad i nigdje nije zabilježena na grobljima 6. i ranog 7. stoljeća, koja se sa sigurnošću mogu pripisati starijem stanovništvu (npr. Knin-Greblje, Korita-Duvno).¹²¹ Osim toga, prilaganje posuđa povezano je s poganskim pogrebnim običajima kakvi su, bez

¹¹¹ Werner 1978-1979, str. 227-237.

¹¹² Vinski 1977- 1978, str. 162.

¹¹³ Burić, Delonga 1998, str. 20.

¹¹⁴ Belošević 1980, T. XXI. 3.

¹¹⁵ Belošević 1980, T. XXXVIII. 1, 4, 5.

¹¹⁶ Filipec 2003a, str. 121, sl. 4; Simoni 1982., T. 1,3, T. 2, 1.

¹¹⁷ Jelovina 1976, str. 118, 119.

¹¹⁸ Belošević 1980, str. 102, 103.

¹¹⁹ Belošević 1974; Belošević 1980, str. 109-115.

¹²⁰ Milošević 1990.

¹²¹ Vinski 1991; Simoni 1991; Miletić 1979.

obzira na određeni stupanj barbarizacije, nespojivi s kršćanskom pripadnošću spomenutog stanovništva. Da tipološko-tehnološke značajke keramičkog posuđa ne mogu biti svjedočanstvom o etničkoj pripadnosti ukopanih, potvrđuje i okolnost da se u tom smislu uopće ne razlikuju posude-žare iz paljevinskih, nedvojbeno slavenskih grobova u Dubravcima kod Skradina od onih priloženih u kasnijim kosturnim grobovima na istome ukopištu.¹²²

U domaćoj arheološkoj literaturi već je više puta upozoreno na probleme vezane uz kronološko vrednovanje grobnih nalaza keramičkog posuđa uz zaključak da je njihovo preciznije vremensko opredjeljivanje nemoguće bez poznavanja naseobinske keramike.¹²³ No ono što se sa sigurnošću može ustvrditi, jest da je upravo tim nalazima obilježen horizont s poganskim značajkama pokapanja, te se mora pretpostaviti da se posude u grobovima pojavljuju tijekom cijelog vremena njegova trajanja. To uostalom potvrđuje i novcem datiran grob 62 na Ždrijcu u Ninu, koji svakako pripada razdoblju oko sredine 9. stoljeća.

Željezni nož

U grobu 12A otkriven je jedan željezni nož (T. VII. 1). Takvi noževi također predstavljaju tipične i brojno zastupljene nalaze u okviru grobalja s poganskim načinom pokapanja, ali se javljaju i nakon tog vremena, u sklopu grobalja s kršćanskim načinom pokapanja, ali i kasnije tijekom zrelog i kasnog srednjeg vijeka.¹²⁴

Radi se o predmetima dnevne uporabe kojima dužina ne prelazi 20 cm, a pojavljuju se u grobovima obaju spolova. Obično su položeni uz bok pokojnika, podjednako s lijeve i s desne strane. Ponekad se u istome grobu pojavljuju dva, a sasvim rijetko i tri željezna nožića.

U najvećem broju slučajeva riječ je o jednorednim noževima ravnoga hrpta i prema vrhu blago povijenog sječiva s trnom za nasad drvene drške, no upravo primjerak s Bukorovića podvornice pripada drugačijem i rijetko zastupanom tipu kojemu se hrbat lomi po sredini i savija prema sječivu. Slični primjerci potječu s Crkvine u Biskupiji i Bajagića kod Sinja.¹²⁵

Željezne noževe nije moguće preciznije vremenski opredijeliti.

Kresiva i kremenje

U grobu 8A otkriveno je jedno željezno kresivo sa stanjenim i povijenim krakovima, kojima završeci nisu sačuvani (T. VI. 9). Slično kresivo s povijenim krakovima i završecima uvijenim prema unutra potječe iz nekog od prethodno razorenih grobova (T. X. 7). Uz kresivo u grobu 8A bio je otkriven i kamen za kresanje, koji je danas izgubljen isto kao i kremen otkriven u grobu 15A.

Uz željezne noževe i zemljano posuđe, željezna kresiva s kremenjem najzastupljeniji su nalazi u okviru grobalja s poganskim značajkama pokapanja.

Na grobljima za koja raspoložemo takvim podatcima, pojavljuju se u inventaru muških grobova. Kresiva sličnog oblika na području na kojem će se formirati hrvatska kneževina poznata su i otprije, s grobalja na kojima se pokapaju kasnoantički žitelji Dalmacije; ukupno pet primjeraka otkriveno je na Greblju u Kninu.¹²⁶ Veoma su čest nalaz na barbariziranim romano-slavenskim grobljima Istre 7.-8. st. kao i u okviru avaroslavenskih grobalja na području Karpatske kotline. Pronalazimo ih na grobljima svih slavenskih naroda srednje i jugoistočne Europe.

Strjelice

S groblja na Bukorovića podvornici potječu tri željezne strjelice. Jedna je otkrivena u grobu 40A (T. VIII. 5), a dvije izvan grobova (T. X. 4-5). Sva tri primjerka pripadaju tipu strjelice oblika šiljka s koničnim tuljcem za naticanje drvene motke, kakav se pojavljuje još samo na nekoliko nalazišta. Tri primjerka otkrivena su u grobu 161 na Ždrijcu u Ninu,¹²⁷ a jedna strjelica u grobovima 50 i 248 i 225 na istome nalazištu.¹²⁸ Dva istovjetna primjerka s Materiza su u Ninu, a jedna s groblja sv. Ive u Livnu.¹²⁹

Osim na našem području slične su strjelice registrirane i na grobljima 9. st. u Moravskoj.¹³⁰ Nemaju vrijednost u datacijskom smislu, već se samo može ustvrditi da im je pojava ograničena na vrijeme trajanja grobalja s poganskim značajkama pokapanja.

Praporac

Izvan groba na Bukorovića podvornici pronađen je jedan brončani praporac (T. X. 3). Analogije pronalazimo u sličnim primjercima otkrivenima u grobovima 122 (1) i 322 (2) na Ždrijcu u Ninu¹³¹ te u grobu u zidanoj presvođenoj grobnici ispod narteksa bazilike na Crkvini u Biskupiji (4),¹³² dok su izvan grobova praporci pronađeni uz crkvu sv. Križa u Ninu (3).¹³³ U MHAS-u se čuva osam praporaca nepoznatih okolnosti otkrića.¹³⁴ Vjerojatno je riječ o primjercima koje navodi L. Marun u Starinarskom dnevniku, a potječu s položaja Škorića-Tubića kuća u Morpolachi (1), Montijeve oranice u Orliču (1), položaja uz kuću kovača Jaramaza u Topolju (2), Crkvine (3) i Bračića podvornica (2) u Biskupiji. U svim dosad navedenim slučajevima riječ je o grobljima s poganskim značajkama pokapanja. No praporci se javljaju i u okviru grobalja s kršćanskim načinom pokapanja. Jedan pronalazimo u grobu 32 na položaju Bribir-Groblje,¹³⁵ a dva još nepublicirana primjerka s Crkvina su u Cisti Velikoj kraj Imotskog.¹³⁶ Istom horizontu pripadaju i praporac

¹²² Gunjača 1995, str. 159-168.

¹²³ Jelovina 1976, str. 131-134; Belošević 1980, str. 109-115.

¹²⁴ Jakšić, Petrinec 1996, str. 21, 125.

¹²⁵ Milošević 1984, str. 191, sl. 11d, e.

¹²⁶ Vinski 1991, str. 31.

¹²⁷ Belošević 1980, T. XXX. 3, 11, 12.

¹²⁸ Belošević 1980, XXXII. 23, T. XXXIX. 18, 19.

¹²⁹ Belošević 1973, T. IX. 1, 2; Petrinec, Šeparović, Vrdoljak 1999, str. 90 (kat. 248).

¹³⁰ Dostál 1966, str. 69, sl. 15, 29, 210.

¹³¹ Belošević 1980, T. XXVI. 28, 29, T. XLIV. 20.

¹³² HiK (Katalog) 2000, str. 223 (kat. IV. 15).

¹³³ Belošević 1980, T. XLIV. 17-19.

¹³⁴ Praporci nisu publicirani.

¹³⁵ Zekan 1987, str. 64 (kat. 371).

¹³⁶ Nisu publicirani. Na podatku zahvaljujem kolegi Lj. Gudelju.

iz groba 99 na Spasu u Kninu te vjerojatno dva primjerka otkrivena uz crkvu sv. Marte u Bijaćima.¹³⁷

Svi primjerci poznatih okolnosti otkrića, osim onoga iz groba 99 na Spasu u Kninu, potječu iz dječjih grobova (Ždrijac, grobovi 122 i 322, grob u zidanoj svođenoj grobnici na Crkvini u Biskupiji, Cista Velika-Crkvine). Ovdje ukazujem i na zabilješke L. Maruna o nalazima praporaca na Crkvini i Bračića podvornicama u Biskupiji. U tzv. desetom grobu južno od bazilike na Crkvini, u kojem je u drvenom lijesu i "razom velikaša s mačevima" bilo ukopano dijete, na pojasu su, uz još nekoliko predmeta, pronađena tri brončana praporca. U jednom od grobova na Bračića podvornicama, pak, uz bok pokojnika pronađena su dva brončana praporca.

Praporci su u nakitu poznati još od prapovijesnih vremena te se pojavljuju kod različitih naroda na širokom euroazijskom prostoru sve do u zreli srednji vijek. Najbliže vremenske i kulturne paralele našim primjercima pronalazimo na avaroslavenskim grobljima srednjeg Podunavlja i grobljima s poganskim značajkama pokapanja na području Bugarske. Na avaroslavenskim grobljima praporci su registrirani u najmlađem odsječku horizonta obilježenog tzv. lijevanim broncamo. Ondje se najčešće pojavljuju u muškim konjaničkim grobovima kao ukras na konjskom oglavlju (Žitavska Ton, Devínska Nova Ves, Nové Zámky),¹³⁸ ponekad, kao i na našim grobljima, položeni na pojasu pokojnika (Prša),¹³⁹ a prisutni su i u ženskim grobovima kao privjesci ogrlica (Komarno).¹⁴⁰ Ponekad ih je u grobu i veći broj, koji prelazi deset primjeraka (npr. Dolní Dunajovice, grob 7).¹⁴¹ Pojedini praporci pozlaćeni su ili ukrašeni ljudskim maskama, što govori o apotropejskom značenju ovih predmeta. S obzirom da dolaze u grobovima s kasnoavarskim lijevanim pojasnim garniturama, te u grobovima sa željeznim falerama ukrašenima platiranjem, tauširanjem i niellom, vremenski se mogu opredijeliti u kraj 8. ili na sam početak 9. stoljeća. Praporci se u manjem broju pojavljuju i na grobljima velikomoravske faze moravske kulture (npr. Stare Mesto).¹⁴²

Na području Bugarske pojava praporaca ograničena je na biritualna groblja s poganskim značajkama pokapanja, smještena u njezinom sjeveroistočnom dijelu, gdje su veoma čest dio inventara bogato opremljenih dječjih grobova (Kjulevča, Bdinci i dr.). Ta se groblja, na temelju nalaza novca bizantskog cara Konsantina VI. (780.-797.) u grobu 34 na groblju Kjulevča, vremenski opredjeljuju u kraj 8. i u prvu polovicu 9. stoljeća.¹⁴³

Premda su praporci brojno zastupljeni na grobljima bjelobrdske kulture, veoma često kao privjesci ogrlica, njihova prisutnost u okviru naših grobalja ne mora se nužno dovoditi u vezu s tom kulturom, o čemu svjedoče nalazi praporaca u starijem, poganski obilježenom horizontu, pouzdano datirani u

prvu polovicu 9. stoljeća. U tom smislu osobito je zanimljiv nalaz iz groba 99 na Spasu u Kninu, gdje je praporac, zajedno s nekim drugim sitnim predmetima, otkriven unutar koštanog recipijenta (etuija). Analogni slučaj zabilježen je na groblju u Gomjenici kod Prijedora u grobu 109, gdje je jedan praporac, također uz veći broj drugih predmeta, otkriven unutar sličnoga koštanog recipijenta.¹⁴⁴ Premda se na potonjem nalazištu praporci u velikom broju pojavljuju unutar grobova čiji inventar odaje pripadnost bjelobrdskom kulturnom krugu, grob 109 pripada dijelu groblja pretežito obilježenom nalazima starohrvatskog nakita. No ne treba isključiti mogućnost da se pojedini praporci, kao uostalom i drugi pojedinačni nalazi na području hrvatske kneževine, pojavljuju i kao rezultat utjecaja s područja rasprostiranja bjelobrdske kulture.

Uteg za vreteno

Na Bukorovića podvornici je izvan groba pronađen i jedan bikonični glineni kolutić s otvorom po sredini (T. X. 6). Takvi se kolutići obično interpretiraju kao utezi, koji su se naticali na dno vretena.

Pretežito su načinjeni od rimske opeke ili drugoga keramičkog materijala rimskog podrijetla te od gline, a u manjem broju pojavljuju se i primjerci od kamena ili kosti. Najčešće su plosnati, pa primjerak s Bukorovića podvornice pripada među one rijetke bikoničnog oblika. U najvećem broju slučajeva dio su inventara ženskih grobova pa se općenito drži da označavaju radinost pokojnice za života. No ponekad se pojavljuju i u dječjim grobovima, pa im se mora pretpostaviti drugačija funkcija, a vjerojatno se mogu tumačiti kao igračke. Također nije osobito vjerojatno da su primjerci načinjeni od kosti, teški samo nekoliko grama, mogli služiti kao utezi za vretena.¹⁴⁵

Kao grobni nalazi ovi su predmeti poznati još od prapovijesnih vremena, a u uporabi su u antičkom razdoblju, te kroz čitav srednji vijek, te stoga nemaju značenja u kronološkom smislu. Na našem se području pojavljuju u grobovima sa spaljenim pokojnicima,¹⁴⁶ a također i u okviru grobalja na redove s poganskim i onima s kršćanskim načinom pokapanja, a pronalazimo ih i na grobljima zreloga i kasnijeg srednjeg vijeka.¹⁴⁷ Slični predmeti uobičajen su grobni nalaz i na svim drugim slavenskim područjima.

Obične karičice

Obične karičice otkrivene su na Bukorovića podvornici u znatnom broju. Pronalazimo ih u grobovima 1 (T. II. 2-3), 16 (T. III. 13-14), 17 (T. III. 9), 20 (T. IV. 1-2), 29 (T. IV. 4-5), 37 (T. IV. 7-8) 45 (T. V. 4-5), 3A (T. VI. 1-2), 9A (T. VI. 10-11), 13A (T. VII. 2-3), 21A (T. VII. 5), 36A (T. VIII. 2), 57A (T. IV. 1), 68A (T. IX. 3-4), i 72A (T. IX. 8-9). Pretežito su načinjene od bronce, osim primjeraka iz grobova 20

¹³⁷ Karaman 1940, str. 33, sl. 31.

¹³⁸ Budinský-Krička 1956, str. 19, 59, T. XVIII. 5-21.

¹³⁹ Točik 1963, str. 130, 183, T. V. 28.

¹⁴⁰ Chropovský 1978, str. 58, sl. 37.

¹⁴¹ Poulík 1948-1950, str. 141, T. 111. a-i.

¹⁴² Hrubý 1955, str. 265, 266

¹⁴³ Važarova 1976, str. 154, sl. 96. 4, 5.

¹⁴⁴ Miletić 1976, T. XX. 109.

¹⁴⁵ Opširnije vidi: Petrinec 2000, str. 240-242.

¹⁴⁶ Unutar jednoga paljevinskog groba u Dubravcima kao prilozi otkrivena su dva zemljana kolutića načinjena od rimske opeke. Na podatku zahvaljujem mr. Ž. Krnčeviću.

¹⁴⁷ Jakšić, Petrinec 1996, passim.

i 21A, koji su srebrni. Pojavljuju se u nekoliko inačica i statistički su najzastupljenija vrst nakita na groblju. Pretežito je riječ o većim ili manjim karičicama ovalna oblika te otvorenih, ravno ili koso odsječenih krajeva, ali ima i onih kojima je jedan kraj ravno odsječen, a drugi stanjen i zašiljen. U grobovima 3A i 21A prisutna je inačica s krajevima u obliku petlje i kvačice. U funkciji su sljepoočničarki, a u grobovima najčešće dolaze u paru ili u kombinaciji s drugim tipovima sljepoočničarki. Srodne karičice pronalazimo na svim starohrvatskim grobljima. Na pojedinima, kao na Bukorovića podvornici, pojavljuju se u velikom broju i prevladavajući su tip nakita. Takav je slučaj npr. na groblju Glavičine u Mravincima kraj Solina,¹⁴⁸ Lepinu u Bijaćima kraj Trogira¹⁴⁹ ili Staroj Poveljani na otoku Pagu,¹⁵⁰ a iz samo 9 istraženih grobova na Gornjem vrtlu u Tugarima potječu ukupno čak 23 primjerka.¹⁵¹

Nemaju značenja u kronološkom smislu, jer se zbog jednostavnosti oblika i načina izrade pojavljuju u raznim vremenskim epohama i na raznim područjima. Na našem su području kontinuirano u uporabi i kasnije u zreлом srednjem vijeku, a također su zastupljene i u okviru kasnosrednjovjekovnih grobalja.

Karičica od spiralno uvijene ili pletene žice

Na Bukorovića podvornici pronalazimo samo jednu karičicu od pletene žice, i to u grobu 1, povezanu u nizu s dvama običnim karičicama (T. III. 4).

Karičice od uvijene ili pletene žice relativno su čest nalaz u okviru grobalja s kršćanskim značajkama pokapanja, a u manjoj mjeri registrirane su i na grobljima zrelog srednjeg vijeka. Pojavljuju se u različitim dimenzijama, pojedine imaju ravno ili koso odrezane krajeve poput običnih karičica, a pojedine se, pretežito primjerci većih dimenzija, pričvršćuju pomoću ušice i kvačice. Karičica s Bukorovića podvornice spada među primjerce manjih dimenzija, ali se pričvršćivala pomoću ušice i kvačice. Svi dosad otkriveni primjerci načinjeni su od bronce, osim jednog para s Ležajića glavice u Đevrskama, koji je od srebra.

Nakit načinjen od pletene ili uvijene žice brojno je zastupljen na grobljima bjelobrdске kulture (torkvesi, narukvice, prstenje), ali ne i karičice.¹⁵² Stoga bi se, premda se radi o posve jednostavnim primjercima nakita, moglo ovaj tip karičica smatrati karakterističnim starohrvatskim nakitom. Pojava im svakako pada u klasičnu fazu grobalja s kršćanskim načinom pokapanja, najvjerojatnije negdje oko sredine 10. stoljeća, a u uporabi su otprilike do prijelaza 11. u 12. stoljeće.

Karičice s koljencima

U grobu 2A otkriven je par brončanih karičica s jednim koljencem od ovijene žice (T. VI.4-5). Pripadaju iznimno rijetkom tipu jer su uobičajenije srodne karičice s tri koljenca. Još jedan par s jednim koljencem registriran je na groblju uz crkvu sv. Marte u Bijaćima.¹⁵³

Karičice s koljencima od ovijene žice pojavljuju se, poput karičica od pletene žice, u kasnijem odsječku horizonta s kršćanskim načinom pokapanja, kada su pretežito načinjene od bronce ili ponekad od pozlaćene bronce, a tijekom zrelog srednjeg vijeka postupno ih zamjenjuju sitnije i luksuznije karičice načinjene od srebra, te naposljetku srebrne karičice s koljencima u obliku granuliranih vjenčića brojno zastupljene na kasnosrednjovjekovnim grobljima.

Sljepoočničarke s okomito postavljenom jagodom

U grobu 52A otkriven je par sljepoočničarki s okomito postavljenom jagodom (T. VIII.9-10), a jedna je pronađena izvan groba (T. X. 1). Premda pripadaju istome tipu, sljepoočničarke iz groba znatno se razlikuju od primjerka otkrivenog izvan groba, za kojim daleko zaostaju kvalitetom izrade.

Sljepoočničarka otkrivena izvan groba načinjena je od srebra u visokoj tehnici filigrana i granulacije. Budući da nije sačuvana u potpunosti, ne zna se je li na bočnim stranama karike imala koljenca od ovijene žice ili limene jagodice poput drugih srodnih naušnica sa središnjom okomitom jagodom. Inačica s koljencima zastupljena je primjercima otkrivenima u grobovima 4 i 131 na Gredama u Kašiću,¹⁵⁴ grobu 372 na Begovači u Biljanima Donjim,¹⁵⁵ grobu 16 na Ostrovici kod Bribira,¹⁵⁶ grobu 26 na Livadama u Konjskom polju,¹⁵⁷ u jednom od grobova na Crkvinama u Cisti Velikoj,¹⁵⁸ te na Kosi u Vrpolju¹⁵⁹ i Šematoriju u Danilu kraj Šibenika.¹⁶⁰ Jedan par potječe s Gajina u Kaštel Sućurcu,¹⁶¹ a pojedinačni primjerci s Crkvine u Biskupiji (2),¹⁶² iz Bilica kraj Šibenika¹⁶³, Klisa¹⁶⁴ i Međina u Plavnome, kraj Knina.¹⁶⁵ Ovome tipu pripadaju i dvije međusobno različite sljepoočničarke iz groba 9 na Mgorjelu kod Čapljinje.¹⁶⁶

Inačica s manjim ili većim okomitim jagodama na bočnim stranama karike zastupljena je naušnicama iz groba 13 na

¹⁴⁸ Karaman 1940, str. 12, sl. 10-11.

¹⁴⁹ Jelovina 1986b, T. I. 5-6, T. II. 15, T. III. 35.

¹⁵⁰ Belošević 1970, T. III.

¹⁵¹ Petrinec 2000, T. II. 3-10, T. III. 1, 5-9.

¹⁵² Giesler 1981, passim.

¹⁵³ Karičice nisu publicirane, a čuvaju se u MHAS-u.

¹⁵⁴ Vrsalović 1968, T. I. 4, T. V. 131.

¹⁵⁵ Jelovina, Vrsalović 1981, T. XXV. 372.

¹⁵⁶ HiK (Katalog) 2000, str. 316 (kat. IV.206).

¹⁵⁷ Petrinec, "Ranosrednjovjekovno groblje na položaju Livade u Konjskom polju" (u pripremi za tisak u zborniku o rezultatima arheoloških istraživanja na splitskoj dionici autoceste Split-Zagreb).

¹⁵⁸ Maršić, Gudelj, Lozo 2000, str. 123.

¹⁵⁹ Krnčević 1998, str. 24.

¹⁶⁰ Krnčević 2000, str. 67.

¹⁶¹ Jelovina 1976, T. LXXXIX. 12, 13.

¹⁶² Jelovina 1976, T. XIX. 1-3.

¹⁶³ Npublicirano.

¹⁶⁴ Npublicirano.

¹⁶⁵ Jelovina 1976, T. LXX. 7.

¹⁶⁶ Čremošnik 1951, str. 244, 245, T. I. 11.

Gredama u Kašiću¹⁶⁷ te onima iz grobova 66, 87, 108, 118 na Strančama u Vinodolu,¹⁶⁸ a sve su načinjene od srebra. Filigranom i granulacijom raskošno ukrašen srebrni pozlaćeni par potječe s Vrbice u Piramatovcima.¹⁶⁹ Inačica s okomitom jagodom i jagodama na bočnim stranama karike zastupljena je i parom srebrnih sljepoočničarki iz groba 193/1 u Žminju u Istri.¹⁷⁰

Za razliku od prethodnih, par iz groba 52A na Bukorovića podvornici načinjen je od bronce i loša je lijevana imitacija luksuznih primjeraka načinjenih u filigranu i granulaciji. Takve su naušnice rijetko zastupljene. Poznat je još samo jedan primjerak nepoznatih okolnosti otkrića s Crkvine u Biskupiji i jedna naušnica s nepoznata nalazišta pohranjena u MHAS-u.¹⁷¹

Sljepoočničarkama s okomito postavljenom jagodom u literaturi dosad gotovo da i nije posvećena pažnja. D. Vrsalović smatrao je da se mogu uvrstiti među ostale jednojagodne sljepoočničarke ili eventualno smatrati posebnom inačicom u daljnjoj razvojnoj fazi naušnica s jednom jagodom. On, međutim, odvaja primjerke s jagodicama na bočnim stranama karike, određujući ih kao trojagodne sljepoočničarke, uz zaključak da predstavljaju "razvojnu liniju trojagodnih naušnica ili posebnu varijantu grozdastog prototipa, odnosno četveroagodnog tipa".¹⁷²

Mišljenja sam da genuzu ovog tipa naušnice treba drugačije protumačiti. Predložci sljepoočničarki s okomito postavljenom jagodom mogu se, naime, pronaći u naušnicama sa zvonolikim ili ovalnim privjeskom ovješanim o kariku. Tu ponajprije mislim na dvije naušnice načinjene od zlata i znatno manjih dimenzija od navedenih srebrnih sljepoočničarki. Jedna potječe s Mogorjela kraj Čapljine,¹⁷³ a drugu, koja je s nepoznata nalazišta, donosim ovdje u katalogu. Objema je privjesak ukrašen uzdužno postavljenim filigranskim nitima s krupnom granulom pri dnu, karika izvijena prema van u obliku S-petlje, a vremenski se opredjeljuju u drugu polovicu 8. ili na prijelazu 8. u 9. stoljeće. Tijekom 9. st. na tom će se predlošku razviti tip sljepoočničarke s okomito postavljenom ovalnom ili bademastom jagodom. U tom smislu vrlo je indikativan nalaz para srebrnih naušnica u jednom od grobova na groblju sv. Ivo u Livnu, koji vremenski pripada horizontu s poganskim značajkama pokapanja.¹⁷⁴ Te naušnice imaju izdužen zvonoliki privjesak, veoma sličan onome na zlatnoj naušnici s nepoznata nalazišta, ali već provučen kroz kariku i znatno većih dimenzija, te dva koljenca od ovijene filigranske žice, a pričvršćuju se pomoću petlje i kvačice. Mogu se datirati u prvu polovicu 9. st. i smatrati "prijelaznim oblikom" k sljepoočničarkama s okomito postavljenom jagodom, koje vremenski treba opredijeliti iza sredine 9. stoljeća. To se osobito odnosi na primjerke s koljencima na karici, koji se pričvršćuju

pomoću ušice i petlje. Na drugu polovicu 9. stoljeća upućuje i nalaz iz groba 16 na Ostrovici, gdje je jedna takva naušnica udružena s naušnicom s dva nasuprotno postavljena srolika ukrasa (tzv. žminjski tip), odnosno s pojednostavnjenom inačicom tog tipa naušnice u obliku trapeza.¹⁷⁵ Naposljetku, na Livadama u Konjskom polju sljepoočničarka s okomitom jagodom i koljencima otkrivena je u jednom od najmlađih grobova, koji se na osnovi nalaza u starijim grobovima može vremenski opredijeliti u prijelazu 9. u 10. stoljeće.¹⁷⁶ Za datiranje tipa, koji umjesto koljenaca na bočnim stranama karike ima jagode, značajan je nalaz iz groba 193-1 u Žminju gdje jedan takav par pronalazimo zajedno sa sljepoočničarkama s lijevanim ukrasom u obliku spojenih obručica te također s jagodama na karici, a potomje se mogu datirati u zadnja desetljeća 9. stoljeća. Žminjski nalaz upućuje na zaključak da između tipa s koljencima i tipa s jagodama na karici nema kronološke razlike.

Gornju granicu pojave sljepoočničarki s okomito postavljenom jagodom teže je odrediti, no može se pretpostaviti da se brončani lijevani primjerci, upravo poput para iz groba 52A na Bukorovića podvornici, koji imitiraju srebrne filigranske uzore, pojavljuju nešto kasnije. Na osnovi iznesenog zaključujem da su sljepoočničarke s okomito postavljenom jagodom u uporabi od druge polovice 9. do druge polovice 10. stoljeća, a najučestalije krajem 9. i tijekom prve polovice 10. stoljeća. Budući da sličnih sljepoočničarki nema nigdje drugdje u slavenskom svijetu, ovaj je tip specifičan upravo za područje ranosrednjovjekovne Hrvatske, pa se također može smatrati karakterističnim nakitom starohrvatskoga kulturnog kruga.

Sljepoočničarke s jednom vodoravnom jagodom

Sljepoočničarke s jednom vodoravnom jagodom otkrivene su u grobovima 41 (T. V. 1, 3), 45 (T. V. 6-7), 51 (T. V. 10), 6A (T. VI. 7), 32A (T. VII. 4), 33A (T. VII. 10-11), 52A (T. VIII. 1) i 70A (T. VIII. 7-8). Srebrni primjerci ukrašeni u tehnici filigrana i granulacije iz grobova 51, 32A i 70A mogu se uvrstiti u kategoriju luksuznih sljepoočničarki. Srebrne ili brončane sljepoočničarke s ovalnom neukrašenom jagodom iz grobova 41, 45, 18A, 33A i 52A pripadaju najbrojnijoj skupini naušnica u okviru grobalja starohrvatskoga kulturnog kruga.

S obzirom na brojnost i veliku zastupljenost, sljepoočničarke s jednom jagodom nemaju osobita značenja u kronološkom smislu, premda se donja i gornja granica njihove uporabe može utvrditi s popriličnom sigurnošću. Većina domaćih autora drži da se pojavljuju već početkom 9. stoljeća, ali takvo mišljenje nije prihvatljivo jer ih ne pronalazimo u okviru grobalja s poganskim značajkama pokapanja. Međutim, na početak uporabe ovog tipa sljepoočničarki u vrijeme iza sredine 9. stoljeća upućuje nalaz iz groba 549 na Begovači u Biljanima Donjim, gdje su udružene s naušnicama s dva nasuprotno postavljena srolika ukrasa (tzv. žminjski tip) i prstenom od srebrnog lima s križno oblikovanom krunom i umetcima od stakla.¹⁷⁷ U tom smislu zanimljiv je i grob

¹⁶⁷ Vrsalović 1968, T. I. 13.

¹⁶⁸ Cetinić 1998, T. 36. 7, 8, T. 42. 1, 2, T. 47. 4, 5, T. 50. 1, 2, 4, 5.

¹⁶⁹ Burić 1997 (reproducirano na unutrašnjoj strani korica).

¹⁷⁰ Marušić 1987, T. XIV. 3, 4.

¹⁷¹ Npublicirano.

¹⁷² Vrsalović 1968, str. 87-88.

¹⁷³ Miletić 2001, str. 7 (u sredini).

¹⁷⁴ Petrincec, Šeparović, Vrdoljak 1999, str. 90 (kat. 245-246).

¹⁷⁵ HiK (Katalog) 2000, str. 316 (kat. IV. 206).

¹⁷⁶ Vidi bilj. 157.

¹⁷⁷ Jelovina, Vrsalović 1981, T. XXXVII. 549.

158 na Žminju u Istri gdje je sljepoočničarka s jednom jagodom otkrivena zajedno sa zemljanom posudom i srebrnom lijevanom grozdolikom naušnicom.¹⁷⁸ Približno istom vremenu pripadaju i velike luksuzne sljepoočničarke iz sarkofaga u južnoj prostoriji narteksa na Crkvini u Biskupiji.¹⁷⁹

Stoga se može konstatirati da se i luksuzne i jednostavne sljepoočničarke s jednom jagodom pojavljuju istodobno te da su u uporabi u isto vrijeme. Sporadično se pojavljuju na pojedinim grobljima, koja se formiraju oko crkava i traju do u kasni srednji vijek, poput npr. groblja uz crkvu sv. Spasa na Vrelu Cetine.¹⁸⁰ Tamo su kao nalazi registrirane samo u dva groba od ukupno 1200 grobova. Činjenica da je u oba slučaja riječ o ukopu s jednim pokojnikom in situ, ukazuje na pripadnost obaju grobova najstarijem sloju ukapanja na tom groblju. Sedam sljepoočničarki s jednom jagodom otkrivenih izvan grobova također svjedoči da su pripadale najstarijim grobovima, uništenima ili oštećenima kasnijim ukopavanjem tijekom čitavog zrelog i kasnog srednjega vijeka.¹⁸¹ Početak ukapanja na sv. Spasu na Vrelu Cetine pada u prijelaz 10. u 11. st. ili u prva desetljeća 11. stoljeća.

Treba ukazati i na činjenicu da sljepoočničarke s jednom jagodom svojom rasprostranjenošću pokrivaju čitav teritorij ranosrednjovjekovne Hrvatske te ih pronalazimo na širokom prostoru od okoline Livna i Imotskoga, preko Tugara i Naklica u Poljicima sve do Vinodola, zatim u Lici i u okolini Črnomlja upravo uz povijesnu zapadnu granicu Hrvatske.¹⁸² Također su registrirane u franačkom dijelu Istre sve do Predloke kod Kopra.¹⁸³ Zanimljiva je njihova pojava u okviru grobalja sjeverozapadne Bosne (Gomjenica kod Prijedora, Bagruša u Peteševcima) zajedno s drugim karakterističnim predmetima starohrvatskoga kulturnoga kruga, što otvara pitanje sjeverne granice Hrvatske u 10. stoljeću.¹⁸⁴

Sljepoočničarke s jednom jagodom, čije uzore također treba tražiti u krugu umjetničkog obrta kasne antike (Bizanta), pojavljuju se i na drugim slavenskim područjima i u kasnijim razdobljima srednjega vijeka. No tipovi zastupljeni u okviru naših grobalja, potvrđeni tolikim brojem primjeraka na čitavom teritoriju ranosrednjovjekovne Hrvatske, dopuštaju da ih se također odredi kao nakit karakterističan za starohrvatsku kulturu. Izravne analogije pronalazim jedino u potpuno istovjetnim primjercima otkrivenima na zahumskom području, osobito u Mogorjelu kod Čapljine, pa se može pretpostaviti da su tamošnje sljepoočničarke proizvodi istih onih radionica koje opskrbljuju područje hrvatske kneževine.¹⁸⁵

Od prethodnih se razlikuje brončana jednojagodna sljepoočničarka iz groba 6A, kojoj je površina jagode ukrašena

iskucanim ispučenjima. Srodne naušnice otkrivene su dosad još samo na groblju na Međinama u Plavnome kod Knina.¹⁸⁶ Analogije im prolazimo u okviru grobalja zrelog srednjeg vijeka s područja Srbije i Makedonije, gdje se vremenski opredjeljuju u 12. i 13. stoljeće.¹⁸⁷ Budući da grob 6A ne sadržava nikakve druge nalaze, a primjerci s Međina nepoznatih su okolnosti otkrića, ne može se o ovom tipu, tj. njegovoj pojavi u okviru naših grobalja, zasad donijeti konačan zaključak.

Sljepoočničarke s tri jagode

Na groblju na Bukorovića podvornici otkrivena su dva međusobno različita para sljepoočničarki s tri jagode; u grobu 16 (T. III. 10-11) i u grobu 52A (T. VIII. 11-12).

Par iz groba 52A načinjen je od bronce, a jagode su neukrašene. Sljepoočničarke su se pričvršćivale pomoću petlje izvijene prema van i kvačice. Riječ je o veoma rijetkom tipu sljepoočničarki, kakve su u okviru starohrvatskih grobalja zastupljene malim brojem primjeraka. Kao analogije mogu se navesti sljepoočničarke iz grobova 9 i 24 na Gorici u Strančama,¹⁸⁸ groba 100 na Vrbici u Piramatovcima,¹⁸⁹ groba 107 na Spasu u Kninu¹⁹⁰ te jedan par iz Čipuljića kraj Bugojna.¹⁹¹ Jedan par nepoznatih okolnosti otkrića potječe s Crkvine u Biskupiji.¹⁹² Sve navedene sljepoočničarke, poput para s Bukorovića podvornice, načinjene su od bronce. Neke od njih imaju kariku između jagoda obavijenu žicom, što nije slučaj kod sljepoočničarki iz groba 52A. Stoga su potonjima najrodnije sljepoočničarke s Čipuljića. Veoma im je srodna i brončana sljepoočničarka iz Barbana u Istri.¹⁹³

Navedene sljepoočničarke razlikuju se s obzirom na način pričvršćivanja, pa se mogu podijeliti na one s raskovanom petljom i kvačicom (Stranče, Piramatovci) i one s petljom izvijenom prema van i kvačicom.

Primjerci s raskovanom petljom imaju izravne analogije na području rasprostiranja ketlaške kulture, i to na eponimnom groblju Köttlach-Gloggnitz, te na još dva austrijska nalazišta Straßengel-Judenburg i Diemlach-Kapferenberg, zapadno i sjeverozapadno od Graza.¹⁹⁴ Također su otkrivene u grobu 220 na položaju Farna crkva u Kranju¹⁹⁵ te na talijanskom nalazištu Turrída-Sedegliano pokraj Udina.¹⁹⁶ Brončane jagode jedne takve sljepoočničarke pronalazimo u sekundarnoj uporabi, nanizane na ogrlicu iz groba 143 na Ptujskome gradu.¹⁹⁷ P. Korošec navodi

¹⁷⁸ Marušić 1987, T. X. 1-3.

¹⁷⁹ HiK (Katalog) 2000, str. 227-228 (kat. IV. 55).

¹⁸⁰ Jakšić, Petrinec 1996, str. 13, 28.

¹⁸¹ Jakšić, Petrinec 1996, str. 115.

¹⁸² Korošec 1979/2, T. 83. T. 84. 3a.

¹⁸³ Boltin-Tome 1977; Marušić 1987, T. XVIII. 5, 6.

¹⁸⁴ Miletić 1967, T. XX. 117, 141, T. XX. 145, T. XXIV. 149, 154, T. XXVIII. 216; Žeravica 1985-1986, T. VI.8, 13, 16, T. VII. 1.

¹⁸⁵ Čremošnik 1951, T. I. 1, 2, 4, 5.

¹⁸⁶ Naušnice nisu publicirane, a pohranjene su u MHAS-u.

¹⁸⁷ Vidi: Marjanović-Vujović 1984, T. I. 1974, T. XVI. 248, 1, 2, T. XIX. 275, 1-4; Maneva 1992, T. 19. 58/7, 58/6, 63/7.

¹⁸⁸ Cetinić 1998, T. 20. 1, 2, T. 27. 1, 2.

¹⁸⁹ Na podatku zahvaljujem Ž. Krnčeviću.

¹⁹⁰ Jelovina 1991, str. 174, T. XII. 3, 4.

¹⁹¹ Miletić 1975, str. 99, T. III. 7.

¹⁹² Jelovina 1976, T. XIX. 9.

¹⁹³ Marušić 1987, str. 99, sl. 51, 1.

¹⁹⁴ Korošec 1979/2, T. 43. 3, T. 47. 1, T. 77. 5.

¹⁹⁵ Korošec 1979/2, T. 70. 3a.

¹⁹⁶ Korošec 1979/2, T. 117. 2.

¹⁹⁷ Korošec 1999, T. 13. 12.

da ova inačica trojagodne sljepoočničarke seže daleko na sjever, preko Tiringije do hannoverskog Wendlanda, gdje se povezuje s nalazima slavenske pripadnosti, a novcem češkog kneza Boleslava II. (967.-999.) uvjerljivo je datirana u drugu polovicu i kraj 10. stoljeća.¹⁹⁸ U tipologiji J. Gieslera ta je vrst nakita izdvojena kao karakteristični predstavnik stupnja Köttlach II.¹⁹⁹ Treba, međutim, napomenuti da sve sljepoočničarke s područja ketlaške kulture imaju kariku između jagoda ovijenu žicom kao i to da su zastupljene jednim primjerkom u grobu, dok se u Hrvatskoj pojavljuju u paru.

Ostale gore pobrojane sljepoočničarke pričvršćuju se pomoću obične petlje izvijene prema van i kvačice. Po tom detalju razlikuju se od sljepoočničarki s vodoravnim jagodama starohrvatskoga kulturnog kruga. Naime, svi ostali tipovi sljepoočničarki s vodoravnim jagodama pričvršćuju se uticanjem karike u jagodu ili jednu od jagoda. Osim što se razlikuju načinom pričvršćivanja, brončane sljepoočničarke s tri jagode i svojim općim izgledom bitno odudaraju od ostalih tipova pretežito srebrnih sljepoočničarki s jagodama, registriranih u velikom broju na svim grobljima s kršćanskim načinom pokapanja. Posebno treba istaknuti dva para srebrnih sljepoočničarki s tri vodoravne jagode; jedan s groblja uz crkvu sv. Marte u Bijaćima,²⁰⁰ a drugi iz groba 499 na Crkvini u Galovcu.²⁰¹ Oba ta para imaju jagode oblikovane istovjetno poput primjeraka s jednom, dvije ili četiri jagode, a pričvršćuju se uticanjem karike u jednu od bočnih jagoda.

Najveći dio domaće arheološke literature smatra sve ovdje navedene sljepoočničarke tipičnim starohrvatskim nakitom. Jedino je T. Sekelj upozorila na paralele s područja karantansko-ketlaškog kulturnog kruga, ali je ipak zaključila da naše nalaze treba smatrati posebnom inačicom starohrvatskog tipa sljepoočničarke, koja nastaje kao imitacija naušnica izrađenih od plemenite kovine.²⁰² To mišljenje, međutim, nije prihvatljivo zbog činjenice da unutar starohrvatskoga kulturnog kruga, u razdoblju o kojem je riječ, osim spomenutih nalaza iz Bijaća i Galovca, uopće nema trojagodnih sljepoočničarki načinjenih od plemenitih kovina, već se takve kao grobni nalazi pojavljuju znatno kasnije.

Stoga se može pretpostaviti da je tip brončane sljepoočničarke s petljom izvijenom prema van preuzet sa zapada, možda posredstvom vinodolskog prostora, i prihvaćen unutar starohrvatskoga kulturnog kruga, o čemu bi mogao svjedočiti nalaz s Vrbice u Piramatovcima. Pojava sljepoočničarki s tri jagode pada u nešto kasnije vrijeme od većine ostalih tipova nakita u okviru groblja s kršćanskim načinom pokapanja. Primjerke s Gorice u Strančama i Vrbice u Piramatovcima treba smatrati najstarijima i vremenski opredijeliti u drugu polovicu 10. stoljeća, sukladno navedenim datiranim nalazima ketlaškog i zapadnoeuropskog prostora. To dodatno osnažuje činjenica da je

u oba slučaja riječ o grobljima za koja se na osnovi drugih nalaza može utvrditi da ne traju duže od prijelaza 10. u 11. st. ili početka 11. stoljeća. Preostale sljepoočničarke s područja Hrvatske također se mogu datirati u približno isto ili možda nešto kasnije vrijeme, odnosno u kraj 10. i 11. stoljeće. Pitanje gornje granice uporabe ovog tipa sljepoočničarki s tri jagode zasad ostaje otvoreno. U vezi s tim može se ukazati na nalaz iz groba 104A na groblju oko crkve sv. Spasa na Vrelu Cetine, gdje se pojavljuje jedan par brončanih naušnica s tri glatke neukrašene jagode.²⁰³ Na žalost, veoma su oštećene, pa nije poznat način na koji su se pričvršćivale. Radi se, jednako kao i u slučaju pojedinih nalaza sljepoočničarki s jednom jagodom, o grobu s jednim pokojnikom in situ, što upućuje na najstariji sloj ukopavanja na navedenom nalazištu.

Na kraju treba upozoriti na pojedinačne nalaze brončanih sljepoočničarki, djelomično srodnih gore izdvojenoj drugoj inačici, otkrivenih na području sjeveroistočne Bosne, te u dolinama rijeka Bosne i Neretve (Batković, Doboj-Crkvenica, Arnautovići, Žitomislići, Mogorjelo).²⁰⁴ Budući da su okolnosti njihova otkrića dvojbene ili nepoznate, nije ih moguće preciznije vremenski opredijeliti. Srodne sljepoočničarke registrirane su i na području današnje sjeverne Hrvatske, o čemu je opširnije pisao K. Filipec.²⁰⁵ To se osobito odnosi na par iz groba 146 u Đakovu, koji vjerojatno pripada 11., a najkasnije sredini 12. stoljeća.

Par veoma oštećenih srebrnih trojagodnih sljepoočničarki iz groba 16 pripada široko zastupljenom tipu nakita kasnoga srednjeg vijeka, a vremenski se opredjeljuju od druge polovine 13. do 15. stoljeća, s težištem na 14. stoljeću, što potvrđuju pojedini nalazi datirani novcem Ludovika Anžuvina.²⁰⁶

Karičice sa završetkom u obliku S-petlje

U grobu 2 na Bukorovića podvornici pronađen je par srebrnih karičica sa završetkom u obliku S-petlje (T. III. 7-8), a istome tipu vjerojatno pripadaju i dvije oštećene srebrne karičice iz groba 1 (T. III. 5-6).

Karičice sa završetkom u obliku S-petlje pojavljuju se gotovo na svim u potpunosti istraženim grobljima na redove s kršćanskim načinom pokapanja na području hrvatske kneževine. Dosad su registrirane na Gorici u Strančama,²⁰⁷ Staroj Poveljani na otoku Pagu,²⁰⁸ Gredama u Kašiću,²⁰⁹ Novom Putu²¹⁰ i Vratnicama na Bribiru,²¹¹ Vrbici u Piramatovcima,²¹² Kosi u Vrpolu kraj

²⁰³ Jakšić, Petrinec 1996, str. 18.

²⁰⁴ Čremošnik 1951, T. II. 16, T. IV. 1, 3, 13; Anđelić 1980.

²⁰⁵ Filipec 2003b, str. 561-567.

²⁰⁶ Problematikom vezanom uz dataciju filigranskih trojagodnih naušnica nedavno se opsežno pozabavio T. Burić koji navodi i svu stariju relevantnu literaturu; Burić 2001, str. 245, 248, 249.

²⁰⁷ Cetinić 1998, T. 26. 5, 6, T. 35. 1, 2, T. 40. 6, 7, T. 51. 4, 5.

²⁰⁸ Belošević 1970, T. III.

²⁰⁹ Vrsalović 1968, T. V. 134, T. VI. 139.

²¹⁰ Zekan 1987, str. 57 (kat. 75).

²¹¹ Jelovina 1992, T. VI. 61.

²¹² Karičice sa završetkom u obliku S-petlje otkrivene su u više grobova. Nisu publicirane, a čuvaju se u Županijskom muzeju u Šibeniku. Na podatku zahvaljujem Ž. Krnčeviću.

¹⁹⁸ Korošec 1979/1, str. 199, 200; Korošec 1994, str. 20, Rempel 1966, str. 53, 54, T. 14. F, T. 28. 1, 2, T. 68. 3, 6.

¹⁹⁹ Giesler J. 1980, str. 88, sl. 3, 11.

²⁰⁰ Naušnice nisu publicirane, a pohranjene su u MHAS-u.

²⁰¹ Belošević 1993.

²⁰² Sekelj 1993, str. 103.

Šibenika,²¹³ Pišćini-Lepinu u Bijaćima kod Trogira²¹⁴ i Glavičinama u Mravincima.²¹⁵ Također su registrirane na grobljima koja se već od 9. stoljeća razvijaju uz crkve; pronalazimo ih uz crkvu sv. Križa u Ninu,²¹⁶ Crkvini u Galovcu,²¹⁷ Begovači u Biljanima Donjim,²¹⁸ Mastirinama u Kašiću,²¹⁹ na položaju Groblje na Bribirskoj glavici,²²⁰ Šematoriju u Danilu,²²¹ Crkvini u Biskupiji i Spasu u Kninu.²²² Na području Like registrirane su kao nalaz iz groba uz crkvu sv. Marka u Podumu kraj Otočca,²²³ pojedinačni primjerci nepoznatih okolnosti otkrića potječu iz obližnjeg Prozora.²²⁴

Pretežito su načinjene od bronce, u nekoliko slučajeva, poput Bukorovića podvornice, od srebra, a jedan zlatni primjerak nepoznatih okolnosti otkrića potječe s Crkvine u Biskupiji. Glatkih su karika, a u dva slučaja (Bribir-Groblje, Kašić-Mastirine, grob 87) karika im je tordirana. Najčešće se u grobovima pojavljuju u paru ili u kombinaciji s drugim tipovima sljepoočničarki.

Karičice sa završetkom u obliku S-petlje najčešći su tip sljepoočničarke unutar nakitnog repertoara bjelobrdске kulture, a u literaturi im je posvećivana posebna pozornost jer se smatralo da predstavljaju odlučujući element pri etničkom opredjeljivanju pokojnika. Domaći autori koji su razmatrali ove nalaze na grobljima starohrvatskoga kulturnog kruga, došli su do zaključka da je riječ o proizvodima domaćih radionica, te ih vremenski opredijelili već u 9. stoljeće, dakle, znatno ranije od karičica bjelobrdске kulture.²²⁵

Datacija pojedinih tipova karičica sa završetkom u obliku S-petlje otkrivenih u okviru grobalja bjelobrdskoga kulturnog kruga također je problematična. J. Giesler ističe da se, uzevši u obzir stratigrafske pokazatelje na pojedinim grobljima, mogu uočiti velike regionalne razlike. No ono što nije sporno, jest činjenica da se karičice sa završetkom u obliku S-petlje pojavljuju zajedno s novim tipovima nakita, odnosno onima koji zamjenjuju tipove karakteristične za tzv. staromađarski horizont, pa se stoga vremenski opredjeljuju nešto kasnije, u zadnju trećinu 10. stoljeća.²²⁶ Autor ukazuje i na činjenicu da se najprije pojavljuju karičice načinjene od brončane žice i većih dimenzija, u prosjeku između 2,5 i 3,5 cm. Tijekom vremena započinju se izrađivati sve manje i manje karičice, te tako u kasnoj fazi bjelobrdске kulture, prijelazom 11. u 12. stoljeće, prevladavaju karičice posve malih dimenzija, otprilike oko 1,3 cm, premda su i u toj kasnoj fazi, ali samo na pojedinim nalazištima, prisutne karičice većih dimenzija.

Također se može zamijetiti da se usporedno sa smanjivanjem dimenzija S-karičice sve češće izrađuju od srebra, a žica od koje su načinjene postaje sve deblja (do 0,3 cm). Jedna od značajki kasnijih tipova karičica jest i kanelirana S-petlja.

U tu se sliku uklapaju i nalazi s naših grobalja. U okviru grobalja na redove s kršćanskim načinom pokapanja pronalazimo isključivo brončane S-karičice veličine od 2 do 3,5 cm. Od istog materijala i sličnih dimenzija je i većina S-karičica otkrivena na grobljima uz crkve. Među tridesetak S-karičica otkrivenih na Crkvini u Biskupiji samo je jedna zlatna i jedna srebrna, a sve ostale su brončane. No na grobljima uz crkve u pojedinim ćemo slučajevima pronaći i karičice mlađeg tipa. To se ponajprije odnosi na nalaz iz groba 422 na Begovači u Biljanima Donjim, gdje uz sitne debele karičice načinjene od srebra pronalazimo i karakteristično prstenje bjelobrdске kulture, te novac kralja Kolomana (1095.-1114.).²²⁷ Istovjetne karičice pronalazimo u grobu 80 na Mastirinama u Kašiću.²²⁸ Nalazima kasnijeg 11. stoljeća mogu se smatrati i srebrne tordirane karičice s kaneliranom S-petljom iz groba 87, također na Mastirinama u Kašiću, i istovjetan brončani primjerak otkriven izvan groba na položaju Groblje na Bribirskoj glavici. Od srebra je načinjen par S-karičica iz groba 176 na Spasu u Kninu, otkriven zajedno s lijevanom grozdolikom naušnicom s četiri koljenca, i karičica iz Stare Povelje na Pagu. Kaneliranu S-petlju ima brončana karičica iz groba 85 na Gorici u Strančama.

Pojava karičica sa završetkom u obliku S-petlje u okviru grobalja na redove s kršćanskim načinom pokapanja i općenito na grobljima starohrvatskoga kulturnog kruga mora se sagledati u istome kontekstu kao i pojava ostalih tipova naušnica bjelobrdске kulture, uzimajući prije svega u obzir područje današnje sjeverozapadne Hrvatske i Bosne, odnosno u širem smislu prostor zapadnoga savsko-dravskog međurječja. Tu su udomaćeni i brojno zastupljeni tipovi nakita kakve već od prve polovice 10. stoljeća sporadično pronalazimo i na našim grobljima.²²⁹ I obrnuto, na tom ćemo području pronaći pojedine tipove nakita, pa čak i cijeli sloj grobova (Gomjenica kod Prijedora) koji pripadaju starohrvatskoj kulturi. Ove pojave rezultat su postupnog procesa integracije sjevernih područja u hrvatsku kneževinu, pa u tom smislu treba protumačiti i nalaze s Bukorovića podvornice.

Prstenje preklopljenih krajeva

To je najzastupljeniji tip prstena na groblju na Bukorovića podvornici, a pojavljuje se u dvije inačice: s krajevima koji su preklopljeni i zalemljeni ili s preklopljenim i zakovicom spojenim krajevima. Potječe iz grobova 37 (T. IV. 6), 43 (T. V. 4), 9A (T. VI. 13), 21A (T. VII. 6), 50A (T. VIII. 6), 57A (T. IX. 2) i 70A (T. IX. 7). Riječ je o tipu kakav je brojno zastupljen na svim starohrvatskim grobljima s kršćanskim značajkama pokapanja od sredine 9. pa do kraja 11. stoljeća, pa stoga nije moguće njegovo preciznije vremensko opredjeljivanje.

²¹³ Krnčević 1998, str. 24.

²¹⁴ Jelovina 1986b, T. II. 14.

²¹⁵ Karaman 1940, str. 11, sl. 9.

²¹⁶ Belošević 1999, T. XIX. 1, 2.

²¹⁷ Belošević 1993.

²¹⁸ Jelovina, Vrsalović 1981, T. XIX. 271, T. XXX. 422.

²¹⁹ Jelovina 1982, T. V. 80, T. VI. 83, 87, T. VII. 110.

²²⁰ Zekan 1987, str. 51 (kat. 31), 53 (kat. 154).

²²¹ Krnčević 2000, str. 68.

²²² Jelovina 1976, T. XIII. 3-14; Jelovina 1991, T. X. 3-4, T. XIX. 1-2, T. XXV. 32-37.

²²³ Brunšmid 1901, str. 48.

²²⁴ Ercegović 1958, str. 182 (kat. 15).

²²⁵ Jelovina 1976; Jelovina 1991; Zekan 1987.

²²⁶ Giesler J. 1981, str. 113-116.

²²⁷ Jelovina, Vrsalović 1981, T. XXX. 422.

²²⁸ Jelovina 1982, T. V. 80.

²²⁹ Miletić 1967; Žeravica 1985-1986.

Lijevano prstenje

U grobovima 1 (T. III. 1), 43 (T. V. 5), 3A (T. VI. 3), 9A (T. VI. 12) i 22A (T. VII. 7) pronađeno je lijevano brončano prstenje trokutasta ili D-presjeka. Primjerci iz grobova 3A i 9A pripadaju tipu prstena u obliku običnog koluta kakvo se javlja tijekom čitavog srednjeg vijeka i nije uže vremenski opredjeljivo. Izrazito masivni primjerci iz grobova 1, 43 i 22A pripadaju pak najzastupljenijem tipu prstena iz starohrvatskih grobalja, kakvo se pojavljuje na gotovo svim grobljima na redove s kršćanskim načinom pokapanja. To prstenje pronalazimo na Gorici u Strančama,²³⁰ na Gredama u Kašiću,²³¹ na Novom Putu,²³² Vratnicama²³³ i groblju na Bribiru,²³⁴ na položajima Debeljak i Kapela sv. Lazara u Smrdeljima,²³⁵ u Bratiškovcima,²³⁶ na oba položaja uz Gluvine kuće u Glavicama,²³⁷ na Lepinu u Bijaćima,²³⁸ Gajinama u Kaštel Sućurcu,²³⁹ Glavičinama u Mravincima²⁴⁰ i Gornjem Vrtlu u Tugarima.²⁴¹ Pojavljuje se i u sloju grobova 9.-11. stoljeća uz crkve: uz crkvu sv. Križa u Ninu, na Begovači u Biljanima Donjim,²⁴² Mastirinama u Kašiću,²⁴³ Spasu u Kninu²⁴⁴ i uz crkvu sv. Marte u Bijaćima.²⁴⁵ To prstenje pretežito je načinjeno od bronce ili srebra i veoma često ima kositrenu prevlaku, što je utvrđeno za najveći broj primjeraka koji su pohranjeni u MHAS-u. Svi navedeni primjerci su neukrašeni. U grobovima se pojavljuju u kombinaciji sa svim tipovima naušnica zastupljenim u horizontu s kršćanskim načinom pokapanja te se s priličnom sigurnošću mogu datirati u 10.-11. stoljeće.

Prstenje s krunom i staklenim umetkom

U grobovima 32A (T. VII. 129) i 36A, (T. VIII. 4) otkriveno je prstenje od brončanog lima kojemu je kolut sprijeda proširen. Na tom je proširenju zalemljena ovalna kasetna s umetkom od stakla. Kasetna i stakleni umetak na prstenu iz groba 36A nedostaju.

Sličan prsten pronalazimo u grobu 221 na Spasu u Kninu.²⁴⁶ Ovalnu ćeliju za stakleni uložak, koji nedostaje, imao je i jedan brončani prsten s Glavičina u Mravincima.²⁴⁷ Dva brončana prstena s modrim staklenim umetkom otkrivena su u grobu 384 na Begovači u Biljanima Donjim.²⁴⁸ Također je riječ o tipu koji

nije moguće preciznije datirati. Navedene analogije svjedoče o njegovoj pojavi tijekom 10. i 11. stoljeća.

Prstenje od spiralno uvijene žice

U grobu 2A otkriven je brončani prsten od spiralno uvijene žice (T. III. 6). Istovjetni primjerci otkriveni su još u grobu 61 na Vratnicama na Bribiru,²⁴⁹ grobu 145 na Gredama u Kašiću,²⁵⁰ grobu 3 u Staroj Poveljani na otoku Pagu,²⁵¹ grobu 28 na Spasu u Kninu²⁵² i na Međinama u Plavnome.²⁵³ Vremenski ih treba opredijeliti jednako kao i karičice istog tipa o kojima je bilo riječi. Valja, međutim, naglasiti da se srodno, ali ne i potpuno istovjetno prstenje pojavljuje i u okviru bjelobrdске kulture, a pretežito je riječ o srebrnim primjercima. Takvi su na području hrvatske kneževine registrirani na Spasu u Kninu, kao nalazi izvan groba. Karakteristični su za kasnu fazu bjelobrdске kulture (Giesler tip 30) i vremenski se opredjeljuju u kraj 11. i početak 12. stoljeća.²⁵⁴

Limeno prstenje s ukrasom u obliku usporednih vodoravnih žljebova

U grobu 16 otkriven je brončani limeni prsten kojem je vanjska površina obruča ukrašena dvama usporednim žljebovima (T. III. 12). Riječ je o tipu karakterističnom za groblja kasnoga srednjeg vijeka, na kojima je zastupljen velikim brojem primjeraka, a vremenski se opredjeljuje u 13.-15. stoljeće.

Kronologija

Oranica Aćima Popovića

Ženski grob s oranice Aćima Popovića u Biskupiji može se kao cjelina, zbog ogrlice i naušnica iz "zvjezdolike" skupine, povezati s grobom otkrivenim na Stolića njivi u Golubiću i s grobom na sv. Martinu u Lepurima, a zbog torkvesa i naušnica s grobom 41 uz crkvu sv. Asela u Ninu. Odgovarajuću analogiju predstavljaju i pojedini nalazi iz groba 112 u Grborezima kraj Livna (ogrlica, torkves, tri zlatne naušnice) i groba 53 na Maklinovu brdu u Kašiću (torkves i ogrlica). Zbog naušnica je povezan i s grobom iz Dubravica kod Skradina, pri čemu ne treba zaboraviti niz gore navedenih pojedinačnih nalaza (Solin, Smrdelji, Kabličići Mali, Visočani).

Nalaz ogrlice s metalnim i staklenim jagodama srodan je ogrlicama u grobu 127 na Gorici u Strančama i grobu 11 na Jojinim kućama u Glavicama, ogrlici s Bračića podvornice u Biskupiji te luksuznim primjercima iz Trilja i Višića.

Također treba naglasiti da navedene ženske grobove povezuje još niz drugih srodnih nalaza, kakvi nisu zastupljeni na oranici

²³⁰ Cetinić 1998, T. 53. 8, T. 54. 5.

²³¹ Vrsalović 1968, T. I. 13, T. II. 33, 79, T. V. 133, T. VII. 149.

²³² Jelovina 1968a, T. II.

²³³ Jelovina 1992, T. IV. 39, T. V. 57, T. IX. 82, T. X. 100, T. XII. 118.

²³⁴ Jelovina 1968a, T. VII.

²³⁵ Gunjača 1989, str. 405, T. VI. 5.

²³⁶ Prsten nije objavljen, a čuva se u MHAS-u.

²³⁷ Milošević 1997, str. 114; Petrinc 2002, str. 245, T. IX. 2.

²³⁸ Jelovina 1986b, T. I. 5, 7, T. II. 14, T. III. 1, 27.

²³⁹ Jelovina 1976, T. LXXXIX. 15.

²⁴⁰ Karaman 1940, str. 13, sl. 12.

²⁴¹ Petrinc 2000, str. 235, T. I. 2.

²⁴² Jelovina, Vrsalović 1981, T. XXI. 319, T. XXII. 325, T. XXV. 372, T. XXIX. 408-409, T. XXXIII. 478.

²⁴³ Jelovina 1982, T. I. 4, T. V. 78, T. VIII. 125.

²⁴⁴ Jelovina 1991, T. XIX. 8, T. XXV. 42-43.

²⁴⁵ Nije publiciran, čuva se u MHAS-u.

²⁴⁶ Jelovina 1991, T. XXI. 1.

²⁴⁷ Karaman 1940, str. 13, sl. 12-13.

²⁴⁸ Jelovina, Vrsalović 1981, T. XVII. 384.

²⁴⁹ Jelovina 1992, T. VI. 61.

²⁵⁰ Vrsalović 1968, T. VII. 145.

²⁵¹ Belošević 1970, T. III.

²⁵² Jelovina 1991, T. IV. 3.

²⁵³ Gunjača 1960, T. I. 6.

²⁵⁴ Giesler 1981.

Aćima Popovića. To se ponajprije odnosi na prstenje s ovalnim ili rombičnim proširenjem ukrašeno kršćanskom simbolikom (sv. Martin u Lepurima, grob 41 uz sv. Asela u Ninu, grob 112 u Grborezima, grob 11 na Jojinim kućama u Glavicama) kakvo je u velikom broju zastupljeno i na drugim grobljima u horizontu s poganskim značajkama pokapanja. Srebrne karičica kvadratna presjeka ukrašene punciranim kvadratima iz groba 41 uz crkvu sv. Asela u Ninu pojavljuju se i u grobu 112 u Grborezima, te grobu 11 na Jojinim kućama u Glavicama, a jedna nepoznatih okolnosti otkrića s Bračića je podvornica u Biskupiji. Osobito je zanimljiv grob 112 u Grborezima, u kojem uz naušnice srodne onima s Popovića oranice i netom spomenute srebrne karičice s punciranim kvadratima, pronalazimo i par srebrnih filigranskih grozdolikih naušnica. Grozdolike naušnice zastupljene su u grobu 53 na Maklinovu brdu u Kašiću i u grobu iz Trilja.

Iz iznesenog proizlazi da svi navedeni grobovi i pojedinačni nalazi pripadaju jednom oblikovno, vremenski i kulturno definiranom horizontu.

Muški grob s oranice Aćima Popovića u Biskupiji s obzirom na završetke ostružnih krakova i nalaze pticolikih jezičaca i petlji ima izravne analogije u grobu 52 na Maklinovu brdu u Kašiću, grobu 161 na Ždrijcu u Ninu i grobu s Greblja u Ostrovici. Osobito je zanimljivo da je grob 52 na Maklinovu brdu ukopan u neposrednoj blizini ženskog groba 53 s nalazima torkvesa, ogrlice i grozdolikih naušnica. Također je značajno da je grob s ostrugama na Greblju u Ostrovici ukopan tik uz bogati ženski grob s naušnicama s dvjema nasuprotno postavljenim srololikim ukrasima (tzv. žminjski tip) za koje se s dosta sigurnosti može pretpostaviti da nastaju upravo na predlošku naušnica iz "zvjezdolike" skupine s ukrasom u obliku liralikih ili srololikih vitica. Par "žminjskih" naušnica pojavljuje se, pak, zajedno s filigranskom grozdolikom naušnicom u grobu 83 uz crkvu sv. Asela u Ninu.

Važno je i to da su pticolike jezičce garnitura imale srebrne luksuzne dječje ostruge u zidanoj presvođenoj grobnici otkrivenoj ispod pregradnog zida južne prostorije narteksa bazilike na Crkvini.

Za zidanu presvođenu grobnicu na oranici Aćima Popovića L. Marun navodi da je posve istovjetna zidanim grobnicama na Crkvini unutar kojih su bili utvrđeni i drveni ljesovi. Uz to, i muški i ženski grob na Greblju u Ostrovici pripadaju tipu zidane grobnice premda nisu bili presvođeni, a i ovdje se ukapalo u drvenom lijesu.

Pticoliki jezičci u ostružnim garniturama utvrđeni su i u bogatom muškom grobu 1 na Crkvini u Biskupiji, koji je kao obol sadržavao zlatni solid Konstantina V. Kopronima i Lava IV. Isti solid dio je inventara ženskoga groba u Trilju s nalazom grozdolikih naušnica i ogrlice.

Već sam ukazala na zaključke U. Giesler, koja je ispravno ustvrdila da bizantski solidi imaju datacijsku vrijednost za biskupijske grobove. Moglo bi se, zapravo, tvrditi da spomenuti solidi imaju datacijsku vrijednost za sve one grobove u kojima su otkriveni, a to su, osim biskupijskih i triljskoga groba, još grob 34 u Dubravicama kod Skradina i grob 140 uz crkvu sv. Križa u Ninu. U svim navedenim slučajevima riječ je o grobovima otkrivenim u sklopu grobalja na redove s poganskim značajkama pokapanja. No ne bih se složila s pretpostavkom Gieslerove da zbog nalaza iz

Biskupije i sve ostale pticolike jezičce treba vremenski opredijeliti u isto vrijeme. Nije, naime, sporna njihova pojava već u zadnjoj trećini ili kraju 8. stoljeća, o čemu, uz Biskupiju, posredno svjedoče i nalazi iz Schortensa i Dunuma, ali su zacijelo u uporabi tijekom duljega razdoblja. To potvrđuje nalaz ostruga s pticolikim jezičcima iz groba 269 u Zalaváru. Treba pritom zapaziti da se u grobu 71 na istome groblju pojavljuju i zlatne grozdolike naušnice s izravnom analogijom u dvama triljskim parovima kao i prsten srodan onome otkrivenom u triljskome grobu.

Želim zapravo reći da se na osnovi biskupijskoga i triljskog nalaza s bizantskim solidima kao obolima, koji ih nedvojbeno datiraju u završno 8. stoljeće, istom vremenu ne moraju nužno pripisati i svi ostali analogni nalazi. I obrnuto, okolnost da zalavárski grobovi ne mogu biti stariji od početka druge polovine 9. stoljeća, ne osporava raniju dataciju biskupijskih grobova i triljskoga groba.

O duljoj vremenskoj uporabi grozdolikih naušnica svjedoči i nalaz iz groba 62 na Ždrijcu u Ninu, gdje su dva takva para otkrivena s denarom Lotara I. Daljnju zanimljivost predstavlja činjenica da su novcem istoga vladara u istarskome Buzetu datirane naušnice s dva nasuprotna srolika ukrasa (tzv. žminjski tip) kakve su otkrivene u ženskom grobu na Greblju u Ostrovici ukopanom tik do muškoga groba koji sadržava ostruge s pticolikim jezičcima. Dodatni argument pruža već navedeni nalaz iz groba 83 uz crkvu sv. Asela u Ninu, gdje se oba ova tipa naušnica pojavljuju zajedno.

Stoga ukopavanje grobova na oranici Aćima Popovića u Biskupiji svakako pada u vrijeme između kraja 8. i sredine 9. stoljeća, dakle u doba pojavljivanja pticolikih jezičaca u ostružnim garniturama.

No nalazi nakita u ženskom grobu omogućuju preciznije vremensko opredjeljivanje. Već sam ukazala na to da u grobu 112 u Grborezima naušnice iz "zvjezdolike" skupine pronalazimo zajedno s grozdolikim naušnicama, što znači da su oba tipa barem djelomično istovremeno u uporabi, a imajući u vidu nalaz iz Trilja, može se pretpostaviti da je riječ o kraju 8. i početku 9. stoljeća. Oko sredine 9. stoljeća naušnice iz "zvjezdolike" skupine postupno bivaju zamijenjene tzv. žminjskim naušnicama, koje nastaju na njihovom predlošku, a pojavljuju se zajedno s grozdolikim naušnicama u grobu 83 uz crkvu sv. Asela u Ninu. Jedne i druge pouzdano su datirane novcem Lotara I. Stoga ženski grob s oranice Aćima Popovića treba vremenski opredijeliti u kraj 8. ili najkasnije početak 9. stoljeća. Budući da je muški grob otkriven u neposrednoj blizini ženskoga groba, može se pretpostaviti da su oba ukopana u kratkom vremenskom razmaku.

S obzirom na bogate nalaze nakita i konjaničke opreme, kao i zbog ukopa u zidanoj presvođenoj grobnici, riječ je o grobovima pripadnika najvišega društvenog sloja.

Premda se sjekira otkrivena izvan groba ne može kronološki vrednovati, možda nije naodmet napomenuti da su slični predmeti, inače iznimno rijetko zastupljeni u inventaru grobova, kao grobni nalazi zasvjedočeni upravo na onim grobljima (Kašić-Maklinovo brdo, Morpolača-Škorića/Tubića kuće) na kojima pronalazimo i druge značajne analogije za nalaze iz grobova na oranici Aćima Popovića.

Bukorovića podvornica

Postojeća dokumentacija o istraživanju groblja na Bukorovića podvornici ne sadržava, na žalost, dovoljno podataka o stratigrafiji nalazišta da bi se u tom smislu mogli donositi zaključci koji bi imali kronološki iskaz. S. Gunjača pretpostavio je da su najstariji oni grobovi u kojima je ukop izvršen u običnu zemljanu raku i koji su ujedno bili i najdublji. To mišljenje nije u potpunosti prihvatljivo jer se u pojedinim grobovima u obličnim zemljanim rakama pojavljuju nalazi istovjetni onima iz grobova s djelomičnom uporabom kamena ili sedre (npr. grobovi 2A, 6A, 22A, 28A, 52A, 57A). Isto tako u pojedinim grobovima obloženim sedrom ili kamenim pločama pronalazimo predmete koje s obzirom na analogije valja smatrati kronološki najstarijima (grobovi 15A i 40A).

Najstariji nalazi (posude, kresivo, kremenje, strjelica) potječu iz grobova 5A, 8A, 15A i 40A. U grobovima 5A i 8A ukop je bio izvršen u običnu zemljanu raku, a smješteni su zapadno od crkve. Grob 15A obložen sedrenim pločama u neposrednoj je blizini groba 8A, dok se grob 40A, načinjen od okomito postavljenih kamenih ploča, nalazi u manjoj skupini grobova južno od crkve. U grobovima 5A, 8A i 15A bio je ukopan po jedan pokojnik, a i njihov smještaj na prostoru zapadno od crkve ukazuje da bi se doista moglo raditi o najstarijem dijelu groblja. I dok su nalazi iz grobova 5A i 15A izgubljeni, predmeti iz groba 8A (posude, kresivo) jasno svjedoče da taj grob vremenski pripada horizontu s poganskim značajkama pokapanja. U grobu 40A bile su zatečene dislocirane kosti većeg broja različitih pokojnika među kojima je pronađena željezna strjelica, pa se može pretpostaviti ili da je pripadala prvom pokojniku, čije su kosti kasnije poremećene, ili da je u grob dospjela sa zemljom prigodom nekog od naknadnih ukopa. Jesu li grobovi 5A, 8A i 15A prethodili podizanju crkve ili su ukopani neposredno nakon njezina podizanja, nije moguće utvrditi. Mora se, međutim, pretpostaviti da je takvih grobova bilo znatno više, a vjerojatno su uništeni kasnijim ukopavanjem. To zaključujem zbog činjenice što je među nalazima izvan grobova najveći broj onih koji odaju svoju pripadnost poganski obilježenom sloju: dvije strjelice, kresivo, a vjerojatno i praporac i uteg za vreteno.

U tom je smislu zanimljiva i srebrna filigranska sljepoočničarka s okomitom jagodom, također iz nekog od uništenih grobova. Ona je ujedno i jedini luksuzni primjerak nakita na Bukorovića podvornici. Pojava naušnica ovog tipa pada veoma rano, već u drugu polovicu 9. stoljeća, odnosno u njegov kraj, što se može zaključiti na osnovi stratigrafskih pokazatelja na pojedinim grobljima na redove s kršćanskim načinom pokapanja poput Greda u Kašiću, Greblja u Ostrovici, Livada u Konjskom polju i Crkvina u Cisti Velikoj.

Srodan par brončanih sljepoočničarki načinjenih lijevanjem, otkriven u grobu 52A, imitacija je luksuznih primjeraka poput navedene sljepoočničarke i ne može se vremenski opredijeliti ranije od 10. stoljeća.

Kasniju dataciju sljepoočničarki iz groba 52A potkrjepljuje i okolnost da su otkrivene zajedno s parom brončanih sljepoočničarki s tri jednako velike kuglaste jagode, koje ne mogu biti starije od kraja 10. stoljeća, a pojavljuju se još tijekom 11. i vjerojatno početkom 12. stoljeća. U prijelaz 10. i 11. stoljeća mogu

se još datirati dva para srebrnih karičica sa završetkom u obliku raskovane S-petlje.

Sav ostali nakitni repertoar s Bukorovića podvornice (obične karičice odsječenih krajeva, karičice i prstenje od pletene žice, karičice s koljencima, sljepoočničarke s jednom vodoravnom jagodom, limeno prstenje preklopljenih krajeva, lijevano prstenje D-presjeka) nije uže vremenski opredjeljivo, nego se na osnovi brojnih analogija u okviru grobalja na redove s kršćanskim načinom pokapanja okvirno smješta u 10. i 11. stoljeće.

O pripadnosti tog sloja ukopa 10. i 11. stoljeću svjedoči i činjenica da većina grobova poštuje orijentaciju zapad-istok, karakterističnu za groblja na redove, kao i to da je u najvećem broju grobova zatečen samo jedan pokojnik s rukama ispruženim niz tijelo. Stoga se, s obzirom na nekolicinu grobova s poganskim obilježjem i nalaz luksuzne sljepoočničarke s jagodom, može zaključiti da se na groblju na Bukorovića podvornici započinje ukapati oko sredine 9. stoljeća i kontinuirano ukapa još tijekom 10. i 11. stoljeća.

No problem predstavlja određivanje gornje granice trajanja groblja zbog nalaza filigranskih trojagodnih naušnica u grobu 16. Za ovaj tip naušnica utvrđeno je da se pojavljuje najranije sredinom 13. stoljeća s najučestalijom uporabom u anžuvisko doba, dakle u 14. stoljeću. Veoma su brojno zastupljene na grobljima kasnoga srednjeg vijeka, u okviru sloja koji se u novijoj literaturi određuje kao "gotički". U grobu 16 osim trojagodnih naušnica bio je otkriven i brončani prsten ukrašen dvama usporednim žljebovima. Takvo prstenje također je učestali nalaz u okviru kasnosrednjovjekovnih grobalja 13.-15. stoljeća, a katkad je zastupljeno i s više primjeraka u istome grobu.

Osim nalaza naušnica i prstena u grobu 16, kasnosrednjovjekovni sloj na Bukorovića podvornici u potpunosti nedostaje. Osim toga, nisu zabilježeni ni tipični nalazi prethodnog razdoblja zreloga srednjeg vijeka, odnosno 12. i 13. stoljeća. Najmlađi nalazi s Bukorovića podvornice mogu se opredijeliti najkasnije u prijelaz 11./12. stoljeće. Za dataciju trojagodnih filigranskih naušnica u 12. stoljeće zasad nema argumenata, premda pojedini autori zastupaju takvo mišljenje. Nije osobito vjerojatno ni to da se nakon prekida ukopavanja krajem 11. stoljeća groblje ponovno koristi u kasnom srednjem vijeku, jer bi tada, analogno situaciji na drugim nalazištima, broj kasnosrednjovjekovnih grobova bio znatno veći i bili bi gusto nanizani oko crkve. Takvoj pretpostavci suprotstavlja se i činjenica da crkva u kasnom srednjem vijeku, pa čak i mnogo prije, više nije bila u funkciji, o čemu svjedoči ulomak grede oltarne ograde uporabljen kao obloga rake groba 9 i vapnenaste ploče iz pločnika crkve koje su služile kao poklopnice. Mali broj nalaza ulomaka kamenog namještaja, kako u doba Marunovih tako i tijekom Gunjaćinih istraživanja, upućuje na zaključak da ni interijer crkve nije doživljavao znatnije preinake. Namještaj je datiran u drugu polovicu 9. stoljeća, a to je ujedno i vrijeme kad je crkva podignuta. Stoga pretpostavljam da je u slučaju groba 16 riječ o naknadnom i usamljenom ukopu, koji je na tom nekoć napuštenom položaju obavljen u kasnijem srednjem vijeku.

Zaključna razmatranja

Povezivanjem podataka iz Arhiva MHAS-a s pojedinim nalazima kojima se donedavno nije znalo podrijetlo, nedvojbeno je potvrđeno postojanje manjega groblja poganskih značajki pokapanja na negdašnjoj oranici Aćima Popovića. Na području sela Biskupije istovremena groblja registrirana su još na Bračića podvornicama, udaljenim dvjestotinjak metara u pravcu istoka od bazilike na Crkvini, te na Popovića dolovima, sjeverno od bazilike. Horizontu s poganskim značajkama pokapanja pripada i najstariji sloj grobova na samoj Crkvini, koji prethode izgradnji bazilike. S obzirom na ukope u zidanim presvođenim grobnicama kao i nalaze karolinškog oružja i konjaničke opreme, ti su grobovi ujedno i najrodniji onima na oranici Aćima Popovića. Zanimljivo je da je nekoliko grobova s poganskim značajkama pokapanja otkriveno na Bukorovića podvornici, čime se i taj položaj uvrštava među najstarija dosad registrirana ukopišta na području Biskupije. Koliko je dugo u uporabi groblje na oranici Aćima Popovića, ne može se zaključiti na osnovi samo dva groba.

Najveći broj grobova na Bukorovića podvornici pripada razdoblju 10. i 11. stoljeća, a istovremeni ukopi utvrđeni su zasad još jedino na Crkvini. Tijekom druge polovice 11. ili početkom 12. stoljeća prestaje se s ukapanjem na Bukorovića podvornici. S obzirom na korištenje ploča crkvenoga poda i pojavu spolia u grobnoj arhitekturi, može se pretpostaviti da i crkva, najkasnije tijekom druge polovine 11. stoljeća, prestaje biti u funkciji. Možda je upravo to i razlog zbog kojeg se napušta groblje. Naime, prijelazom 11. u 12. stoljeće općenito prestaje ukapanje na položajima bez crkvenog objekta, pri čemu ponajprije mislim na groblja na redove. Početak obveznog ukapanja uz crkve u tom razdoblju uvjetovan je promjenama na društveno-gospodarskom planu: jačanjem obalnih gradova i pojavom robnonovčane privrede, a isto tako i razvitkom crkvene organizacije i crkvenim reformama koje su uzele maha tijekom druge polovice 11. stoljeća.

Na prostoru čitave Hrvatske zapaža se pojava da jedno groblje, redovito ono koje se i otprije razvija u okolišu crkve, preuzima funkciju svih ostalih grobalja. To je u slučaju Biskupije groblje na Crkvini, koje kontinuirano traje do u kasni srednji vijek, kad se u doba neposredne opasnosti od Turaka na središnjem brodu predromaničke bazilike podiže manja crkva sv. Luke.

Nisam, međutim, sklona zaključku da se ukapanje s Bukorovića podvornice izmješta na Crkvinu. Treba, naime, obratiti pozornost na još jedno biskupijsko nalazište. Riječ je o groblju koje se razvilo u okolišu predromaničke crkve na Lopuškoj glavici. S. Gunjača, koji je publicirao nalaze, nije datirao groblje, ali je s obzirom na činjenicu da dio grobova nasjeda na zidove crkve zaključio da ona prestaje biti u funkciji u 13. stoljeću.²⁵⁵ D. Jelovina prenosi Gunjačino mišljenje, također se ne upuštajući u vremensko opredjeljivanje.²⁵⁶ Nedavno je ovom groblju znatnu pozornost posvetio T. Burić, određujući ga kao jednoslojno groblje zreloga

srednjeg vijeka, koje nastaje početkom 12. st., a posljednji ukopi padaju u 13. stoljeće, istaknuvši pritom da su nalazi s toga groblja posebice važni u kontekstu proučavanja materijalne kulture arpadovskog razdoblja u srednjovjekovnoj Hrvatskoj i Dalmaciji.²⁵⁷

Burićeva datacija uglavnom je prihvatljiva, no mišljenja sam da se donja granica za početak ukapanja može spustiti niže, odnosno u 11. stoljeće. U grobu 12 uz par karičica s tri koljenca otkriven je, naime, prsten s natpisom PAX.²⁵⁸ Istovjetno prstenje potječe iz jednog od grobova uz crkvu sv. Marte u Bijaćima²⁵⁹ i iz groba 177 u Žminju u Istri.²⁶⁰ Istome tipu, premda bez natpisa, pripada i prsten iz groba 71 uz crkvu sv. Križa u Ninu.²⁶¹ Najbliže analogije pronalazimo u potpuno identičnim primjercima otkrivenima u okviru bjelobrdskih grobalja u mađarskom dijelu Baranje; u grobu 220 na groblju Mohacs-Majs i grobu 43 groblja Pecs-Somogy.²⁶² Ta groblja novcem su Arpadovića dobro datirana u 11. stoljeće. Grobovi u okruženju groba 220 u Majsu sadržavali su novac u rasponu od 1041. do 1061. godine, a u Somogyu novac Stjepana (1000.-1038.) i Andrije (1046.-1061.).

Mađarske nalaze u razmatranje je uzeo A. Kiss, koji je, s obzirom na opće stanje pismenosti u Mađarskoj u 11. stoljeću, došao do zaključka da su spomenuti prsteni nastali po zapadnoeuropskim uzorima negdje na tlu Hrvatske. Budući da je riječ o predmetima koji nisu trgovačkog karaktera, pretpostavio je da su ih donijeli južnoslavenski misionari od kojih potječe i dio crkvene terminologije južnoslavenskog podrijetla u mađarskom jeziku.

U vezi s nalazom iz Žminja B. Marušić je također istaknuo da natpis na prstenju ukazuje na misionarsku djelatnost, te upozorio da predložke takvom prstenju treba potražiti u zapadnoj Europi, gdje su datirani u razmjerno široki vremenski raspon od 9. do 11. stoljeća.²⁶³

Na osnovi predočenih analogija zaključujem da i prsten u grobu 12 na Lopuškoj glavici pripada 11. stoljeću. Trajanje groblja u Žminju, koje pripada skupini grobalja na redove bez crkvenog objekta, može se, pak, protegnuti najkasnije do sredine 11. stoljeća. Novcem približno datirani baranjski nalazi također upućuju na prvu polovicu i sredinu 11. stoljeća. Stoga smatram da s početkom ukapanja na Lopuškoj glavici treba računati već oko sredine 11. stoljeća. Tu je zastupljen upravo onaj repertoar nalaza zreloga srednjeg vijeka koji u potpunosti nedostaje na Bukorovića podvornici, pa bi se moglo pretpostaviti da groblje na Lopuškoj glavici nastaje onda kad se napušta groblje na Bukorovića podvornici i potom traje još tijekom 12. i 13. stoljeća. Faza zreloga srednjeg vijeka zastupljena je i na Crkvini u Biskupiji. Na posljetku, u 13. stoljeću napušta se i Lopuška glavica pa kasnosrednjovjekovne ukope pronalazimo isključivo na župskom groblju na Crkvini.

²⁵⁷ Burić 2001, str. 208.

²⁵⁸ Gunjača 1954b, str. 26.

²⁵⁹ Neobjavljen, pohranjen u MHAS-u.

²⁶⁰ Marušić 1987, T. XI. 6.

²⁶¹ Belošević 1999, T. XIX. 6.

²⁶² Kiss 1983, str. 174.

²⁶³ Marušić 1987, str. 87.

²⁵⁵ Gunjača 1954b, str. 28.

²⁵⁶ Jelovina 1976, str. 26-27.

Popis kratica

- AH - Archaeologia Hungarica, Budapest
- AV - Arheološki vestnik, Ljubljana
- BS - Balcanoslavica, Beograd
- GZM - Glasnik Zemaljskog muzeja, Sarajevo
- HA - Histria Archaeologica, Pula
- HiK - Hrvati i Karolinzi, Split 2000.
- Hist. Ant. - Histria Antiqua, Pula
- Inv. Arch. - Inventaria Archaeologica, Beograd
- JAZU - Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti
- MHAS - Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, Split
- Opusc.Archeol. - Opuscula Archaeologica, Zagreb
- Pam. Arch. - Památky Archeologické, Praha
- PZ - Prähistorische Zeitschrift, Berlin-New York
- RFFZd - Radovi Filozofskog fakulteta, Zadar
- SA - Slavia Antiqua, Warszawa-Poznan
- SHP - Starohrvatska prosvjeta, Zagreb-Split
- Slov. Arch. - Slovenska Archeologia, Bratislava
- VAHD - Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku, Split
- VAMZ - Vjesnik Arheološkog muzeja, Zagreb
- VjHAD - Vjesnik hrvatskog arheološkog društva, Zagreb

Literatura

- Anđelić 1980
P. Anđelić, *Krunidbena i grobna crkva bosanskih vladara u Milima (Arnautovićima) kod Visokog*, GZM, n. s., XXXIV, Sarajevo 1980, 213-247.
- Awaren 1985
Awaren in Europa, Shätz eines asiatisches retiervolkes 6.-8. Jh. (katalog izložbe), Frankfurt a/M 1985.
- Belošević 1965
J. Belošević, *Nekoliko ranosrednjovjekovnih metalnih nalaza s područja sjeverne Dalmacije*, Diadora 3, Zadar 1965, 145-157.
- Belošević 1968
J. Belošević, *Ranosrednjovjekovna nekropola u selu Kašić kraj Zadra*, Diadora 4, Zadar 1968, 221-246.
- Belošević 1970
J. Belošević, *Starohrvatska nekropola kod Povljane na otoku Pagu*, Diadora 5, Zadar 1970, 203-212.
- Belošević 1973
J. Belošević, *Starohrvatska nekropola uz humak „Materiza“ kod Nina*, Diadora 6, Zadar 1973, 221-242.
- Belošević 1974
J. Belošević, *Über einige Besonderheiten in der Entwicklung der Keramik auf dem Gebiete Dalmatiens*, BS 3, Beograd 1974, 161-181.
- Belošević 1975
J. Belošević, *Benkovac. La nécropole paléocroate Stankovci*, Inv. Arch., Fasc. II (20), (Y 189-Y198), Beograd 1973.
- Belošević 1980
J. Belošević, *Materijalna kultura Hrvata od 7. do 9. stoljeća*, Zagreb 1980.
- Belošević 1985a
J. Belošević, *Starohrvatska nekropola u selu Biljanima Donjima kod Zadra*, Diadora 8, Zadar 1985, 103-110.
- Belošević 1985b
J. Belošević, *Starohrvatska nekropola u Stankovcima kod Benkovca*, RFFZd, 24 (11), Zadar 1985, 73-96.
- Belošević 1986
J. Belošević, *Zaštitna istraživanja starohrvatskih nekropola u Smilčiću i Biljanima Donjim kod Zadra*, RFFZd, 25/12, 1985-1986, Zadar 1986, 125-147.
- Belošević 1993
J. Belošević, *Ishodi pete završne kampanje istraživanja lokaliteta Crkvina u Galovcu kraj Zadra*, RFFZd, 31 (18)/1991-1992, Zadar 1993, 121-142.
- Belošević 1996
J. Belošević, *Dva kamena sarkofaga s Crkvine u Galovcu kod Zadra*, Arheološki radovi i rasprave 12, Zagreb 1996, 327-341.
- Belošević 1997
J. Belošević, *Osvrt na konačne ishode istraživanja položaja Crkvine u selu Galovcu kod Zadra*, Diadora, 18-19/1996-1997, Zadar 1997, 301-350.
- Belošević 1999
J. Belošević, *Srednjovjekovno groblje u okolišu crkve Sv. Križa u Ninu*, RFFZd, 37(24), Zadar 1998, 1999, 105-154.
- Belošević 2002
J. Belošević, *Razvoj i značajke starohrvatskih grobalja horizonta 7.-9. stoljeća na povijesnim prostorima Hrvata*, RFFZd, 39 (26), Zadar 2002, 71-97.

- Boltin-Tome 1977
E. Boltin-Tome, *Trije staroslovanski grobovi v Predloki*, BS, 6, Beograd 1977, 131-140.
- Brunšmid 1901
J. Brunšmid, *Hrvatske razvaline*, VJHAD, n. s. V, Zagreb 1901, 44-52.
- Budinský-Krička 1956
V. Budinský-Krička, *Pohrebisko z neskorej dobe avarske v Žitavskeji Tõni na Slovensku*, Slov. Arch., IV-1, Bratislava 1956, 5-131.
- Budinský-Krička, Fettich 1973
V. Budinský-Krička, N. Fettich, *Das altungarische Fürstengrab von Zemplin*, Bratislava 1973.
- Burić 1997
T. Burić, *Bribir, srednjovjekovno sijelo Šubića*, Kulturno-povijesni vodič 11, Split 1997.
- Burić 2001
T. Burić, *Putalj u srednjem vijeku u: T. Burić, S. Čače, I. Fadić, Sv. Juraj od Putalja*, Split 2001, 151-322
- Burić, Delonga 1998
T. Burić, V. Delonga, *Ostrovica kod Bribira*, arheološko-povijesna skica (katalog izložbe), Split 1998.
- Buškarol, Mardešić 1986
F. Buškarol, J. Mardešić, *Nakit 8-12. st. u srednjoj Dalmaciji*, (katalog izložbe) Split 1986.
- Cetinić 1998
Ž. Cetinić, *Stranče-Gorica, starohrvatskog groblje*, Rijeka 1998.
- Corrado 2002
M. Corrado, *Cimiteri della Calabria altomedievale (Complementi dell'abbigliamento e oggetti di accompagnamento nei sepolcreti della costa ionica centro-settentrionale)*, Hist. Ant., 8, Pula 2002, 359-376.
- Chropovský 1978
B. Chropovský, *Krásá slovenskeho šperku*, Ars Slovaca Antiqua 4, Pallas 1978.
- Čilinská 1961
Z. Čilinská, *Nové nálezy falér zo slovansko-avarských pohrebísk na Slovensku*, Slov. Arch., IX, 1-2 (Eisnerov sborník), Bratislava 1961, 325-346.
- Čilinská 1963
Z. Čilinská, *Slovansko-avarské pohrebisko v Žitavskeji Tõni*, Slov. Arch., XI-1, Bratislava 1963, 87-120.
- Čremošnik 1951
I. Čremošnik, *Nalazi nakita u srednjovjekovnoj zbirci Zemaljskog muzeja u Sarajevu*, GZM, n. s. VI, Sarajevo 1951, 241-270.
- Čremošnik 1965
I. Čremošnik, *Rimska vila u Višićima*, GZM, n. s., XX, Sarajevo 1965, 147-221.
- Dostál 1966
B. Dostál, *Slovanská pohřebište z středny doby hradištní na Morave*, Praha 1966.
- Ercegović 1958
S. Ercegović, *Neobjavljeni grobni nalazi iz Bijelog Brda*, SHP, s. III, 6, Split 1958, 165-184.
- Filipec 2003a
K. Filipec, *Kasnoavarski ukrasni okov (falera) u obliku veprove glave iz Siska*, Godišnjak Gradskog muzeja Sisak, III-IV/2002-2003, Sisak 2003, 117-143.
- Filipec 2003b
K. Filipec, *Prilog poznavanju trojagodnih sljepoočničarki u sjevernoj Hrvatskoj*, Opvsc. Archaeol. 27, Zagreb 2003, 561-568.
- Garam 1993
É. Garam, *Katalog der awarenzeitlichen Goldgegenstände und der fundstücke aus den fürstengräbern im Ungarischen Nationalmuseum*, Budapest 1993.
- Germanen, Hunen, Awaren 1987
Germanen, Hunen und Awaren (katalog izložbe), Nürnberg 1978.
- Giesler 1974
U. Giesler, *Datierung und Herleitung der vogelförmigen Riemenzungen*, Studien zur vor- und frühgeschichtlichen Archäologie, München 1974, 521-543.
- Giesler 1980
J. Giesler, *Zur Archäologie des Ostalpenraumes vom 8. bis 11. Jahrhundert*, Archäologisches Korrespondenzblatt 10, Mainz 1980, 85-98.
- Giesler 1981
J. Giesler, *Untersuchungen zur Chronologie der bijelo Brdo-Kultur (Ein Beitrag zur Archäologie des 10. und 11. Jahrhunderts im Karpatenbecken)*, PZ, 56/1, Berlin-New York 1981.
- Gunjača 1949
S. Gunjača, *Kratak osvrt na prilike i rad muzeja u Kninu*, SHP, s. III, 1, Split 1949, 279-294.
- Gunjača 1952
S. Gunjača, *Četvrta starohrvatska crkva u Biskupiji kod Knina i groblje oko nje*, SHP, s. III, 2, Split 1952, 57-79.
- Gunjača 1953
S. Gunjača, *Revizija iskopina u Biskupiji kod Knina god. 1950*, Ljetopis JAZU 57, Zagreb 1953, 9-49.
- Gunjača 1954a
S. Gunjača, *Rad Muzeja hrvatskih starina u godini 1951*, SHP, s. III, 3, Split 1954, 185-194.
- Gunjača 1954b
S. Gunjača, *Starohrvatska crkva i groblje na Lopuškoj glavici u Biskupiji kod Knina*, SHP, s. III, 3, Split 1954, 7-29.
- Gunjača 1960
S. Gunjača, *Tiniensia Archaeologica-Historica-Topographica II*, SHP, s. III, 7, Split 1960, 7-142.
- Gunjača 1976
Z. Gunjača, *Early medieval archaeological finds from Šibenik and its nearest surroundings*, BS 5, Beograd 1976, 19-30.
- Gunjača 1989
Z. Gunjača, *O srednjovjekovnim arheološkim nalazima i nalazištima u Smrdeljima kod Kistanja*, Diadora 11, Zadar 1989, 363-406.
- Gunjača 1995
Z. Gunjača, *Groblje u Dubravicama kod Skradina i druga groblja 8.-9. stoljeća u Dalmaciji*, u: *Etnogeneza Hrvata*, N. Budak, ur., Zagreb 1995, 159-168, 280-287.
- Hermann 1985
J. Herrmann, *Die Slawen in Deutschland*, Berlin 1985.
- Hrubý 1955
V. Hrubý, *Staré Město - velkomoravské pohřebiště „Na Valách“*, Praha 1955.
- Hrvati i Karolinzi 2000
Hrvati i Karolinzi (Rasprave i vrela), Split 2000.
Hrvati i Karolinzi (Katalog), Split 2000.
- I Longobardi 1990
I Longobardi (katalog izložbe), Milano 1990.

- Istra 1995
Istra i sjevernojadranski prostor u ranom srednjem vijeku (materijalna kultura od 7. do 11. stoljeća), Monografije i katalogi 4, Pula 1995.
- Jakšić 2000
N. Jakšić, *Arheološka istraživanja razorene crkve Sv. Martina u Lepurima kod Benkovca*, SHP, s. III, 27, Split 2000, 189-200.
- Jakšić, Petrincec 1996
N. Jakšić, M. Petrincec, *Kasnorednjovjekovno groblje kod crkve Sv. Spasa u Vrh Rici*, SHP, s. III, 23, Split 1996.
- Jelovina 1968
D. Jelovina, *Ranosrednjovjekovna nekropola na "Razbojinama" u selu Kašiću kod Zadra*, SHP, s. III, 10, Split 1968, 23-52.
- Jelovina 1968a
D. Jelovina, *Tri starohrvatske nekropole na Bribiru*, SHP, s. III, 10, Split 1968, 243-246.
- Jelovina 1976
D. Jelovina, *Starohrvatske nekropole na području između rijeka Zrmanje i Cetine*, Split 1976.
- Jelovina 1986a
D. Jelovina, *Mačevi i ostruge karolinškog obilježja u Muzeju hrvatskih arheoloških spomenika*, Split 1986.
- Jelovina 1986b
D. Jelovina, *Pokusno istraživanje srednjovjekovnog groblja na lokalitetu Piščina-Lepin u Bijaćima kod Trogira*, SHP, s. III, 15, Split 1985, 217-225.
- Jelovina 1982
D. Jelovina, *Starohrvatsko groblje na "Mastirinama" u selu Kašiću kod Zadra*, SHP, s. III, 12, Split 1982, 35-66.
- Jelovina 1991
D. Jelovina, *Starohrvatska nekropola na brdu Spasu kod Knina*, SHP, s. III, 19, Split 1991, 121-241.
- Jelovina 1992
D. Jelovina, *Starohrvatsko groblje pred glavnim vratima u staru Varvariju*, SHP, s. III, 20, Split 1992, 7-63.
- Jelovina, Vrsalović 1981
D. Jelovina, D. Vrsalović, *Srednjovjekovno groblje na "Begovači" u selu Biljanima Donjima kod Zadra*, SHP, s. III, 11, Split 1981, 55-135.
- Jurić 1995
R. Jurić, *Novootkrivena ranosrednjovjekovna nalazišta u Bukovici*, Diadora 16-17, Zadar 1995, 385-409.
- Jurić 2002
R. Jurić, *Nova istraživanja srednjovjekovnih groblja na zadarskom području*, Histria Antiqua 8, Pula 2000, 295-312.
- Karaman 1930-1934
Lj. Karaman, *Starohrvatsko groblje na "Majdanu" kod Solina*, VAHD LI, Split 1940, 67-97.
- Karaman 1940
Lj. Karaman, *Iskopine društva "Bihaća" u Mravincima i starohrvatska groblja*, Rad JAZU 268, Zagreb 1940, 1-44
- Kiss 1983
A. Kiss, *Baranya megye X-XI. századi sírleletei*, Budapest 1983.
- Klarić 1929
M. Klarić, *Bilješke starinarske*, 1929, Arhiv MHAS.
- Korošec 1979
P. Korošec, *Zgodnjerednjevska arheološka slika karantanskih Slovanov, I i II*, Ljubljana 1979.
- Korošec 1994
P. Korošec, *Kulturno vrđnotenje najdb z grobišča v Köttlach pri Gloggnitzu*, Razprave Filozofske fakultete, Ljubljana 1994.
- Korošec 1995-1996
P. Korošec, *Kronološka i kulturna ocjena triljskog nalaza*, SHP, s. III, 21/1991, Split 1995-1996, 87-97.
- Korošec 1999
P. Korošec, *Nekropola na Ptujskem gradu*, Ptuj 1999.
- Kosztrewski 1962
J. Kosztrewski, *O pochodzeniu ozdób srebrnych z polckich skrabow wczesnosrednieowiecznych (Sur l'origine des objets de parure en argent provenant des dépôts polonais du haut moyen age)*, SA IX, Warszawa-Poznan 1962, 139-211.
- Krnčević 1998
Ž. Krnčević, *Šibenik i šibenski kraj u ranom srednjem vijeku*, Kulturno-povijesni vodič 14, Split 1998.
- Krnčević 2000
Ž. Krnčević, *Srednjovjekovno Danilo*, u: *Danilo, Arheološki vodič*, Šibenik 2000, 57-77.
- Maneva 1992
E. Maneva, *Sredovekoven nakit od Makedonija*, Skopje 1992.
- Marjanović-Vujović 1984
G. Marjanović-Vujović, *Trnjane, srpska nekropola (kraj XI-početak XIII veka)*, Beograd 1984.
- Maršić, Gudelj, Lozo 2000
D. Maršić, Lj. Gudelj, M. Lozo, *Crkvine-Cista Velika, Izvješće o arheološkim istraživanjima 1992.-1999. godine*, SHP s. III, 27, Split 2000, 115-127.
- Marun 1897
L. Marun, *Notesi* (Arhiv MHAS), 1897.
- Marun 1998
L. Marun, *Starinarski dnevnic*, Split 1998.
- Marušić 1962
B. Marušić, *Langobardski i staroslavenski grobovi na Brešcu i kod Malih vrata ispod Buzeta u Istri*, Arheološki radovi i rasprave 2, Zagreb 1962, 453-468.
- Marušić 1979
B. Marušić, *Ranosrednjovjekovna nekropola na Vrhu kod Brkača*, HA 12/2, Pula 1979, 111-142.
- Marušić 1987
B. Marušić, *Starohrvatska nekropola u Žminju*, Pula 1987.
- Miletić 1956
N. Miletić, *Nekropola u selu Mihaljevićima kod Rajlovca*, GZM, n. s. XI, Sarajevo 1956, 10-37.
- Miletić 1963
N. Miletić, *Nakit i oružje IX-XII veka u nekropolama Bosne i Hercegovine*, GZM, n. s. XVIII, Sarajevo 1963, 155-178.
- Miletić 1967
N. Miletić, *Slovenska nekropola u Gomjenici kod Prijedora*, GZM, n. s. XXI-XXII, Sarajevo 1967, 81-154.
- Miletić 1975
N. Miletić, *Elementi della cultura di Koettlach in Bosnia e Erzegovina*, BS 4, Beograd 1975, 93-111.
- Miletić 1979
N. Miletić, *Ranosrednjovjekovna nekropola u Koritima kod Duvna*, GZM XXXIII, Sarajevo 1979, 141-204.
- Miletić 1980
N. Miletić, *Reflets de l'influence byzantine dans les trouvailles paléoslaves en Bosnie-Herzégovine*, Rapports du IIIe Congrès International d'Achéologie Slave, Tome 2, Bratislava 1980, 287-305.

- Miletić 2001
N. Miletić, *Bosna i Hercegovina u doba Karolinga* (katalog izložbe), Sarajevo 2001.
- Milošević 1984
A. Milošević, *Novi ranosrednjovjekovni grobni nalazi iz Cetinske krajine*, u: *Cetinska krajina od prehistorije do dolaska Turaka*, Znanstveni skup Sinj, 3-6. VI 1980, Split 1984, 181-218.
- Milošević 1987
A. Milošević, *Ranosrednjovjekovna sjekira iz Vedrina i drugi nalazi sjekira tog vremena na području Hrvatske*, VAMZ, 3. ser., XX, Zagreb 1987, 107-128.
- Milošević 1990
A. Milošević, *Porijeklo i datiranje keramičkih posuda u grobovima ranoga srednjeg vijeka u Dalmaciji*, Diadora 12, Zadar 1990, 327-369.
- Milošević 1997
A. Milošević, *Ranosrednjovjekovno groblje kod Gluvinih kuća u Glavicama kod Sinja*, SHP, s. III, 24, Split 1997, 111-126.
- Milošević 2000
A. Milošević, *Karolinški utjecaji u kneževini Hrvatskoj*, HiK, Rasprave i vrela, Split 2000, 106-139.
- Od nepobjedivog sunca do sunca pravde 1994
Od nepobjedivog sunca do sunca pravde (katalog izložbe), Zagreb 1994.
- Petrinec 2000
M. Petrinec, *Groblje na Gornjem vrtlu u Tugarima*, SHP, s. III, 27, Split 2000, 233-242.
- Petrinec 2002
M. Petrinec, *Dosadašnji rezultati istraživanja ranosrednjovjekovnog groblja u Glavicama kraj Sinja kao prilog razrješavanju problema kronologije starohrvatskih grobalja*, Opvscula Archaeologica 26, Zagreb 2002, 257-273.
- Petrinec, Šeparović, Vrdoljak 1999
M. Petrinec, T. Šeparović, B. M. Vrdoljak, *Arheološka zbirka Franjevačkog muzeja u Livnu*, Split-Livno 1999
- Poulík 1948-1950
J. Poulík, *Jižní Morava země dávných Slovanů*, Brno 1948-1950.
- Rajterič-Sivec 1976
I. Rajterič-Sivec, *Oris arheološkega stanja in povojna raziskovanja zgodnesrednjeveške arheologije v Albaniji*, AV XXV/1974, Ljubljana 1976, 552-574.
- Rempel 1966
H. Rempel, *Reihengräberfriedhöfe des 8. bis 11. Jahrhunderts*, Berlin 1966.
- Schulze-Dörrlamm 1995
M. Schulze-Dörrlamm, *Bestattungen in den Kirchen Grossmährens und Böhmens während des 9. und 10. Jahrhunderts*, Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz (1993), Mainz 1995, 557-619.
- Sekelj 1993
T. Sekelj, *Prilog definiranju naušnica s prostora Vinodola (Stranče) u kontekstu njihova šireg kulturnog i zemljopisnog prostiranja*, u: *Umjetnost na istočnoj obali Jadrana u kontekstu europske tradicije*, Posebno izdanje Zbornika Pedagoškog fakulteta, Rijeka 1993, 97-114.
- Simoni 1982
K. Simoni, *Skupni nalaz oruđa i oružja iz Nartskih Novaka*, VAMZ s. 3, 15, Zagreb 1982, 251-266
- Simoni 1991
K. Simoni, *Knin-Greblje - Kataloški opis grobova i nalaza*, SHP, s. III, 19, Split 1991, 75-119.
- Simoni 1996
K. Simoni, *Srednjovjekovna zbirka*, u: *Muzeopis...1846 -1996*, Zagreb 1996, 123-136.
- Sós 1963
Á. Sós, *Die Ausgrabungen Géza Fehérs in Zalavár*, AH XLI, Budapest 1963.
- Šolle 1959
M. Šolle, *Knížeci pohřebiště na Staré Kouřimi*, Pam. Arch. L, 2/1959, 353-506.
- Točik 1963
A. Točik, *Pohrebisko a sídliisko z doby avarskej riše v Prši (Gräberfeld und Siedlung aus der Zeit des Awarisches Reiches in Prša)*, Slov. Arch. 111, Bratislava 1963, 121-198.
- Török 1962
Gy. Török, *Die Bewohner von Halimba im 10. und 11. Jahrhundert*, AH 39, Budapest 1962.
- Török 1973
Gy. Török, *Sopronkőhida IX. századi temetője*, Fontes Archaeologici Hungariae, Budapest 1973.
- Važarova 1976
Ž. Važarova, *Slavjani i Prabulgari po danji na nekropolite ot VI-XI v. na teritorijata na Bulgarija*, Sofia 1976.
- Vinski 1952
Z. Vinski, *Naušnice zvjezdolikog tipa u Arheološkom muzeju u Zagrebu s posebnim obzirom na nosioce srebrnog nakita Čađavica*, SHP, s. III, 2, Zagreb 1952, 29-56.
- Vinski 1970
Z. Vinski, *O postojanju radionica nakita starohrvatskog doba u Sisku*, VAMZ, 3. ser. 4, Zagreb 1970, 45-91.
- Vinski 1977-1978
Z. Vinski, *Novi ranokarolinški nalazi u Jugoslaviji*, VAMZ 3. s., X-XI, Zagreb 1977-1978, 143-208.
- Vinski 1981
Z. Vinski, *O nalazima karolinških mačeva u Jugoslaviji*, SHP, s. III, 11, Split 1981, 9-53.
- Vinski 1991
Z. Vinski, *Razmatranja o iskopavanjima u Kninu na nalazištu Greblje*, SHP, s. III, 19, Split 1989, Split 1991, 2-73.
- Vrsalović 1968
D. Vrsalović, *Srednjovjekovno groblje na "Gredama" u selu Kašiću kod Zadra*, SHP, s. III, 10, Split 1968, 69-92.
- Werner 1978-1979
J. Werner, *Zur Zeitstellung der altkroatischer Grabfunden von Biskupija-Crkvina (Marienkirche)*, Schild von Steier, 15/16 (Festschrift Modrijan), Graz 1978-1979, 227-237.
- Zekan 1987
M. Zekan, *Srednjovjekovne nekropole*, u: *Bibir u srednjem vijeku* (katalog izložbe), Split 1987, 45-65.
- Žeravica 1985-1986
Z. Žeravica, *Ranoslovenska nekropola Bagruša u Petoševcima kod Laktaša*, GZM, n. s., 40-41, Sarajevo 1985-1986, 129-209.

Summary

Two Early Croatian Graveyards in Biskupija

Key words: Biskupija, Jewelry, Graveyards

The village of Biskupija near Knin (former Kosovo) is certainly the richest archaeological site in the area inhabited by Croats in the 7th century, where the medieval Croatian state was formed later. It has long been clear that one of its most significant centres was in that area.

In the late 19th century Friar **Lujo Marun**, as an amateur, did some archaeological excavations in certain sites there, however mainly with no technical documents; therefore, the only data on most of the finds refer to the sites where they belong. This is the reason why at most of the sites **S. Gunjača** did revision excavations in the 1950s. Although the finds from Biskupija have always been a matter of interest for many local and foreign experts, a surprising fact is that most of them have neither been published nor has a professional catalogue been made, which particularly refers to the burial material. Moreover, even the burials excavated in the revision excavations have never been completely published.

This is why I am using the opportunity to publish complete results of the revision archaeological excavations done at the burial site at Bukorovića Podvornica, and a few finds that according to Friar Maruna's notes and the data from MHAS Archives could be confirmed to have belonged to the burial site at a former plough-field, the property of Aćim Popović.

At the former plough-field, belonging to Aćim Popović, two burials were excavated: a female burial in a vaulted masoned tomb with luxury jewellery finds (golden earrings, a necklace of metal and glass moulded bosses, torques), and a male burial with spurs containing zoomorphic strap ends and loops. Based on the analogies both burials are dated between the late 8th and the mid 9th century, and considering the finds from the female burial, and the fact that the male burial is nearby, they probably belong to the late 8th c., or not later than the beginning of the 9th century. Rich finds of jewellery and horsemen's equipment, as well as burial in the vaulted masoned tomb show that the tombs belong to members of high social rank.

A total of 124 burials were excavated at Bukorovića Podvornica in revision excavations. Although the burial site is situated round a pre-Romanic church, it was formed on the principle of tombs in rows with the west-east orientation of the body. The oldest tombs according to certain finds (ceramic vessels, arrows, flints) probably belong to the mid 9th century. These tombs were mainly destroyed by later burials. More recent tombs contain relatively modest finds of jewellery with many analogies in other sites in the area of early medieval Croatian principality, and they can be dated in the 10th and 11th centuries. In the 11th century the church at Bukorovića Podvornica was no more in function as proved by the fragments of stone furniture and the pavement of the church used as slabs on tombs. This was probably the reason why the burial site was also abandoned when, on the turn of the 11th to 12th century, burials in burial sites without sacral objects were no more permitted.

Translated by: Danica Šantić